

D 2643

bořec

JUNIJ | JULIJ 1981

BOREC, YU ISSN 0006-7725

6|7

borec 6/7

1981 * XXXIII

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj:

republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Uredniški svet:

dr. Tone Ferenc, France Filipič, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik), dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika), Lojze Štradjot, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni urednik:

Črtomir Sinkovec

Odgovorna urednica:

Milena Štrajnar

Naslov uredništva in uprave:

založba Borec — za revijo Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I

Poštni predal:

203

Telefon:

320-477

Cena:

posamezna številka stane 14 dinarjev, dvojna številka 19 dinarjev; celoletna naročnina je 150 dinarjev, za tujino 180 dinarjev

Ziro račun pri SDK v Ljubljani:

50101-603-45772

Devizni račun pri LB — Gospodarska banka v Ljubljani:

50100-620-107-010-257300-3105/4

vsebina

JANKO MROVLJE-MARKO

Zapiski o Poljanski četi (IV) . . . 289

ZDRAVKO KLANJŠČEK

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem — uresničenje Titove strategije na slovenskih tleh 299

IVO ZORMAN

Róman Vrenko 321

MILAN APIH

Zapozneli nekrolog 331

MISKO KRANJEC

Fotografija 335

DR. AVGUSTIN LAH

Vir našega življenja 337

DUŠAN MEVLJA

Kulturnik 341

IVAN JEVC-ČUFI

Izdajstev in vojnih zločinov ne pozabljam 345

CIRIL ZLOBEC

Samo svoj obraz iščem 363

FLORIJAN LAIMIS

Bitka za razoroženi ocean 369

Književne ocene

DR. TONE FERENC

Lepa in spoštljiva oddolžitve za njihovo žrtev 375

VLADIMIR KAVČIČ

Roman o življenju in smrti . . . 377

SLAVKO RUPEL

Dokument in opozorilo 381

Zapiski o Poljanski četi (IV)

Grogove bolnišnice

1. Spomini borcev

Bolničar Gregor Rupnik-Groga se je januarja 1942 s svojim šestnajstletnim sinom vrnil iz dražgoške bitke v Poljansko dolino. Med hudo zimo, ki sta jo preživljala v baraki sredi gozda, je snoval načrte, kako bi pomagal ranjenim partizanom in jim zagotovil varno prebivališče. Dal je pobudo za izgradnjo partizanske bolnišnice. Podprl ga je Maks Krmelj-Branko Hotimir, sekretar KPS za rajon Škofja Loka, in v marcu 1942, ko sneg še ni docela skopnel, se je Groga odločil za gradnjo prve bolnišnice — zemljanke na Gorenjskem.

Prostor za bolnišnico je Gregor Rupnik-Groga izbral v zgornjem levem pr toku Dobnske grape. Stala je ob potoku v gozdu, poraščenim z iglavci in delno listavci. Gozdna parcela se imenuje Pod čebelami in je bila last Janeza Bogataja, po domače Žetince, iz Dolenjih Brd. To je bila tedaj največja zemljanka, zgrajena v poljanskih hribih. Njena velikost je bila štiri krat tri metre v tlorisu in dva in pol metra v višino. Gradilo jo je razmeroma precej ljudi. Sodelovala je vsa družina Rupnik, po domače Jernejčeva, oče Gregor, sin Grogče, mati Rozalija in hčerka Slavka, ter borca Poljanske čete Slavko Sorli in Albin Mlakar. Tesarska in mizarska dela je opravil Jože Ržek, po domače Mežnar, iz Srednje vasi. Les in deske je priskrbel Anton Čadež, po do-

mače Anžonovec, posestnik in gostilničar v Srednji vasi. Deske je pripeljala Ržkova žena Frančiška, ki si je konja in voz sposodila pri kmetu Andrejanovcu v Srednji vasi. Glavna javka za bolnišnico, kjer so skrbeli predvsem za obvestila, skladiščenje raznega blaga in živeža, je bila pri Jožetu Ržku v Srednji vasi.

V bolnišnici so se zadrževali bolniki in ranjenci partizanskih enot škofjeloškega rajona. Iz zbranih podatkov o bolnikih je razvidno, da so se tu zdravili borci čet 2. poljanskega bataljona 1. grupe odredov in borci 2. grupe odredov, ki so poleti 1942 prek Poljanske doline in Gorenjske odšli na Štajersko.

Prvega bolnika so sprejeli 5. aprila 1942.

V tej bolnišnici so se zdravili naslednji:

Valentin Rihtaršič-Jurček, borec Cankarjevega bataljona, pozneje Poljanske čete, doma iz Poljan. Iz dražgoške bitke je prišel v Poljansko dolino s hudo ozeblimi nogami. Prvo zatočišče mu je nudil Anton Oblak-Sveder, eden od organizatorjev osvobodilnega gibanja v Gorenji vasi. Ko je bila bolnišnica zgrajena, je varstvo nad njim prevzel Groga.

Ivanka Oblak, žena aktivista Antona Oblaka iz Gorenje vasi. Ko je le-ta odšel maja 1942 k partizanom, se je žena zaradi splošne oslabeledosti zatekla h Grogi v bolnišnico.

Adolf Kalan-Muki, komandir voda Poljanske čete, doma iz Žabje vasi pri Po-

ljanah, je imel prestreljeno nogo nad kolenom. Ranjen je bil junija 1942 v spopadu z Nemci, ko je četa izvedla rekvizicijo v trgovini z živežem v Hotavljah.

Franc Bradeško-Janošek, kurir Poljanske čete, doma iz Barbare nad Škofjo Loko. Zdravili so mu pod kolenom prestreljeno mišico.

Rudolf Puhar-Popaj, Razin, borec 2. grupe odredov, doma iz Polja pri Ljubljani, je imel prestreljena pljuča in roko nad komolcem. Ranjen je bil v bitki z Nemci 13. julija 1942 na Gabrški gori.

Jože, borec 2. grupe odredov, doma iz Dolenjske. (Identifikacija ni uspela.) Ranjen je bil v bitki na Gabrški gori 13. julija 1942. Dumdum krogla ga je zadela v ramo in mu zdrobila kost.

Franc Jernejc-Milče, borec Škofjeloške čete, doma iz Jarš pri Ljubljani, se je zdravil v novembru in decembru 1942 zaradi gnojnih tvorov.

Tone, borec 2. grupe odredov, doma iz Dolenjske. (Identifikacija ni uspela.) V uho je bil ranjen na Gabrški gori 13. julija 1942.

Adolf Kosterov-Janez, borec 2. grupe odredov, doma iz Stožic v Ljubljani. Ranjen je bil v kolk ob napadu na postojanko carinskih straž Lučine v noči med 13. in 14. julijem 1942.

Albin Debevec-Zdravko, borec Poljanske čete, doma iz Brezovice pri Ljubljani, je bil v bolnišnici zaradi prestreljenega vratu. Ranjen je bil 3. avgusta 1942 ob preboju iz nemškega obročja na Blegošu.

Pavel Rihtaršič-Rajko, borec Poljanske čete, doma iz Poljan, si je zdravil zvin gležnja. Poškodoval se je avgusta 1942.

Stane Ponomarenko, borec Poljanske čete, doma iz Žirov. V bolnišnici je bil zaradi roke, ki si jo je poškodoval novembra 1942.

Ivan Bizant-Korpanov, Niko, borec Poljanske čete, doma iz Preske pri Medvodah. Dne 7. novembra 1942, ko so

Nemci napadli četno taborišče, ga je drobec granate ranil v peto.

Jože Zupan-Metod, borec Poljanske čete, doma iz Žabnice pri Škofji Loki, je bil julija 1942 ranjen v dimlje.

Danijel Jamnikar-Simon, borec Poljanske čete, doma iz Rožne doline v Ljubljani. Ranjen je bil ob nemškem napadu na četno taborišče 7. novembra 1942. V bolnišnico so ga prinesli s prestreljenimi pljuči.

Marija Jamnikar-Špela, doma iz Rožne doline v Ljubljani, borka Poljanske čete, se je zdravila zaradi splošne oslabelosti.

Bogo Flander-Klusov Joža, politdelegat Poljanske čete, doma iz Šiške v Ljubljani, je bil v bolnišnici zaradi izpuščajev na koži.

Iz poročila 1. bataljona Savinjskega odreda z dne 31. julija 1942 je razvidno, da so se v prvi Grogovi bolnišnici v Dobnski grapi zdravili tudi:

Golob iz mitralješkega voda, ki je bil ranjen v bitki na Gabrški gori julija 1942.

Igor, ranjen julija 1942 pri rušenju ceste na Blegoš.

Čuk, ki je bil 27. julija 1942 ranjen na Starem vrhu.

Prvi zdravnik, ki je obiskal Grogovo bolnišnico, zdravnik 2. grupe odredov dr. Dušan Mravljak-Mrož, v poročilu z dne 31. julija 1942 navaja:

»V noči od 26. na 27. julij sem obiskal naslednje bolnike:

1. Popaj II. gr. II. bat. Perove čete.

Prva rana gre skozi dolnjo polovico leve nadlakti od notranje proti zadnji strani. Celi se dobro. Ledirana je živec uluaris in so zaradi tega paretični meziniec, prstanec in delno tudi sredinec.

Druga krogla je šla v telo na desni strani ob hrbtenici in je izstopila 4 prste pod desno lopatico. Ranila je tudi pljuča. Rani precej gnojno secernirata. Desna osnovnica pomanjkljiva. Zamolkline in oslABLJENO dihanje pod nivojem ran.

Bolnik je brez temp., dihanje dobro, počuti se zadovoljivo.

2. Jože I. gr. II. bat. 3. četa.

Krogla je vstopila v sredini levih dimelj in izstopila v levem gornjem kvadratu glutealnega predela. Obe rani sta izredno čisti. Bolnik je isti dan mnogo hodil. Sumi se lahko na notranje gnojenje.

3. Janošek I. II. 3.

Prestreljeno ima levo mečo. Ta teden se bo vrnil v četo.

4. Tine I. II. 3.

Odmrznil mu je desni palec noge, da še vedno ne more obuti čevlja.

Vsi ti bolniki se nahajajo v dobro maskiranem bunkerju, kjer lahko kuhajo samo ponoči. Zraka in čistoče jim ne manjka.« (Polna imena omenjenih ranjencev so: Rudolf Puhar-Popaj, Jože Zupan-Metod, Franc Bradeško-Janošek in Valentin Rihtaršič-Jurček.)

Zdravila in medicinske pripomočke je v začetku priskrbovala Grogova žena Rozalija. Po zvezah jih je dobivala iz bolnišnice na Golniku in od raznih aktivstov na škofovškem območju. Delno jo je oskrboval tudi dr. Milan Gregorčič iz Gorenje vasi.

Ranjenec Rudolf Puhar-Popaj je pripovedoval, da je nekega dne proti koncu julija 1942 nastal med bolniki preplah, ker se je pred bolnišnico pojavil neznan črn pes. Posumili so, da je policijski. Gropa je takoj obhodil okolico in ugotovil, da je pes last kmeta iz Dolenjih Brd, ki je v gozdu spravljajl drva. Popaj je kmeta zaslišal in ga opozoril na posledice izdajstva. Kmet je bil zelo presenečen, ker o bolnišnici ni ničesar vedel. Popaj mu je tudi rekel, naj pomaga bolnike oskrbeti z živežem, predvsem kruhom in mlekom. Kmet je pristal, čeprav, kot je dejal, ni naklonjen partizanom. Dobesedno je izjavil: »Ker ste božje pomoči potrebni, vam bom pomagal!« Nekaj časa je potem prinašal kruh in mleko na določeno javko v gozdu.

Gregor Rupnik-Groga; od 1941 do 1945 partizanski bolničar na Gorenjskem

Včasih je Gropa za bolnišnico uporabljal tudi zemljanko v Lojgeh ob Srednjevaški grapi. Tja je, če je menil, da je ozračje postalo nevarnejše, namestil lažje ranjence.

Anton Peternel-Igor, tedaj politični aktivist v rajonu Poljane, pripoveduje:

»Dne 13. julija 1942 je prišlo do spopada med 2. grupo odredov in Nemci na Gabrški gori. Ranjena sta bila dva borca, če se prav spominjam, eden v ramo in drugi v nogo. Skrivala sta se v goz-

du. Ko so se Nemci umaknili, se je eden približal njivi Ignaca Kozjeka, po domače Voglča, z Gabrške gore. Na njej je delal gospodinjin nečak Tomaž Kos, po domače Mehonov, ki jima je dal hrane, pripravil v gozdu skrivališče in nudil prvo pomoč. O ranjencih je obvestil mojega brata Franca v Delnicah. Ta je organiziral posestnika in vaškega padarja Jurija Križnerja, po domače Ileta, iz Delnic, ki je odšel k ranjencema in jima očistil rane. Brat je o tem obvestil mene in Milana Žaklja-Žirovnika, da sva ranjenca odvedla na varno v Grogovo bolnišnico.«

Peternel je pripovedoval, da je imel Gropa v oskrbi tudi dva ranjena borca Poljanske čete, ki sta bila na zdravljenju pri svojcih in znancih. Silvester Štibelj-Dimač, po domače Dermotov, iz Javorij je bil ranjen v obe nogi nad kolonom, ko se je novembra 1942 prebijal iz obkoljene hiše v Delnicah. Zdravil se je pri sestri Elici v Javorjah in pri Remcu v Delnicah. Drugi, Franc Galičič, po domače Presečnikov, iz Hotovelj pri Poljanah, je bil julija 1942 ranjen v čeljust in usta. Kroglo mu je z operacijo odstranil partizanski zdravnik dr. Janez Kmet. Zdravil se je pri svojcih. Ko si je opomogel, ga je ponovno operiral in zdravil dr. Milan Gregorčič iz Gorenje vasi.

Jože Ržek pripoveduje, da je prišel nekega večera v avgustu 1942 ponj borec in aktivist Rafael Buh-Ježev. Rekel mu je, naj se takoj odpravi z njim v bolnišnico. Ob njunem prihodu so se v bolnišnici zadrževali: Gropa, Jurčkov Pavle iz Poljan in Maks Krmelj iz Hotovelj, tedaj politkomisar 2. poljanskega bataljona. Ob prihodu je imel Krmelj krajši govor, v katerem je povedal, da je Ržek za predano in požrtvovalno sodelovanje s partizani sprejet v komunistično partijo.

Bolnišnica pa je bila po nalogu pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko 19. januarja 1943 izpraznjena. Odločitev so sprejeli dan po nemškem napadu na zemljanko voda Poljanske čete na Dole-

njih Brdih, kjer je padlo sedem borcev, šest pa je bilo ranjenih ujetih.

Marija Dolenc-Špela, rojena Jamnikar, prva borka Poljanske čete, ki je bila tedaj v bolnišnici, pripoveduje:

»Od decembra 1942 sem bila v Grogovi bolnišnici zaradi splošne oslabelosti. Tu se je zdravil tudi moj brat Danijel Jamnikar-Simon, borec Poljanske čete. Imel je prestreljena pljuča. Ranjen je bil 7. novembra 1942, ko so Nemci napadli četno taborišče. Poleg naju je ležal Bogo Flander-Klusov Joža, politdelegat Poljanske čete, ki je bil v bolnišnici zaradi kožnih izpuščajev. Zdravil nas je medicenec Poljanske čete Emil Štravs-Murn, ki je v noči med 17. in 18. januarjem odšel v četno zemljanko na Dolenjih Brdih. Ob napadu nanjo je bil hudo ranjen, zajet in odpeljan v begunjske zapore. Dne 22. marca 1943 so ga Nemci kot talca ustrelili v Zg. Bitnjah na Gorenjskem.

Dne 18. januarja smo okrog osme ure v bolnišnici zaslišali močno streljanje z mitraljezi in detonacije bomb. Sklepali smo, da so Nemci verjetno napadli četno zemljanko v grapi na nasprotni strani hriba. Naše zle slutnje je v večernih urah potrdil aktivist, ki je Grog prišel obvestilo o padcu četne zemljanke in nalog o izpraznitvi bolnišnice. Predvidevali so, da je morda izdana. Bolnišnico smo zapustili še isto noč.

Jaz in Bogo Flander sva se odločila, da z mojim bratom Danijelom, ki še ni popolnoma okreval, odidemo v Dolomite. Zaradi visoko zapadlega snega je bila pot zelo težka. Več dni je trajalo, preden smo prišli v Dolomite. Danijel je le stežka premagoval naporno pot. Najnevarnejši je bil prehod prek demarkacijske črte, meje med Italijo in Nemčijo, ki je bila obdana z minskimi polji in žičnimi ovirami. Visok sneg je prekril žice in vsaka stopinja je terjala skrajno previdnost. V Dolomite smo srečno prispeli. Ko je brat okreval, sva se vrnila na Gorenjsko, v Škofjeloško četo. Bogo Flander-Klusov Joža je odšel na Dolenjsko.«

Jama na gozdni parceli Pod čebelami nas še danes spominja, kje je stala prva zemljanka Grogove bolnišnice

Bolničar Gropa se je s hčerko Slavko, ki je bila kuharica in gospodinja v bolnišnici, umaknil v zemljanko v Tičnikovo grapo. Že so se mu porajali načrti za novo bolnišnico. Z gradnjo je pričel takoj, ko se je umaknila snežna odeja. Nova bolnišnica je stala pod vasjo Dolenja Brda, na levi strani Srednjevaške grape, v strmem bregu, kakih osemdeset metrov nad grapo. Zaklon je imela na gozdni parceli Žerovceve senožeti, poraščeni z iglavci in listavci. Z desne strani

grape priteka v Srednjevaško grapo potok Koritarjeve grape; dvesto metrov višje v bregu, na Dolenjih Brdih št. 2, stoji Koritarjeva domačija.

Partizanski graditelji so se zgledovali po stari bolnišnici. Tudi ta je bila pod zemljo in podobne velikosti kot prva. Pri gradnji in izkopu zemlje so sodelovali: Gropa, hči Slavka, prvi kurir bolnišnice Ignac Novak-Mali, po domače Lukov, iz Dolenjih Brd, in Edo Bregar-Don, vodja ciklostilne tehnike pri po-

Dr. Dušan Mravljak-Mrož je bil prvi zdravnik, ki je obiskal Grogovo bolnišnico; padel v Pohorskem bataljonu 8. januarja 1943

Emil Štravs-Murn, medicinec, je zdravil bolnike v Grogovi bolnišnici jeseni 1942; ustreljen 22. marca 1943

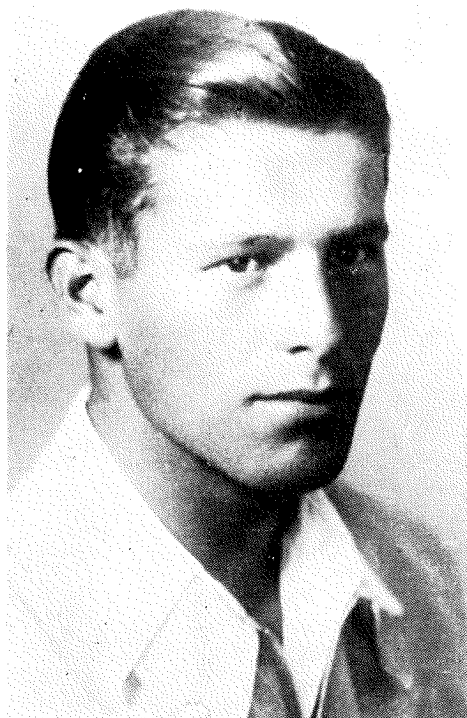
krajinskem komiteju za Gorenjsko, ki je imela tedaj zemljanko niže v Jageršnikovi grapi. Ogrodje za bolnišnico, vsa tesarska in mizarska dela, sta na skednju Koritarjeve domačije opravila gospodar Martin Bogataj in Jože Ržek iz Srednje vasi. Glavna javka za bolnišnico je bila na Koritarjevi domačiji. Gospodar je pomagal tudi pri prenosu ranjenec v bolnišnico, njegovi hčerki Francka in Anica sta bili obveščevalki. Prav tako sta z Grogom še vedno aktivno sodelo-

vala Ržekova. Izredno požrtvovalna pri obveščanju je bila Frančiška Ržek.

Med gradnjo so se ponoči še zadrževali v stari bolnišnici, počivali in pripravljali hrano. Nemci so jo 8. aprila 1943 odkrili, se znesli nad opremo in jo zažgali.

Prvega bolnika je nova bolnišnica sprejela aprila 1943.

Tu so se zdravili naslednji borci Poljanske in Žirovske čete 3. bataljona Gorenjskega odreda:

Bogo Flander-Klusov Joža, partizanski pisatelj, se je zdravil v Grogovi bolnišnici v zimi 1942/1943; padel leta 1944

Borci enote VOS v rajonu Žiri; prvi z leve je **Franc Dolinar-Radivoj**, edini bolnik, ki je umrl v Grogovih bolnišnicah

Jože Goličič-Lister, intendant Poljanskega bataljona, doma iz Poljan. V bolnišnici je bil zaradi strelne rane na dlani.

Janko Mrovlje-Marko, borec Poljanske čete, doma iz Ledinice pri Žireh. Imel je prestreljena pljuča in ramo.

Jakob Krmelj-Janez, borec Poljanske čete, doma iz Gabrka, ki je bil v bolnišnici zaradi splošne oslabelosti.

Ignac Dolenc-Nande, borec Žirovske čete, doma iz Delnic pri Poljanah. Zdravil se je zaradi kožnih izpuščajev.

Pavel Mrak-Jelen, komandir vodja Žirovske čete, doma iz Gabrka v Poljanski dolini, je imel strelno rano na hrbtu.

Ivan Krmelj-Vencelj, kurir med Dolomitskim odredom in Poljansko četo, doma s Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Zdravil se je zaradi prestreljene roke v zapestju.

V bolnišnici pod Dolenjimi Brdi se je zdravilo veliko več partizanov kakor v prvi, saj so bile v tem času partizanske enote v stalnih bojih z Nemci. Bol-

nišnica je bila opuščena 12. marca 1944. Gropa je bil obveščen, da je izdana in je bolnike evakuiral v Malenski vrh, kjer je organiziral novo bolnišnico. Staro bolnišnico so belogardisti kasneje odkrili in požgali.

O preselitvi bolnišnice je mladinka Martina Demšar iz Malenskega vrha v dnevniku zapisala:

»Ponedeljek, 13. marca 1944. Primoževa Pavla je povedala, da se je nocoj bolnišnica preselila v Jazbine. Menda je prejšnja izdana!«

Bolnišnica, ki je bila sprva v baraki pod Benditovo domačijo v Malenskem vrhu — v začetku septembra 1944 so jo belogardisti odkrili in požgali — se je pozneje preselila v hišo Košančeve domačije v Jazbine. Odkrili so jo še isti mesec in domačijo požgali. Da bi se izognili Nemcem in domačim izdajalcem, se je bolnišnica odslej pogosto selila. Gropa se je z bolniki vedno pravočasno umaknil, saj je imel med prebivalci, ki so neumorno sodelovali z narodnoosvobodilnim gibanjem, dobro organizirano obveščevalno službo.

Bolničar Gregor Rupnik-Gropa je posebno zaslužen, da je imela Poljanska dolina vsa vojna leta partizansko bolnišnico. Ni bilo lahko. Razmere so bile težavne, posebno v začetku. Nemci in domači izdajalci so jih nenehno zasledovali. Primanjkovalo je zdravil in medicinske opreme. Toda Gropa je znal zdraviti tudi s prijazno besedo, veselo naravo in humorjem. Bil je komunist in je kot tak deloval med bolniki. V spominih navaja, da je med vojno v njegovih bolnišnicah umrl samo en bolnik. Ugotovil sem, da je v letu 1944 v bolnišnici, ki je bila v baraki pod Benditovo domačijo v Malenskem vrhu, umrl za TBC Franc Dolinar-Radivoj, po domače Podbregarjev, iz Javorij. Ta se je v prvi polovici januarja 1943 priključil Poljanski četi. Pozneje je bil v enoti VOS v rajonu Žiri. V Grogovo bolnišnico je prišel zaradi bolezni na pljučih.

Mladinka Martina Demšar je o njegovi smrti zapisala:

»Sreda, 3. maja 1944. Proti večeru sta prišla Vinko in Jaka ter povedala, da je danes v bolnici umrl Radivoj. Menda ga bodo danes odpeljali v Javorje in pokopali na pokopališču. Šla sem v gozd, nabrala borovih in jelkinih vej, zvečer pa sta Micka in Ela spletli venca za tovarišev grob.«

V tistem času je bila javka za bolnišnico pri Demšarjevih. Če so se v bližini pojavili Nemci ali belogardisti, so domači o tem obveščali osebje v bolnišnici. Na javki sta se poleg Groge pogosto zadrževala intendant bolnišnice Vinko Žakelj-Brko in kurir Jaka Krmelj-Janez.

Postavlja se vprašanje, kako se je v najhujših časih 1941, 1942 in v začetku 1943 uspela obdržati tako pestra dejavnost narodnoosvobodilnega boja, kot je gradnja zemljank v Poljanski dolini. Nemci so izvajali nad prebivalci teror, jih selili, ubijali, pošiljali v koncentracijska taborišča. Posebno se je nasilje stopnjevalo v začetku jeseni 1942. Takrat je nemška policija organizirala domače izdajalce — raztrgance, ki so po hribih zalezovali partizane in pretepali kmete, za katere so menili, da sodelujejo s partizani.

Vsem grozotam navkljub so prebivalci množično sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju in ga podpirali.

Odgovor je najti v tem, da je partizanski organizaciji v Poljanah uspelo organizirati izredno dobro obveščevalno službo, ki je sproti in s pomočjo varnostno-obveščevalne službe odstranjevala izdajalce. Obveščevalna služba je imela neposredno zvezo z nemško orožniško postojanko v Poljanah. O nameravanih sovražnikovih ukrepih je partizane sproti obveščal Jože Žnidaršič, bivši jugoslovanski orožnik. Sporočila je prinašal do gostilničarja Aleša Klobovsa, po domače Kamnarja, iz Poljan, in od tu je

Na Koritarjevi domačiji na Dolenjih Brdih je bila glavna javka za drugo Grogovo bolnišnico, ki je stala v bregu ob grapi na nasprotni strani domačije

tekla zveza v hribe, na oba bregova reke Sore.

Kot obveščevalci in člani javke za zemljanke so se v tistem času izredno izkazali Milka Mezek-Klara, po domače Jageršnikova, iz Srednje vasi in njeni domači, Jože Ržek in njegova žena Frančiška iz Srednje vasi, Maks Kalan-Boštjan iz Hotovelj, po domače Muhov, in njegova žena Katarina, Francka Galičič, po domače Presečnikova, iz Hotovelj in njeni domači ter še mnogi drugi.

2. Kratek življenjepisa

Gregor Rupnik-Groga, po domače Jernejc, se je rodil 31. januarja 1902 v Podkraju pri Colu v Vipavski dolini; pred odhodom k partizanom je stanoval v srednji vasi št. 5 v Poljanski dolini.

Bil je mali kmet.

Po prvi svetovni vojni so se Rupnikovi starši s Primorske pred italijanskim fašizmom umaknili v Jugoslavijo. V Srednji vasi so kupili malo posestvo, ki

ga je Gregor pozneje podedoval. Ker od posestva ni bilo dovolj dohodkov za preživljanje, je delal kot tesač po blegoških gozdovih. Ko je služil redni vojaški rok, se je usposobil za bolničarja. Delal je tudi v kasarniški lekarni. Že pred vojno je bil politično napredno usmerjen. Leta 1941 se je z ženo Rozalijo, sinom Gregorjem in hčerko Slavko opredelil za Osvobodilno fronto. Ob poljanski vstaji decembra 1941 se je s sinom vključil v Cankarjev bataljon. Udeležila sta se bojov v poljanskih hribih in Dražgošah. Že v Cankarjevem bataljonu je bil štabni bolničar. Po vrnitvi iz Dražgoš v Poljansko dolino je kot bolničar 2. poljan-

kega bataljona 1. grupe odredov organiziral gradnjo prve bolnišnice — zemljanke na Gorenjskem. Pri gradnji in oskrbi bolnišnice je sodelovala vsa njegova družina.

Bolnišnice v Poljanski dolini je Gregor Rupnik-Groga vodil do osvoboditve.

V narodnoosvobodilnem boju je padel njegov sin Gregor, žena Rozalija je leta 1943 umrla zaradi posledic prestanih naporov. Po vojni je bil Groga upravnik zbirnega centra vojaške bolnišnice. Dne 15. septembra 1969 je umrl v Šoštanju. Pokopan je na pokopališču v Podkraju pri Šoštanju.

3. Uporabljeno gradivo

- Gregor Rupnik-Groga, Spomini partizanskega bolničarja, Loški razgledi št. 10, leto 1963, str. 45.
- Zbornik dokumentov in podatkov o NOV, VI/3, leto 1956, dok. 88, str. 227.
- Jože Mekinda-Franci, Pohod 2. grupe odredov na Stajersko, leto 1959, str. 370.
- Edi Selhaus, Groga in njegova bolnišnica, tednik TT, 3. februar, leto 1965, str. 5.
- France Filipič, Pohorski bataljon, leto 1968, str. 625. (Fotografija Dušana dr. Mravljaka-Mroža.)
- Bogo Flander-Klusov Joža, Zrtve fašističnega nasilja občine Ljubljana Šiška, str. 272-280 s fotografijo. (Arhiv hrani ZZB NOV občine Šiška.)
- Dnevnik Martine Demšar, Muzej ljudske revolucije Slovenije, Ljubljana.
- Emil Stravs-Murn, fototeka univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani. (Fotografija.)
- Franc Dolinar-Radivoj, spominska soba NOB, Žiri. (Fotografija borcev VOS v rajonu Žiri.)
- Spomini avtorja, ki se je julija 1943 zdravil kot ranjenec v Grogovi bolnišnici.
- Anica Rupnik, Šoštanj, Serčerjeva 10, pisni vir in fotografija.
- Slavko Sorli, Koper, Bidovčeva 11, ustni vir.
- Jože Goličič-Lister, Poljane 81, ustni vir.
- Pavel Rihtaršič-Rajko, Poljane 52, ustni vir.
- Marija Dolenc-Spela, Ljubljana, Peričeva 16, ustni vir.
- Adolf Kosterov-Janez, Kranj, Sučeva 12, ustni vir.
- Ivan Bizant-Korpanov, Medvode, Preska 154, ustni vir.
- Stane Ponomarenko, Koper, Bidovčeva 22/c, ustni vir.
- Rudolf Puhar-Popaj, Ljubljana, Polje 3/2, ustni vir.
- Franc Jernejc-Milčec, Ljubljana, Puterlejeva 39, ustni vir.
- Ivan Krmelj-Vencelj, Ljubljana, Rodičeva 27, ustni vir.
- Ignac Dolenc-Nande, Ljubljana, Runkova 2, ustni vir.
- Frančiška Ržek, Spodnja vas 17, Poljane, ustni vir.
- Anton Petercel-Igor, Ljubljana, Aškerčeva 6, ustni vir.
- Jože Ržek, Srednja vas 17, Poljane, ustni vir.
- Maks Mrak-Lazo, Dolenja Brda, Poljane, ustni vir.
- Katarina Kalan, Hotovlje 6, Poljane, ustni vir.
- Maks Kalan-Boštjan, Hotovlje 6, ustni vir.
- Milka Novak, Dolenja Brda 2, Poljane, ustni vir.

Janko Mrovlje-Marko

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem — uresničenje Titove strategije na slovenskih tleh

Stirideseta obletnica vstaje v Jugoslaviji je gotovo priložnost, da si skušamo odgovoriti tudi na nekatera širša vprašanja, na katera naletimo ob razmišljanju o tej veliki prelomnici naše narodne zgodovine. Takšna vprašanja si lahko zdaj zastavljamo s stališča večje časovne odmaknjenosti, ko si moremo oblikovati že celovitejše poglede na proces narodnoosvobodilne vojne in revolucije. Eno takšnih vprašanj je vprašanje, na kak način je vrhovni poveljnik jugoslovanskih narodnoosvobodilnih sil poveljeval slovenskim partizanskim četam in kakšne so bile značilnosti uresničevanja strategije narodnoosvobodilne vojne na slovenskih tleh.

Seveda je zgoraj zastavljeno vprašanje tako obsežno, da ga je težko obravnavati v revialnem članku. O takšni temi bi bilo potrebno napisati delo v knjižnem obsegu, ki bi bilo plod dolgotrajnejšega raziskovalnega dela. Pričujoči članek, ki pravzaprav le odpira vprašanje, naj bi bralcu dal samo nekaj izhodišč za razmišljanje, ni in ne more pa biti celovit, do kraja dognan odgovor nanj.

Vodenje in poveljevanje v obdobju začetkov vstaje

Vrhovni komandant narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Ju-

goslavije Josip Broz Tito ni imel med narodnoosvobodilno vojno nikoli priložnosti, da bi osebno prišel v Slovenijo. Ni bil tudi na Hrvaškem, razen na otoku Visu, in ne v Makedoniji. Ves čas je bil v središču jugoslovanskega bojišča, vedno v težišču bitke jugoslovanskih narodov in narodnosti, kjer se je odločalo o najpomembnejših vojnih dogajanjih; neposredno je poveljeval glavni operativni skupini enot pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije.

V obdobju začetkov vstaje so vojaško-politična vodstva osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov, ki so bila bolj oddaljena, mogla dobiti od osrednjega vodstva Jugoslavije oziroma Tita le osnovna navodila. Ravнала so se po sklepih in stališčih, ki so jih že pred začetkom vstaje sprejeli na majskem posvetovanju in dogovorih z osrednjim vodstvom. V skladu z razmerami na svojem območju so morala ukrepati samostojno, v tem pa so jim pomagali člani osrednjega vodstva, ki so bili zadolženi za posamezne pokrajine. Tak način vodenja je bil nujen in edino možen, saj se je vstaja jugoslovanskih narodov kot tudi slovenskega naroda, začela in razvijala v izredno težavnih razmerah. Zveze, ki jih je organizirala partijska tehnika, so bile le kurirske, po železnici, razumljivo dokaj redke, in zraven tega včasih tudi počasne. Vzpostavlanje in vzdrževanje zvez je terjalo nenehno premagovanje izredno hudih težav in veliko iznajdljivosti.

Enotnost v pripravah in dvigu vstaje jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki je bila dosežena na skoro vsem jugoslovanskem ozemlju, je bila posledica enotnosti in moči komunistične partije. Pod Titovim neposrednim vplivom je bila namreč KPJ kot celota že pred začetkom vstaje, ki je bila hkrati nadaljevanje njenega poprejšnjega dolgotrajnega boja za pravice delovnih množic in nove družbene odnose, usposobljena za uspešno delovanje v takšnih težavnih razmerah.

Notranje odnose KPJ so označevale štiri značilnosti, ki so bile zlasti pomembne za bodočo narodnoosvobodilno vojno slovenskega naroda kot dela jugoslovanske narodnoosvobodilne vojne.

Prvič, enotnost pogledov in hotenj vodstev in članstva v boju za svobodo in demokratično preobrazbo družbe. Ta enotnost je bila ustvarjena s temeljitim in poglobljenim teoretičnim razčiščevanjem vseh pomembnejših družbenopolitičnih vprašanj tedanjega časa.

Drugič, komunisti so se že pred aprilsko vojno 1941 vzgajali in usposabljali, da na podlagi stvarnega in širokega poznavanja stanja, vsak na svojem teritorialnem območju ali pa na območju svojega delovanja, v skladu s smernicami višjih partijskih organov ter ob razumevanju splošnih političnih in družbenopolitičnih razmer, samostojno delujejo in rešujejo naloge, ki jih je terjal boj proti nenarodnim režimom in širjenju fašističnega vpliva, boj za zbiranje demokratičnih sil družbe okrog delavskega razreda in njegovega politično najzavednejšega jedra, Komunistične partije. Ta samostojnost je hkrati pomenila tudi odgovornost za opravljene naloge.

Za odnos višjega organa do nižjih organov, celic in posameznikov je bilo značilno predvsem posredovanje jasnih analiz položaja s širših vidikov, poudarjanje najpomembnejših sestavin političnega trenutka, ne pa dajanje natančnih navodil, ki bi jih bilo treba izvrševati dobesedno, razen v primeru, kadar je iz-

vedbo kakšne akcije neposredno vodil ta, višji organ. Bistveni sta bili pomoč in usposabljanje kadrov in vodstev ter razvijanje njihove pobude. Nižji organi so bili dolžni višjim izčrpno poročati o svojem delu, o problemih in položaju, in sicer odkrito in podrobno tudi o težavah in nevarnostih, da bi jim tako omogočili vpogled v dejansko stanje in konkretno pomoč.

Tretjič, komunisti so se dosledno vzgajali, da je sleherni član zavestno odgovoren do Komunistične partije kot celote, do boja delavskega razreda in mednarodnega delavskega gibanja, odgovoren za usodo svojega naroda in vse Jugoslavije, da je pripravljen svoje osebne interese brezpogojno podrežati splošnim ciljem, za katere so se bojevali.

Četrtič, čeprav so bili nižji organi Komunistične partije in njene celice dolžni brezpogojno izvrševati smernice višjih vodstev, so svoje odločitve, ocene in sklepe sprejemali na demokratičen način. Sekretar komiteja ali celice je bil predvsem organizator dogovorjenih akcij. Vsak član vodstva ali celice je svoje naloge opravljal samostojno, vendar z odgovornostjo do vseh, ki so bili člani tega vodstva ali celice.

Tudi v Sloveniji se je v hudih bojih, ki jih je bojevala Komunistična partija v predaprilski Jugoslaviji, ob tem Titovem, v pravem pomenu besede leninskem načinu vodenja komunistov oblikovala vrsta odličnih partijskih aktivistov, dobro usposobljenih za bodoče naloge. Partijska vodstva na terenu so samostojno iskala in tudi našla pota in načine, da ob pomoči članov osrednjega vodstva uspešno prilagajajo splošne politične smernice posebnim slovenskim razmeram in jih dosledno izvajajo. Njihova usposobljenost za samostojno ukrepanje glede na dejanski položaj je bila zlasti pomembna ob prelomnih dogodkih, ki so se približevali.

Ker je imela Komunistična partija Slovenije jasno politično usmeritev in

so bile njene organizacije z njo pravčasno seznanjene, so takoj po fašističnem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 stopile na čelo množičnega prostovoljskega gibanja. Komunisti so se odločno stavili na voljo za obrambo neodvisnosti države in zahtevali, naj vojaške oblasti oborožijo tudi delavce.

Ko je na poti proti Novemu mestu skupina članov centralnega komiteja KPS, ki naj bi delovala med prostovoljci, spoznala, da je Slovenija pravzaprav že zasedena in da je kraljeva vojska v popolnem razkroju, se je 12. aprila nad Trebnjem sestala na kratko sejo. Sklenili so, da je treba takoj začeti zbirati orožje razpadle jugoslovanske vojske ter razkrinkavati politike in generale, ki so izdali domovino, hkrati pa naj se člani centralnega komiteja vrnejo na svoja mesta, da bi pomagali organizirati akcijo proti okupatorju.¹

Na terenu so partijske organizacije po razpadu kraljeve vojske prav tako na lastno pobudo začele zbirati orožje, streljivo in opremo.

Tudi kasneje, v obdobju priprav za vstajo, so bile zelo slabe možnosti za tesnejšo operativno povezavo slovenskega z jugoslovanskim vodstvom osvobodilnega boja. V duhu sprejetih smernic je bilo treba delovati samostojno, posamezni člani politbiroja centralnega komiteja KPJ pa so bili na določenih jim območjih Jugoslavije. Za izvajanje Titove strategije vstaje, strategije, ki jo je sprejelo vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, je bil za območje Slovenije in Hrvaške zadolžen Edvard Kardelj.²

Komunisti Jugoslavije niso priznali razkosa na jugoslovanske države. Nove okupatorske meje niso bile ovira za povezano delovanje partijskih organizacij na vsem jugoslovanskem ozemlju. Hkrati si je KPJ povsem upravičeno postavila za cilj razviti narodnoosvobodilni boj tudi na območjih, ki so bila že pred aprilsko vojno pod Italijo in Avstrijo in kjer tedaj še ni bilo njenih organizacij.

Že majsko posvetovanje KPJ v Zagrebu je namreč komunistom v Sloveniji med drugim postavilo nalogo: »... *zbrati slovenski narod na vseh okupiranih območjih, tudi tistih, ki so bila v pretekli imperialistični vojni odvzeta Sloveniji, v boj proti okupatorjem in okupatorskim zverstvom*. Komunisti Slovenije morajo dati slovenskemu narodu jasno perspektivo njegovega boja, razkriti morajo pred narodom izdajalsko reakcionarno buržoazijo Slovenije, ki se je udinjala okupatorjem, in tudi tisto, ki se je skrila pod okriljem angleških imperialistov. V teh hudih časih, ki jih preživlja slovenski narod, morajo slovenski komunisti biti tisti, ki bodo dvigali duha naroda in vero v skorajšnjo osvoboditev, v boljšo in srečnejšo bodočnost. *Komunisti Slovenije morajo biti tista vez, ki bo spajala boj slovenskega naroda z bojem vseh ostalih narodov Jugoslavije za njihovo nacionalno in socialno osvoboditev*.«³

Samostojnost in revolucionarna iniciativa vodstvenega aktiva Komunistične partije Slovenije pri izvajanju obče Titove strategije KPJ sta še jasneje razvidna ob nastajanju Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Še pred majskim posvetovanjem, v katerega zaključkih beremo, »da je zveza delavcev in kmetov... na današnji etapi boja najbolj aktualna«,⁴ je bil 27. aprila 1941 na pobudo CK KPS ustanovni sestanek OF. Tedaj se je še imenovala Protiimperialistična fronta slovenskega naroda.

Osvobodilna fronta je kmalu postala dobro organizirano bojno zaledje partizanskih čet, bojna organizacija slovenskega naroda, ki je združevala delavce, kmete in demokratične izobražence, ne glede na njihovo prejšnjo strankarsko pripadnost in nazorsko opredelitev. Postala je mogočna zveza vseh tistih družbenih sestavin Slovenije, ki so tudi v socialnem pogledu želele novo, pravičnejšo družbo, vodilno vlogo v tej zvezi pa je imel delavski razred pod vodstvom komunistov.

Okoliščine, v kakršnih se je v Sloveniji pripravljala in razvijala oborožena ljudska vstaja, so bile nedvomno izredno hude. Ozemlje Slovenije je bilo razkosano med tri okupatorje in na šest upravnih delov. Strahoviti pritisk velikih imperialističnih sosedov, ki so že pred letom 1941 imeli v posesti velik del slovenskega ozemlja, je dosegel svoj vrhunec z razkosanjem tudi tistega dela Slovenije, ki je bil dotlej v Jugoslaviji. Okupatorji so z vsemi sredstvi in s še večjim zagonom začeli izvajati ukrepe svoje raznarodovalne politike tudi v tem delu Slovenije. Slovencem je pretila nevarnost narodne smrti.

Edina pot za rešitev slovenskega naroda pred strahotno usodo, kakršno so mu namenili okupatorji, sta bila oborožena vstaja in neizprosni oboroženi boj kot del oboroženega boja vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Prav to pa sta si v svoj program zapisala Osvobodilna fronta in njeno jedro, KPS.

Zavoljo takih, posebno težkih razmer je bilo treba še bolj skrbno iskati razmeram prilagojene oblike organizacije vstaje ter jo zelo skrbno pripraviti. Vstaja v mestih, kjer je bila osredotočena okupatorjeva moč, seveda ni bila mogoča. Vstajo je bilo treba pripraviti povsem drugače kot kjerkoli prej v zgodovini revolucionarnih bojev, kajti Slovenija je bila pokrita z gosto mrežo okupatorjevih postojank in marsikje sta med ljudmi še vladala malodušje in razočaranost, ponekod pa tudi hitlerjanska demagogija. Toda KPS je odločno uresničevala odločitev KPJ o pripravi vstaje v skladu z razmerami na Slovenskem, zavedajoč se, da morajo biti priprave oboroženega boja proti okupatorju na Slovenskem v tako težavnih razmerah preračunane na postopno razvijanje vstaje iz več žarišč.

V skladu s smernicami in stališči centralnega komiteja KPJ in Tita so 1. in 2. junija 1941 udeleženci posvetovanja KPS v Ljubljani, ki se ga je v imenu CK KPJ udeležil Edvard Kardelj, proučili vsa na-

čelna in tudi konkretna vprašanja, kako pripraviti oboroženi boj in organizirati vstajo. Partijski komiteji naj ustanovijo ali pa razširijo iz prejšnjih vojaških komisij vojaške komiteje, ki bodo postali vojaška poveljstva, in naj prek njih pripravijo vse potrebno za vstajo.

Partijske organizacije, naslonjene na organizacije fronte, so nato vložile veliko naporov, da bi pripravile vse potrebno za ustanovitev partizanskih čet. V tem so jim pomagali inštruktorji centralnega komiteja in člani njegove vojaške komisije.

Ko so ob napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo nastali ugodnejši objektivni pogoji za uspešno vstajo, saj zdaj boj jugoslovanskih narodov ni bil več osamljen, poglobitve moči fašističnih sil pa so bile vezane v spopadu z oboroženimi silami narodov Sovjetske zveze, se je še istega dne, 22. junija 1941, sestal centralni komite KPS in oblikoval vrhovno (kasneje preimenovano v glavno) poveljstvo slovenskih partizanskih čet, hkrati pa je ukinil vojaško komisijo. Na seji 29. junija je vodstvo Protiimperialistične fronte sprejelo sklep, naj se le-ta preimenuje v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, in potrdilo odločitev o ustanovitvi poveljstva slovenskih partizanskih čet, ki so ga hkrati tudi razširili.

Ob čedalje bolj množični podpori organizacij OF v mestih in na podeželju so nato kot plod konkretnega in načrtnega organizacijskega dela organov in celic KPS nastale, večinoma v gozdovih v bližini industrijskih središč, številne partizanske čete, katerih jedra so bila iz vrst delavcev. Čete so se združevale v bataljone, medtem ko so v mestih, zlasti v Ljubljani, nastale bojne skupine, ki so proti jeseni 1941 preraščale v trdno organizirane skupine članov Varnostno-obveščevalne službe OF in v bolj množično Narodno zaščito. Narodna zaščita, ki je bila tedaj del narodnoosvobodilnih partizanskih čet, se je v hudi zimi 1941/1942 močno razvila tudi na deželi, zla-

sti na italijanskem zasedbenem ozemlju.⁵

Partizanske čete, ki so bile v Sloveniji v letu 1941 organizirane po določbah »partizanskega zakona«, sprejetega julija 1941, v vode, čete in bataljone, so bile slovenskim razmeram prilagojena organizacijska oblika jugoslovanskega partizanskega odreda. Tudi drugod po Jugoslaviji so imeli odredi različno organizacijsko sestavo.

Na vojaškopolitičnem posvetovanju vodstev jugoslovanskega osvobodilnega boja v Stolicah pri Krupnju v Srbiji septembra 1941 so bile sicer ob odsotnosti Edvarda Kardelja, ki tja ni uspel priti pravočasno, najprej izrečene pripombe na razvoj slovenskega partizanstva, češ da se čete skrivajo v gozdovih, da je treba sovražnika pogumneje napadati in da še niso izkoriščene ugodne objektivne okoliščine za dvig ljudske vstaje. Vendar je bila v pismu, ki ga je v imenu političnega biroja CK KPJ poslal Edvard Kardelj 17. oktobra 1941 centralnemu komiteju KPS, že izražena drugačna presoja. Pismo je poudarjalo, da sta politična linija slovenskega vodstva in osnovna linija razvoja partizanstva pravilni, slabost Slovenije pa je v premalo skladnem in prepočasnem uresničevanju te linije.

Pismo je dalje opozarjalo:

»Glejte, da boste ohranili Osvobodilno fronto! Ona pomeni za nas bazo, kakršne nima noben zatiran narod... Če boste poleg te zdrave politične baze, ustvarjene v Sloveniji z Osvobodilno fronto, znali uporabiti izkušnje čudovite partizanske akcije v Srbiji (ali bolje srbske narodne vstaje), ... tedaj ni mogoče, da se partizanska akcija v Sloveniji ne bi razvijala uspešno.«⁶

Posvetovanje v Stolicah je v mnogih pogledih uskladilo razvoj narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji v še enovetjši napor jugoslovanskih narodov in narodnosti. Tudi v Sloveniji naj bi narodnoosvobodilni partizanski odredi (termin »odred« v letu 1941 v Sloveniji

še ni bil v uporabi in so ga v slovensčino prevajali z izrazom »oddelek«) imeli enotno formacijo, ki so jo sprejeli v Stolicah. Razdeljeni naj bi bili na bataljone, ti pa na čete.

Osnovna naloga slovenskih partizanskih čet in OF, ki bi omogočila tak enotnejši razvoj partizanskih oboroženih enot, pa je bila čim prej razviti široko splošno ljudsko vstajo, zlasti na območjih, ki jim preti izganjanje, ter izbojevati partizansko osvobojeno ozemlje.

Prelomno leto 1942 — leto odločilnih bojov

Huda zima in srdite sovražnikove ofenzivne akcije proti partizanskim četam so preprečile, da bi bili poskusi ustvarjanja osvobojenega ozemlja v letu 1941 uspešni vsaj na enem delu Slovenije. Slovenskim partizanskim četam je to uspelo šele spomladi 1942. Tedaj je namreč spričo hudega pritiska vseljenskega osvobodilnega gibanja in naraščanja števila borcev v partizanskih četah, ki so se med zimo utrjevale in urile, italijanski okupator iz strahu pred močjo oboroženega ljudstva začel opuščati manjše postojanke in se osredotočati v večjih. Med ofenzivo partizanskih čet je potem nastalo prvo osvobojeno ozemlje, ki je razen osnovnih prometnic kmalu obsegalo skoraj vse ozemlje tako imenovane Ljubljanske pokrajine.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito je v članku Obletnica narodnoosvobodilne borbe v Jugoslaviji, objavljenem v Biltenu vrhovnega štaba avgusta 1942, zapisal naslednje:

»V Sloveniji se je, čeprav so majhni partizanski odredi obstajali že preteklo leto, ljudska vstaja razplamenela šele v v tem poletju in je dobila značaj splošne ljudske vstaje, ki obsega ves slovenski narod, zedinjen v Osvobodilni fronti, z dobro organiziranim zaledjem ter vse-

narodno odločnostjo in disciplino, na kakršno naletiš le redko.

V Sloveniji ni okupatorjem vse do danes uspelo ustvariti kakšno domačo izdajalsko vojsko, kakor se je zgodilo domala v vseh drugih pokrajinah. Okupatorju se je posrečilo pridobiti le neznatno skupino vohunov pod firmo bele garde. Slovenski narod odločno obračunava z vsemi takšnimi izdajalci in se za svoj obstanek bori tako, da ga občuduje ves svet.«⁷

Že iz zgoraj navedenega lahko ugotovimo, da je bil Tito, kljub temu da so bile zveze le občasne,⁸ dobro seznanjen z razvojem v Sloveniji. K njegovi obveščenosti so zlasti pomagala izčrpna poročila Edvarda Kardelja, ki je izkoristil vsakršno priložnost, da bi ga čim širše in natančneje seznanil s stanjem in dogodki v Sloveniji. Njegova poročila, ki so povečini tudi ohranjena, zajemajo vse probleme političnega, vojaškega in družbenega življenja ter so tako tehtna, upoštevajoč pri tem možnosti za preverjanje informacij, ki jih je imel na voljo, da so lahko še dandanes zgled, kakšna morajo biti poročila vodstvenemu organu, da bi ta lahko imel stvaren vpogled v položaj in da bi lahko posploševal izkušnje in daljal smernice za nadaljnji revolucionarni boj.

Ob tej priložnosti lahko poudarimo še nekaj značilnosti Titovega načina vodenja narodnoosvobodilne vojne in revolucije: nenehno ustvarjalno preučevanje borbene prakse na terenu, ugotavljanje strateških, operativnih, taktičnih, organizacijskih in drugih izkušenj iz te prakse ter njihovo analiziranje in posploševanje oziroma prenašanje v obliki stališč in smernic vsem nižjim organom in vodstvom.

Tito in njegovi najbližji sodelavci so namreč izkušnje narodnoosvobodilne vojne in revolucije neprestano prenašali z enega na drugo območje Jugoslavije. Tako so izkušnje z raznih območij Jugoslavije oplajale druga drugo. Pri usmerjanju nadaljnjega razvoja so ob takš-

nem načinu vodenja prišle do izraza pridobitve in izkušnje vseh narodov in narodnosti Jugoslavije, saj je vsako nacionalno gibanje vnašalo v zakladnico teh izkušenj nekaj novega, to pa je postalo last celotnega jugoslovanskega osvobodilnega gibanja.

Tito je v pismu, ki ga je 1. avgusta 1942 poslal Bevcu (Edvardu Kardelju), in ki ga navajamo obširneje, ker slikovito prikazuje Titovo vodenje, na primer, pisal:

»...Še bolj so nas vzradostili vaši uspehi, ki ste jih dosegli tako v vašem partizanskem boju kot tudi v zbiranju najširših slojev slovenskega naroda v Osvobodilni fronti. Treba je zares priznati, da ste vi dosegli po tem vprašanju največ, posebej glede širine zbiranja vseh slojev v narodnoosvobodilnem boju.

...Opozorili bi vas le na to, da bodite čimbolj obzirni nasproti t.i. srednji struji Osvobodilne fronte. Pazite, da ne bo sektaških odmikov, ki so v današnji fazi boja slovenskega naroda najbolj nevarni. Vstaja slovenskega naroda je zdaj na vrhuncu. Pritisk okupatorjev z vojaškimi ofenzivami dosega kulminacijo. In prav v takšnem trenutku so sektaški odkloni najnevarnejši. Mi imamo glede tega hude izkušnje iz Črne gore, zlasti pa iz Hercegovine...

Pri vas v Sloveniji se ljudska vstaja razvija postopno in dobiva trden značaj trajnega narodnoosvobodilnega boja, kar zagotavlja, da boste uspeli prebroditi vse težave le, če boste pazili, da se vam ne bodo zgodile hujše politične napake. V tem trenutku okupator na vas zelo močno pritiska.⁹ V vrstah Osvobodilne fronte se bo pojavilo nemalo omahljivih elementov, ki ne bodo vzdržali te preizkušnje in ki bodo poskušali poklekniti pred okupatorjem. Boj proti temu pojavu ne more biti uspešen z obsodbami vojaških sodišč, temveč le z intenzivnim političnim delom, razkrinkavanjem teh pojavov pred slovenskim narodom in z osamitvijo takšnih elementov od ljudskih množic. Prepričani smo, da boste

znali prebroditi to težavno današnje stanje, ki ga je povzročil pritisk okupatorja...¹⁰

V Titovem pismu z dne 3. avgusta 1942 glavnemu poveljstvu slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet pa beremo:

»...Žal do tega trenutka ne vemo nič konkretnega, kako se položaj razvija pri vas, razen nekaterih informacij, ki jih prejemamo prek »Slobodne Jugoslavije«.¹¹ Jasno nam je le eno, da je pritisk okupatorja na vas zelo močan, vendar menim, da ste ukrenili vse, da bi v tej ofenzivi ohranili vašo živo silo, s katero boste mogli v Sloveniji spet nadaljevati vaš boj. Kot so že pokazale izkušnje teh 15 mesecev, je napačno držati toge fronte in dovoljevati, da bi bile naše enote obkoljevane, kar na naši strani vedno povzroča precej velike žrtve. Najbolj učinkoviti ukrepi proti takšnim ofenzivam so: razvrstiti naše moči tako, da sovražnik ne more svojih sil osredotočiti na neki določeni smeri. Potrebno je, da vaše enote delajo hitre in dolge premike ter da sovražnika napadajo na njegovi najšibkejši točki, se pravi tam, kjer to najmanj pričakuje in kjer je najslabotnejši. Takšna naša taktika ima seveda tudi negativno plat, ker je pogostoma treba zapustiti terene in razne kraje, ki bi jih po mnenju prebivalstva bilo treba pred sovražnikom braniti...¹²

Zaskrbljen, da bi glavnina narodnoosvobodilne vojske Slovenije utegnila utrpeti prehude udarce premočnih sovražnikovih sil, je Tito dalje, za primer skrajne nujnosti, pisal:

»V primeru hudega pritiska sovražnikovih sil si prizadevajte, da se bo glavnina vaših bojnih enot umikala v tisti smeri, kjer bo imela najvarnejše zaledje, to pa je v sedanjem trenutku smer proti Hrvaški, se pravi, proti Kolpi, tako da se bo oslonila na ozemlje liških in primorskih partizanov. Morebitno takšno umikanje bi vašim enotam vedno omogočalo, da se vrnejo na svoje ozemlje.«¹³

Hkrati je Tito slovensko glavno poveljstvo v istem pismu opozoril tudi na pomoč glavnine narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije:

»Mi zdaj pritiskamo proti Dalmaciji, da bi sovražnikov pritisk na vaše območje vsaj nekoliko oslabili. In že je opaziti, da je prihod večjih naših sil v te kraje precej zmedel okupatorja, pa tudi njegove vazale...¹⁴

Toda čeprav je bilo proti NOV Slovenije v ofenzivi 82 000 italijanskih vojakov ali 30 odstotkov vojaških enot fašistične Italije, ki so bile v Jugoslaviji,¹⁵ pa glavno poveljstvo slovenske narodnoosvobodilne vojske ni bilo prisiljeno, da bi umaknilo glavnino svojih enot čez Kolpo. To ni bilo potrebno spričo uspešnega vojskovanja slovenskih partizanskih čet. Narodnoosvobodilne enote so izkoriščale slabosti sovražnikove taktike, se izmikale uničujočim udarcem njegove tehnike in številčne premoči na območja, ki jih je že prečesal, ga napadale drugod in se hkrati preurejale. Že med sovražnikovo ofenzivo so nastale štiri slovenske udarne brigade in ob sodelovanju hrvaških enot kmalu prešle v protiofenzivo. Napadati so začele tudi nastajajoče enote bele garde.

Že samo dejstvo, da slovenskih narodnoosvobodilnih enot kljub tako hudi sovražnikovi ofenzivi ni bilo treba umikati in da so se ohranile, je bila velika zmaga, saj bi njihov umik imel zelo nevšečne posledice. Sovražnik bi namreč svoje nasilje še bolj okrepil, izdajalske belogardistične enote bi naraščale še hitreje, nevarnost razplamtevanja državljske vojne, ki sta jo vzpodbujala okupator in slovenski reakcionarni krogi, pa bi bila še večja.

Vrhovni komandant Josip Broz Tito je vselej, kadar je prišlo do hudih okupatorjevih ofenziv, vzpodbujal podrejena poveljstva, naj na območjih, kjer je bilo manj sovražnikovih enot, ker so bile v ofenzivi drugod, čimprej preidejo v lastno ofenzivo in tako razbremenijo območja, na katerih je besnela sovražnikova.

Krepitev ofenzivnosti na lastnem ozemlju je bila torej najboljša pomoč tistim soborcem, ki so se bojevali proti osredotočenim sovražnikovim silam.

Ko je proti koncu te edine res velike italijanske ofenzive sovražnik pognal del svojih sil v akcijo na hrvaško ozemlje, so slovenske narodnoosvobodilne brigade prešle v svojo ofenzivo proti Ljubljani. V januarju 1943, ob začetku širokopotezne ofenzive združenih okupatorjevih sil, tako imenovane ofenzive Weiss I, znane tudi pod imenom »četrtta sovražnikova ofenziva«, ki je imela namen uničiti glavnino narodnoosvobodilnih enot Jugoslavije, pa so začele na Titovo povelje odločno protiofenzivo v Žumberku in Pokuplju. Nato so se vrnile v Slovenijo, kjer se je 26. marca 1943 z veličastno zmago v Jelenovem žlebu na Veliki gori končalo štirimesečno obdobje nenehne ofenzivnosti NOV Slovenije.

Podobno kot je vrhovni štab deloval v okviru vse države, je delovalo tudi vojaškopolično vodstvo Slovenije. Med veliko italijansko ofenzivo in po njej, ko je bilo treba premagovati njene kvarne posledice, je namreč prav tako vzpodbujalo podrejene organe in poveljstva v Slovenskem primorju, na Gorenjskem in Štajerskem, naj z okrepljeno dejavnostjo na lastnem območju pomagajo prebroditi težave gibanja kot celote in naj še bolj povečajo priliv novih borcev. V ta namen je tja poslalo kadre in enote, 2. grupo odredov na Štajersko, Loški odred v Slovensko primorje, ki naj bi jim pomagali. Sovražnikovi ukrepi, da bi slovenske ljudi mobiliziral v svojo vojsko, so se spremenili v partizansko mobilizacijo. Na omenjenih območjih so nastali novi bataljoni in odredi, kasneje, sredi leta 1943 pa tudi tri nove brigade.

Na tem mestu naj poudarimo še eno zelo pomembno obliko Titove pomoči Sloveniji v tem obdobju. Kadarkoli so vodilni kadri odhajali iz vrhovnega štaba v Slovenijo, se je z njimi pogovarjal o vseh perečih vprašanjih ter jim dajal jasne, konkretne ali vsaj okvirne naloge.

Tudi njegova skrb, da bi imela Slovenija sposobne vojaške kadre, je bila stalna. Omeniti moramo zlasti skupino enajstih vojaških voditeljev, ki jih je po končani veliki italijanski ofenzivi jeseni 1942 poslal v Slovenijo. Skoraj vsi so se živeli v slovenske razmere in so pozneje opravljali zelo visoke dolžnosti ter postali priljubljeni poveljniki slovenskih narodnoosvobodilnih enot.

Kakšna pa so bila temeljna vprašanja vodenja narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem po italijanski ofenzivi, nam osvetli Kardeljevo pismo Josipu Brozu Titu z dne 12. januarja 1943, v katerem mu je razložil, zakaj niso sprejeli togih stališč Arse Jovanovića, ki se je tedaj mudil v Sloveniji kot delegat vrhovnega štaba NOV in POJ. Kardelj je pisal:

»...b) *Vprašanje ustvarjanja osvobojenega ozemelske baze.* Arsino mnenje je, da je naša glavna naloga, da bi nekje na Dolenjskem na vsak način ustvarili osvobojeno bazo, na katero bi se naše čete oslanjale. Menimo, da ob današnjem razmerju sil to ne more biti naš poglavitni cilj, ker bi s tem sami sebe stlačili v nekakšen žep, v katerem bi nas okupatorji mogli razbiti. Vprašanje osvobojenega ozemlja pri nas je zdajle vprašanje naše splošne akcije. Spomladi smo v 14 dneh imeli v rokah vso Dolenjsko in Notranjsko, dežele pa niso osvobajali samo partizani, temveč tudi naše terenske organizacije na čelu ljudstva. Naloga naših sil je zdaj, po mojem mnenju, ta, da s sistematičnimi akcijami uničujejo sovražnikovo moč in da s temi svojimi akcijami čimbolj vplivajo na množice do takšne stopnje, ko bodo splošni rezultati naše vojaške in politične akcije omogočili ustvarjanje osvobojenega ozemlja vsaj na enem odseku. Trenutno smo še preslabotni, da bi mogli pomišljati na to, da bi mogli samo z našo vojaško močjo osvoboditi in držati kos ozemlja. To bi bilo tudi politično napak, saj bi tedaj vse drugo ozemlje prepustili političnemu in vojaškemu vplivu sovražnika. Pri-

mer Bosne tukaj ne more priti v poštev, kajti naše osrednje osvobojeno območje je istočasno tudi rezultat *partizanske* akcije v drugih jugoslovanskih pokrajinah. Brez te akcije si ni moč niti zamisliti osvobojenega območja v Bosni.¹⁶ Z drugimi besedami, prehitro prehajanje naše vojske na našem terenu v redno vojsko, ki bi se s sovražnikom bojevala frontalno, da bi varovala svoja zavzeta območja, bi bilo za nas škodljivo v vsakem oziru. To, da smo se uspeli politično obdržati na vsem ozemlju Slovenije, da smo mogli tudi vam, zlasti pa Hrvatom, ponuditi stvarno vojaško pomoč,¹⁷ to je — po mojem mnenju — v prvi vrsti rezultat dejstva, da smo uspeli tudi vojaško delovati povsod. Naše sile je treba gledati kot sestavni del naše splošne NOVJ, ne pa kot posebno enoto, pa se bo videlo, da so naloge naše slovenske vojske posebne. Prepričan sem, da bomo mi s tem, ko se bomo kot partizani po vsej sili (seveda ne za ceno prevelikih izgub žive sile) obdržali na tukajšnjem terenu ter nase vezali okupatorske sile, veliko več koristili vam, kot če bi umetno vsiljevali prezgodnjo koncentracijo vseh naših sil, s čimer bi bili prej ali kasneje potisnjeni iz Slovenije in bi k vam prišli morda s 3000 trdno organiziranimi borci — vendar brez ljudstva. Z eno besedo, moje mnenje je, da je naša osnovna naloga ohraniti živo silo ter se obdržati na terenu, taktiko pa prilagajevati tem ciljem...¹⁸

Glede nadaljnega razvoja in organizacije narodnoosvobodilnih sil v Jugoslaviji pa je Edvard Kardelj v istem pismu dejal:

»...Nam so v vojaškem smislu potrebne dve stvari:

a) osrednja močna vojska, ki se bo po potrebi lahko premaknila v katerokoli jugoslovansko pokrajino. Takšna je zdaj naša vojska v Bosni in Hrvaški¹⁹ in to vojsko moramo z vsemi močmi podpreti, jo obdržati in povečati;

b) ustvariti v Srbiji, Črni gori, Sloveniji itd. dovolj močne vojske, ki bodo

kombinirale partizansko vojno z akcijami brigad, divizij itd., in ki bodo dovolj krepke, da bi ob zlomu fašizma onemogočile osredotočenje londonske vojske,²⁰ ki se bo gotovo hotela združevati iz vseh mogočih sedanjih formacij: nedičevcev, mihailovičevcev, ustašev, domobranov, bele garde, verjetno pa tudi iz določenih formacij sedanje okupatorske vojske.«²¹

To je bila jasno izražena, tudi glede na slovenske razmere jasno oblikovana Titova zamisel nadaljnega razvoja narodnoosvobodilnih sil. Začel jo je uredniševati 21. decembra 1941 z ustanovitvijo 1. proletarske brigade kot prve vojaške enote višjega tipa in kot zasnovo operativne skupine enot vrhovnega štaba, ki se je, kot vemo, pozneje, ob koncu narodnoosvobodilne vojne, razvila v armado JA. V tem procesu rasti NOV Jugoslavije pa so konec 1942. leta nastale prve divizije in korpusi.

NOV in PO Slovenije — narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije na slovenskih tleh

Strateška povezanost in medsebojno dopolnjevanje bojne dejavnosti glavne operativne skupine enot vrhovnega štaba, ki ji je neposredno poveljeval Tito, z dejavnostjo enot podrejenih glavnim štabom na območjih jugoslovanskih narodov, sta omogočala jugoslovanskim osvobodilnim silam, da so, gledano v celoti, iz vsake, še tako hude ofenzive izšle okrepljene in da so neprestano naraščale. Tudi slovenska narodnoosvobodilna vojska se je do poletja 1943 razvila na višjo raven, kajti dotlej so že dozoreli pogoji, da je Tito lahko odobril oblikovanje prvih dveh slovenskih divizij, ki sta dobili ime 14. in 15. divizija NOVJ.²²

Narodnoosvobodilna vojska jugoslovanskih narodov je konec leta 1942 že imela tisto splošno obliko organizacije, ki se v bistvu ni spremenila do konca vojne.

Vrhovni štab je vodil jugoslovanske narodnoosvobodilne oborožene sile kot celoto, neposredno pa poveljeval operativni skupini proletarskih, udarnih in drugih enot, ki je imela ključno vlogo pri reševanju najpomembnejših strateških nalog in ki se je v skladu s potekom vojne nenehno krepila. Glavni štabi pa so vsak na svojem območju vodili vse ljudsko narodnoosvobodilno vojno, v katero so na razmeram prilagojen način pritegovali vse narodne moči. Tudi oni so si ustvarili podobno elastično organizacijo, ki je omogočala kombiniranje partizanskega vojskovanja z akcijami višjih enot: premične enote, brigade in divizije so reševale najzahtevnejše naloge, teritorialno pa so bili razporejeni partizanski odredi, diverzantski in drugi posebni bataljoni, čete, vodi in skupine ter razvejana mreža zalednih vojaških ustanov in enot. Ta teritorialna organizacija je bila sicer od pokrajine do pokrajine v nadrobnostih nekoliko različna, toda v vsem in povsod je uresničevala Titovo strategijo in doktrino vsenarodne narodnoosvobodilne vojne proti okupatorjem in njihovim pomagačem.

Ta vojaška organizacija je omogočala široko in v bistvu zelo usklajeno vojaško dejavnost vseh sil na celotnem jugoslovanskem ozemlju. Četudi so bile zveze prekinjene, so enote delovale v enotnem duhu. Ko je bila, na primer, glavna operativna skupina divizij vrhovnega štaba zapletena v srdite boje na Neretvi in Sutjeski, zveze s Slovenijo pa prekinjene, so tudi slovenske enote usmerjale svoje napade v skladu s splošnimi Titovimi smernicami in povelji, ki jih je posredovala radijska postaja Slobodna Jugoslavija. Januarja 1943 so začele napadati skupaj s hrvaškimi brigadami postojanke v Žumberku in ob železniški progi Zagreb—Karlovac, med bitko na Sutjeski pa so izvedle številne napade in diverzije na železniške proge.

Ta vojaška organizacija pa je temeljila tudi na razvejani mreži organov ljudske oblasti in osvobodilnega gibanja,

oziroma Komunistične partije, ki je prek množičnih frontnih, ženskih in mladinskih organizacij mobilizirala najširše sloje ne le na osvobojenih ozemljih, temveč tudi na neosvobojenih območjih in v mestih.

V Sloveniji je imela Osvobodilna fronta dvojno vlogo. Bila je politična organizacija vseh za svobodo in za nov svet bojujočih se Slovencev, hkrati pa ljudska oblast, ki je s svojimi oblastvenimi ukrepi osredotočala vse ljudske in gmotne moči naroda v uresničevanju narodnoosvobodilnih ciljev. Kjerkoli je nastalo osvobojeno ozemlje, je OF izvedla na njem volitve v narodnoosvobodilne odbore (NOO) kot oblastvene organe, sama pa je ohranila le politično funkcijo.

Ob tej priložnosti naj še navedemo, da se slovenska delegacija ni mogla udeležiti prvega zasedanja Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) 26. novembra 1942 v svobodnem Bihaću, ker ji je to preprečila velika italijanska ofenziva. Toda izvršni odbor OF je kot predstavnik slovenskega naroda izjavil, da se v celoti strinja z njegovimi sklepi in stališči ter je vanj predlagal slovenske člane.³³

Takó organizirane osvobodilne sile Slovenije, se pravi vojska in teren, so se poleti 1943 temeljito pripravile na kapitulacijo fašistične Italije, ki so jo pričakovali.

Narodnoosvobodilne operativne enote so se osredotočile v italijanski zasedbeni coni Slovenije, da bi lahko v čim večji meri izkoristile zlom prvega od treh okupatorjev slovenske dežele, si pridobile čimveč orožja, streliva in opreme ter razbile oborožene kvislinške enote v trenutku, ko bodo ostale brez svojega gospodarja in zaščitnika.

Tudi politični organi na terenu so storili vse, da bi na najširši osnovi mobilizirali ljudi za naloge ob razpadu italijanske okupacijske vojske. Dogodki, ki so sledili razglasu o kapitulaciji Italije, so bili mogočen izraz moči narodnoosvobodilnega gibanja. Ljudska iniciativa

je dopolnila vojaško akcijo oboroženih enot, ki so se krepile tako rekoč sproti in tudi nastajale nove. Pod vodstvom organov osvobodilnega gibanja je ljudstvo razoroževalo okupatorske oddelke tudi tam, kjer narodnoosvobodilnih vojaških enot ni bilo. To razoroževanje je bila velika, skupna bojna operacija narodnoosvobodilne vojske in ljudstva.

Vrhovni komandant Tito je že pred kapitulacijo Italije poslal v Slovenijo nekaj depeš, s katerimi je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja seznanil z najpomembnejšimi smernicami. Sporočil je pogoje premirja z italijansko vojsko, veljavne v vsej Jugoslaviji. Slovenski partizani lahko prekinajo sovražnosti z italijansko vojsko, če se njene enote nehajo bojevati proti njim in obrnejo svoje orožje proti Nemcem, ali pa če orožje izročijo NOV in zapustijo naše ozemlje. Poglavitno pa sta mobilizacija in orožje.²⁴

Nadrobna navodila pravzaprav niso bila niti potrebna, saj so bili štabi in politična vodstva na terenu že pripravljena na dogodke. Uspehi, doseženi v vseljidski narodnoosvobodilni vojni ob kapitulaciji Italije, pa niso pomenili le okrepitve NOV z moštvom, niso predstavljali le pridobitve velikih količin orožja, streliva in opreme, niso le omogočili nastanka širokega osvobojenega ozemlja, ki je obsegalo domala celotno ozemlje, ki ga je bil zasedel italijanski okupator ter Slovensko primorje in Istro z jadranskimi otoki, se pravi tudi ozemlje, ki je bilo že prej pod Italijo, temveč so omogočili tudi pomembno okrepitev vloge NOVJ in osvobodilnega gibanja jugoslovanskih narodov v mednarodnih okvirih. Mogočna ljudska vstaja in okrepitev moči NOVJ sta bili stvarnost, ki so jo poslej morali zavezniki upoštevati vse drugače kot poprej.

Ob kapitulaciji Italije se je še enkrat pokazala dejanska vrednost strategije in taktike narodnoosvobodilne vojne in revolucije v Jugoslaviji, katere nosilec je bil Tito. Utelesena v prebujenih, revo-

lucionarnih ljudskih množicah, ki so pod vodstvom KPJ stremele k svobodi in boljši prihodnosti, je postala silna, nepremagljiva moč.

Jugoslovanskim narodom, med njimi posebej Slovencem, pa je kapitulacija Italije pomenila še nekaj več. Pomenila je zlom dolgotrajnega imperialističnega pritiska in imperialistične politike reakcionarnih sil velikega italijanskega naroda do svojega malega sosedu, ki je vedno želel živeti z njim v prijateljskem sožitju.²⁵

Veliko povečanje moči NOV na Slovenskem, sloneče tudi na velikih količinah orožja in streliva, s tanki in topovi vred, ki so jih narodnoosvobodilne enote zaplenile ob razorožitvi italijanske vojske, je omogočilo, da se je NOV razvijala še hitreje. Nastale so nove divizije in dva korpusa, postopoma pa tudi številne enote rodov in služb.

Nemška ofenziva, ki se je že 25. septembra 1943 začela v Slovenskem primorju, je do konca leta zajela vso bivšo tako imenovano Ljubljansko pokrajino, Istro, Slovensko primorje in del Gorenjskega. Tito je v zvezi z njo poslal v Slovenijo nekaj direktiv. Nemška ofenziva kljub svoji silovitosti²⁶ v bistvu ni prizadejala NOV Slovenije. Njena živa sila je bila ohranjena, le osvobojeno ozemlje je bilo nekoliko zmanjšano. Tudi med ofenzivo se je nadaljevala graditev slovenske državnosti in sistema ljudske oblasti. Zlasti je bil pomemben zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju (1. do 3. oktobra 1943). Osvobodilna fronta se je še bolj utrdila.

Kako je Tito ocenjeval položaj v Sloveniji, vidimo iz pisma, ki ga je 5. decembra poslal štabu 2. korpusa NOVJ in verjetno tudi drugim:

»Dajemo vam nekaj podatkov, da bi povsem razumeli položaj v vseh pokrajinah naše dežele:

I. Po polumu Italije je naša vojska v Sloveniji prerasla v pravo armado. Danes imajo 5 divizij, 2 do 3 samostojne brigade in nekaj partizanskih odredov.²⁷

Skupno število partizanov presega število 30 000 borcev. Bela garda je bila politično že prej povsem razkrinkana, zdaj pa je docela uničena tudi vojaško. Njeni bedni ostanki pod poveljstvom generala Rupnika so pristopili k Nemcem. S tem so politično povsem onemogočeni.

... Politični položaj v Sloveniji je zelo dober. Slovenska vojska ne bo zmogla le rešiti vprašanj v Sloveniji, temveč bo lahko pomagala rešiti položaj tudi na drugih odsekih.

Ker se bojimo velikega kopičenja slovenske vojske na ozkem prostoru, smo že zdaj ukazali, naj posamezne operativne skupine prodirajo proti Gorskemu kotaru, Zágorju, k Slovenskim goricam, k Trstu...²⁸

V brzojavki z dne 23. decembra 1943 pa je Tito dal naslednje smernice:

»... Strinjamo se, da pošljete eno divizijo na Štajersko.²⁹ Tam naj deluje in postane skelet za vaš tretji korpus s težnjo širjenja proti severu in vzhodu. Trije korpusi bi bili vaša sedanja formacija. Znotraj te formacije morate razvijati in popolnjevati enote.

Taktika v tem trenutku mora biti: napadalna dejavnost proti prometnim zvezam s široko razporeditvijo manjših udarnih skupin. Obvezno se je treba prevreči v zaledje sovražnikovih ofenzivnih čet. Načelno naj enote ne zapuščajo svojih sektorjev, temveč naj tam manevrirajo. Večjih osredotočenj, zlasti pred hudimi sovražnikovimi ofenzivami, ni treba delati. Uporabljati je treba torej gibko razporeditev, da bi se izognili razbijanju in razpršitvi naših osredotočenih sil. Tito.³⁰

Na podlagi uspehov ter mogočne rasti narodnoosvobodilnih sil in osvobodilnega gibanja v vsej Jugoslaviji je drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu (od 29. do 30. novembra 1943) načrtovalo podobo nove Jugoslavije, na federativni podlagi zasnovane državne skupnosti enakopravnih narodov in narodnosti. Slovenska delegacija, izvoljena že na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, je

tvorno sodelovala v oblikovanju njegovih sklepov. Na njen predlog je svet dodelil Josipu Brozu Titu naslov maršala Jugoslavije. Naj omenimo še to, da je Tito imel izčrpane pogovore s člani slovenske delegacije.

Graditev narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije je v letu 1944 potekala v skladu s smerjo, ki jo je za nadaljnji razvoj oboroženih sil že prej načrtoval Tito. Ob nenehnih bojih z nemškim okupatorjem, na obrobju osrednjega svobodnega ozemlja, v bivši tako imenovani Ljubljanski pokrajini, pa še z domobranskimi četami, ki so jih urili nemški inštruktorji in jih vse pogostejše vključevali v operacije, so NOV in POS oblikovali številne posebne rodovske enote ter izpopolnjevali organizacijo svojih štabov, zaledja, vojnega šolstva in drugih dejavnosti. NOV in POS so postali dobro organizirana in visoko razvita partizanska vojska v sovražniškem zaledju.³¹

V južni Italiji, kjer se je na Titovo pobudo in ob pomoči zavezniških vojaških oblasti oblikovala baza NOVJ, pa so se medtem v prekomorskih enotah zbirali novi borci iz Slovenskega primorja in Istre ter tisoči bivših zapornikov in internirancev za osvobodjenega dela Italije in drugih sredozemskih dežel. Med temi enotami so bile tudi artilerijske, tankovske, inženirske in letalske enote, ki so dobile orožje in opremo iz zavezniške pomoči, osnovni kadri zanje pa so prišli iz domovine. Prekomorske enote so najprej okrepile obrambo svobodnega otoka Visa, nato pa so v sestavi 8. korpusa NOVJ prešle v ofenzivo na Jadrano. Ta korpus se je v sklepnih operacijah za osvoboditev domovine preuredil v močno 4. armado JA.³²

Ker je tudi operativna skupina enot, ki je bila pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba, uspešno izvedla operacije za osvoboditev Srbije in glavnega mesta Jugoslavije Beograda (v njih je sodelovala tudi Rdeča armada), so se postopoma oblikovale velike enote narod-

noosvobodilnih sil. 1., 2. in 3. armada so oblikovale fronto med Savo in Donavo v Sremu in ob Drini, 8. korpus, ki je postal 4. armada, pa je osvobajal domovino vzdolž jadranske obale proti severozahodu.

Tudi na sremski fronti je bilo precej Slovencev, bivših prekomorcev, izseljencev in izgnancev v Srbijo. Kjerkoli so bili slovenski možje in fantje, bodisi v ožji domovini ali zunaj nje, so hoteli dati vse svoje moči in storiti vse za osvoboditev, za novo Jugoslavijo, za Tita.

Med prekomorci, ki jih je bilo okrog 35 000, je bilo okrog 27 000 primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov, ki so že pred letom 1941 občutili vse grozote fašističnega zatiranja. Zaradi njihove odločne opredelitve za novo, Titovo Jugoslavijo je begunska kraljeva vlada v zamejstvu ostala popolnoma osamljena, saj so razpadle in se za Tita opredelile tudi tiste njene enote, ki jih je še pred kapitulacijo Italije uspela oblikovati na Bližnjem vzhodu.³³

Čeprav med narodnoosvobodilno vojno nobena enota NOV in PO Slovenije ni po nalogu vrhovnega štaba za dalj časa krenila na druga območja jugoslovanskega ozemlja ali v sestavo osrednje operativne skupine vrhovnega štaba, je bila udeležba slovenskih ljudi (prekomorcev, izseljencev, izgnancev in internirancev) v njih sorazmerno zelo velika. Naši ljudje so bili prežeti z idejo enotnosti in bratstva in so se zavedali, da je resnična svoboda Slovencev možna samo kot del svobode vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki so v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji obnovili jugoslovansko skupnost.³⁴

V letu 1944 so NOV in POS razširili svojo dejavnost do skrajnih narodnostnih mej. Pri tem so partizanski način bojevanja kombinirali z večjimi ofenzivnimi akcijami, včasih tudi korpusnimi. Na določenih bojiščnih odsekih, na primer, na obronkih Gorjancev pri Novem mestu, kjer je bilo treba braniti osred-

nji del osvobojenega ozemlja, Belo krajino in Kočevski Rog, pa je ta dejavnost pogosto imela celo frontalni značaj. Oba korpusa, 7. in 9., ter 4. operativna cona so težišče svoje ofenzivnosti premeščali zdaj na eno, zdaj na drugo območje, ter tudi med sovražnikovimi ofenzivami manevrirali na podoben način.

Ko si je 14. divizija opomogla od strahovitih naporov in bojev, ki so med njenim legendarnim pohodom na Štajersko bili na meji človeških zmogljivosti, in ko so se okrepile tudi druge enote 4. operativne cone na Štajerskem, zgradba nemške okupacije pa se je že začela krhati ter pod pritiskom osvobodilnih sil in osvobodilnega gibanja slabeti, je tudi na Štajerskem nastalo več manjših osvobojenih ozemelj, tako v Zgornji Savinjski dolini, na Kozjanskem in na območju Pohorja. Na slovenskem Koroškem sta se osvobodilno gibanje in partizanski boj čedalje bolj širila tudi na ozemlju severno od Drave.

Tito je ves čas dejavno spremljal in vplival na razvoj NOB v Sloveniji. Zlasti po odhodu vrhovnega štaba na svobodni otok Vis so se njegove zveze s slovenskimi vodstvenimi organiboljšale. Postale so vsakodnevne in vsestranske. Ker je tudi vrhovni štab razvil svoje oddelke in odseke za posamezna področja dejavnosti, so se le-ti tesneje povezali z ustreznimi oddelki in odseki glavnega štaba NOV in POS, poverjenišтва Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije pa z oddelki in odseki pri Predsedstvu SNOS, ki je po I. zasedanju SNOS (od 19. do 20. februarja 1944) opravljalo na Slovenskem naloge izvršilne oblasti.

Čedalje tesnejše povezovanje jugoslovanskih osrednjih vodstvenih organov z vodstvenimi organi v Sloveniji je narekoval tudi splošni vojaškopolitični položaj na evropskih bojiščih. Vzpostavitev druge fronte v Zahodni Evropi, kjer so se zavezniške čete izkrcale 6. junija v Normandiji, 15. avgusta pa v južni Franciji, naglo prodiranje sovjetskih armad proti zahodu, možnost zloma naci-

stične vojske v Italiji ali nasploh itd., so namreč zahtevali, da se osvobodilne sile organizirajo tako, da bodo sposobne na slehernem delu jugoslovanskega ozemlja prevzeti oblast ter ubraniti dosežke narodnoosvobodilnega boja in revolucije.

Medtem ko je osrednje politično vodstvo Jugoslavije s Titom na čelu vodilo diplomatski boj za mednarodno priznanje nove Jugoslavije ter je s sporazumom med maršalom Josipom Brozom Titom in predsednikom kraljeve vlade dr. Ivanom Šubašićem doseglo priznanje Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije kot edinega predstavnika bojujočih se jugoslovanskih narodov, je bila naloga NOV in osvobodilnih organizacij na Slovenskem, da se obdržijo v še tako težavnih razmerah in da so prisotne na vsem narodnem ozemlju, s tistim vred, ki je bilo pred aprilsko vojno pod Italijo in Avstrijo.

Maršal Josip Broz Tito je poleti 1944 še odločneje postavil vprašanje Istre, Slovenskega primorja in Koroške. V svojem govoru na zboru 1. dalmatinske udarne brigade na Visu 12. septembra 1944 je poudaril, da imajo pravico do polne svobode tudi tisti Slovenci in Hrvati, ki so desetletja trpeli pod tujim jarmom. Njegovo geslo »Tujega nočemo, svojega ne damo!«, ki so ga množice Jugoslovancev sprejele kot svoje, ni izražalo le njihovega trdnega prepričanja, temveč tudi njihovo odločenost bojevati se do končnega uresničenja naravnih pravic vseh Slovencev in Hrvatov, da žive svobodno, združeni v eni državi.³⁵

Osrednji organi so se kmalu po osvoboditvi Srbije preselili z Visa v glavno mesto Beograd. Medtem ko so v vzhodnem delu države že obnavljali uničeno gospodarstvo pod geslom »Vse za vojsko, vse za fronto!« ter urili nove divizije in brigade, je na sremski fronti in v zahodnem delu države, zlasti pa v Sloveniji, še vedno besnel čedalje srditejši boj z okupatorjem in njegovimi pomagači. Razmere so bile v obeh delih države povsem različne. Glavni štab NOV in

POS in predsedstvo SNOS sta zagadelj mogla izvajati le tista navodila in uredbe osrednjih administrativnih organov, ki so bila izvedljiva v težavnih in posebnih razmerah v Sloveniji, saj je bila ta še globoko v notranjosti sovražnikovega zaledja. Vsi osrednji organi v Sloveniji pa so že v drugi polovici leta 1944 intenzivno pripravljali študije in načrte o organizaciji in nalogah na vseh poglavitnih področjih dejavnosti ljudske oblasti ob zlomu nacistične okupacije in v prvem obdobju po njem. Na drugem zboru aktivistov OF, ki je bil v Črnomlju od 4. do 6. septembra 1944, si je Osvobodilna fronta začrtala naloge, ki njo ter oborožene sile NOV in POS čakajo ob sklepnih bojih za končno osvoboditev.

NOV in PO Slovenije so se trudili, da bi izpolnjevali vojaške naloge, ki jim jih je dajal Tito. Domiselno in vztrajno so zlasti napadali prometne zveze. Rušenje velikih mostov na železniških progah je hudo hromilo sovražnikov promet prek Slovenije.³⁶ Storili bi lahko še več, če bi iz zavezniške pomoči dobili vsaj nekaj novih in partizanskemu načinu bojevanja ustrežnejših topov ali drugega težkega orožja ter kaj streliva zanj, kajti zaplenjeni italijanski topovi in havbice, ki so jih imeli, so bili težki in neokretni, na voljo pa so jim bile tedaj le še male količine streliva.

Zmaga jugoslovanskih narodov in osvoboditev

Za NOV in PO Slovenije se je konec jeseni in v začetku zime 1944/45 začelo obdobje zelo hudih preizkušenj. Interesi vseh mogočih protiljudskih sil so se združevali v en sam cilj: uničiti NOV in POS ter OF. Okupator je želel imeti proste poti za svoj umik in za vzpostavitev poslednjih obrambnih črt, medtem ko so jugoslovanski kvilingi, ki so se tudi umikali iz vzhodnega dela države, hkrati s slovenskimi reakcionarnimi krogi gojili upe, da bodo vsaj v tem delu Jugosla-

vije pričakali čete zahodnih zaveznikov. Ti načrti so temeljili na pričakovanju, da se bo protifašistična koalicija ob koncu vojne razbila, oziroma da se bodo nasprotja med cilji zaveznikov razvila v spopad med Vzhodom in Zahodom. V tem primeru bi zahodni reakcionarni krogi, naslanjajoč se na te protiljudske sile, prelevljene v jugoslovansko kraljevsko vojsko, obnovile staro ureditev vsaj v zahodnem delu države.

Takšno pričakovanje je bilo sicer nestvarno, toda zagotovitev pridobitev narodnoosvobodilnega boja na vsem slovenskem ozemlju je bila v veliki meri odvisna od uspešnega nadaljevanja tega boja. Le prisotnost močnih osvobodilnih sil jugoslovanskih narodov na vsem narodnem ozemlju je mogla v prihodnosti zagotoviti ohranitev teh dosežkov.

Kako huda je bila zaslepljenost v vrstah domobranskih čet, že na življenje in smrt povezanih z nemškim okupatorjem, predvsem zaradi prelite krvi in neskončnega trpljenja slovenskih ljudi, ki so jih v svoji zagrizenosti pošiljali v sodelovanju z gestapom v koncentracijska taborišča in plinske celice, kaže zelo majhen odziv njihovih pripadnikov celo na razglas o splošni politični amnestiji, ki ga je maršal Tito obrazložil na seji predsedstva AVNOJ 21. novembra 1944, potem pa so ga objavili vsi listi, radijske postaje in tudi letaki. Amnestija je namreč razen četnikov Draže Mihailovića, hrvaških domobranov in drugih obsegala tudi moštvo slovenskega domobranstva, seveda z izjemo tistih posameznikov med njimi, ki so organizirali ali izvrševali hujše protinarodne zločine.³⁷

Pripadniki protinarodnih oboroženih enot, ki so jih nemški okupator, vrhovi slovenskega klerikalizma in bivši meščanski politiki oblikovali za boj proti NOV in POS ter osvobodilnemu gibanju, so v veliki večini vztrajali z nemškim nacizmom do konca in so se bili pripravljene prodati komurkoli, ki bi jih zaščitil pred gnevom lastnega ljudstva. Po

drugi plati pa jih je ta do poslednjega trenutka izkoriščal za obrambo svojih interesov in za dosego svojih ciljev.

Tako so konec leta 1944 združene okupatorjeve in kvislinške čete, kolikor so jih pač mogli zbrati, začele izvajati pod vodstvom obeh operativnih štabov za uničevanje tolp (Führungsstab für Bandenbekämpfung) v Ljubljani in Trstu vrsto ofenzivnih operacij proti narodnoosvobodilni vojski Slovenije.

Seveda se je kmalu pokazalo, da sovražniku ne zadoščajo sile, ki so mu bile na voljo. Namesto prvotnega cilja, uničiti ali razbiti NOV in POS, so si njegove sile mogle zastaviti dokaj skromnejši cilj zavzeti in očistiti manjša svobodna ozemlja na Primorskem in Štajerskem, narodnoosvobodilne čete pa potisniti stran od prometnih zvez in v góre. Še skromnejši uspeh so združene sovražnikove čete mogle doseči v bojih s 7. korpusom. Po hudih spopadih v Suhi krajini so njegove enote na obronkih Kočevskega Roga in Gorjancev, kjer so se razvili srditi, skoraj pozicijski boji, ubratile Belo krajino in tako zadržale svobodno ozemlje v svojih rokah.

V teh ofenzivah je sovražnik s prebivalstvom ravnal z vso okrutnostjo. Pobijal je in požigal, skratka, uporabljal je vsa sredstva totalitarne vojne, čeprav je bilo že zdavnaj očitno, da ne bo mogel z ničemer preprečiti popolnega zloma nacističnega rajha. Takšnih zverinstev kot je bila ustrelitev 145 ujetih borcev 9. korpusa NOVJ pod Poreznom 24. marca 1945, komaj 45 dni pred podpisom splošne kapitulacije nacističnih vojsk v Evropi, ali pa, na primer, obešanje in ustrelitev 100 talcev pri Frankolovem na Štajerskem 12. februarja 1945, ni mogoče presojati drugače, kot da je pri tem šlo za izraz smrtnega sovraštva, kakršno so do Slovencev gojili nacisti, med katerimi je bilo tudi mnogo avstrijskih, z nacionalnim šovinizmom prežetih nacistov.³⁸

Ohranitev žive sile NOV in PO Slovenije na vseh njenih območjih je po-

stala strateško najpomembnejša naloga. Enote so morale vzdržati na svojih območjih ter z manevriranjem ohraniti bojno sposobnost in izhodiščne položaje do odločilnega trenutka, ko se bodo armade glavnine JA, ki je prodirala frontalno in dokončno čistila ozemlje Jugoslavije, približale Sloveniji. Tedaj naj bi tudi enote NOV in POS prodirale proti najvažnejšim točkam in s skupnimi močmi, v sodelovanju z glavnino JA, dokončno osvobodile vso Slovenijo.

Ker je kazalo, da bodo zavoljo naglega napredovanja sovjetske armade prek madžarskih ravnin na območje Gradca in Dunaja, pa tudi zavoljo umika sovražnikovih čet, mogle nastati v severni Sloveniji nevzdržne razmere, v kakršnih bi lahko bila glavnina enot 4. operativne cone uničena, je vrhovni komandant Tito ukazal, naj se 14. divizija s 6. in 11. brigado prevrže čez Savo na Dolenjsko. Verjetno bi bil tak ukrep koristen tudi v primeru, če bi sovražniku uspelo zaustaviti ofenzivo 4. armade v Hrvatskem primorju in Liki, v zahodni Sloveniji pa bi se pojavile motorizirane kolone zahodnih zaveznikov, prodirajoče proti Avstriji.

Ko je 4. armada JA s svojim izrednim bojnim poletom in požrtvovalnostjo svojega celotnega sestava v operacijah za osvoboditev Like dosegla izredne uspehe, 14. diviziji pa zavoljo težav pri prehodu čez naraslo Savo ni uspelo priti na Dolenjsko, je maršal Tito 5. aprila ukazal, naj 14. divizija ostane na Štajerskem, kjer naj ovira sovražnikov promet in uničuje prometne zveze ter v skladu z razvojem dogodkov poišče stike z enotami Rdeče armade, ki so skupaj s slovenskimi partizani že osvobodile Prekmurje.³⁹

V osvobojeno Prekmurje je prek Beograda in madžarskega ozemlja prispela delegacija SNOS, da bi pomagala oblikovati organe ljudske oblasti ter vzpostaviti vojaška zaledna poveljstva in nove vojaške enote.

Četrta armada JA je v začetku aprila osvobodila Otočac (6. april) in Ogulin (10. april), toda na sremski fronti, ki je potekala od Donave, jugovzhodno od Vukovarja, do Save, se je ofenziva jugoslovanskih enot lahko začela šele 12. aprila, ker so nemške sile srdito branile položaje, da bi umaknile svoje čete, ki so še bile v dolini Bosne in se bojevale z enotami 2. armade. Tri dni prej, 9. aprila, pa se je začela ofenziva čet zahodnih zaveznikov na italijanskem bojišču.

Sovražnik je še vedno upal, da se bo glavnina nemških in kvislinških enot organizirano umaknila iz Jugoslavije. Bolj ko se je približeval konec vojne, in sicer že v drugi polovici aprila, pa je bilo čuti, da je tako ukrepal tudi zato, da bi čete zahodnih zaveznikov imele možnost hitrejšega napredovanja v Avstrijo, kamor so že prodirale sovjetske čete.

Zadrževanje glavnine sovražnikovih sil globoko na jugoslovanskem ozemlju je ustvarjalo operativni položaj, v kakršnem bi čete zahodnih zaveznikov za prodiranje v Avstrijo mogle uporabiti prometne zveze čez Slovenijo, o čemer je bil govor februarja 1945 v Beogradu, na sestanku maršala Tita s feldmaršalom Haroldom Alexandrom, glavnim poveljnikom zavezniških sil v Sredozemlju.⁴⁰

Pravzaprav se je tudi v tem, zadnjem mesecu druge svetovne vojne v Evropi odločalo o usodi slovenskega naroda prav na bojnem polju. Od bojne spretosti ter od načina in hitrosti operacij Jugoslovanske armade je bilo namreč odvisno dvoje: prvič, ali bodo jugoslovanske osvobodilne enote še pred prihodom čet zahodnih sil prisotne na vsem narodnem ozemlju, da bi zaščitile ljudsko oblast in pravice slovenskih rojakov v krajih, ki so bili prej pod Italijo in Avstrijo, in drugič, ali bodo uspele prisiliti okupatorjeve in kvislinške čete, da položijo orožje na jugoslovanskem ozemlju, ter s tem zagotovile trdnejši mir v prihodnosti.

Zapletenost položaja so še povečevala očitna znamenja, da zahodni zavezniki

vse bolj podpirajo zahteve italijanskih desničarskih politikov, naj se ohranijo z Jugoslavijo rapalske meje, pri čemer so poglavitno vlogo igrali poveljni politični interesi v odnosih med Vzhodom in Zahodom.

Prav v zadnjem mesecu vojne so še posebej prišle do izraza sposobnosti Tita kot državnika in stratega. Naloge jugoslovanskega političnega in vojaškega vodstva namreč niso bile lahke, saj je bilo treba na eni strani do kraja, a vendar z vsem realizmom izkoristiti možnosti za doseg ciljev narodnoosvobodilnega boja, na drugi strani pa storiti vse, da se z vladami zahodnih držav ohranijo dobri zavezniški odnosi, hkrati pa ustvarjajo pogoji za miroljubno poveljno reševanje spornih vprašanj.

Tudi v tem zadnjem obdobju vojne so bili pravzaprav odločujoč dejavnik moč, sposobnost in organiziranost oboroženih sil in osvobodilnega gibanja ter moč ljudskih množic, na katere se je KPJ pod Titovim vodstvom ves čas opirala.

Četrto armado JA sta vrhovni komandant Tito in generalni štab JA krepila s korpusi in divizijami, ki so se dotlej bojevale v sovražnikovem zaledju. V svoji ofenzivi pa je 4. armada izkoristila obstoj svobodnih ozemelj v Liki in Gorskem kotaru. Z njeno glavnino so taktično in operativno sodelovale enote, ki so bile še v sovražnikovem zaledju. Le-te so sovražnika napadale v hrbet in mu sekale poti za premik na nove položaje. Nemško vrhovno poveljstvo je 97. armadni korpus, ki je bil prej v Slovenskem primorju in Istri, 25. aprila 1945 izvzelo iz skupine armad »C« v Italiji in ga podredilo skupini armad »E«, umikajoči se iz Jugoslavije. To pa je pomenilo, da naj bi zanj ne veljale odredbe o kapitulaciji nemških čet v Italiji, o kateri so se istega dne začeli pogajati. Kapitulacijo so podpisali 28. aprila, veljati pa je začela 2. maja 1945.⁴¹

Četrta armada se je zategadelj pri svojem pohodu proti Soči in Trstu na

črti Rečina—Snežnik znašla pred močno utrjenimi položaji, ki jih je zasedel nemški 97. armadni korpus. Toda ob neposredni pobudi in vzpodbudi vrhovnega komandanta Tita je 4. armada, potem ko je z odločnimi napadi pritegnila nase glavnino sovražnikovih čet, izkoristila osvobojeno ozemlje ob Kolpi in na Notranjskem, ki so ga bočno branile enote 7. korpusa, da je svoje močne enote prevrgla čez Mašun v zaledje reške fronte. Hkrati je izvedla pomorski desant v Istri.

V Trstu se je medtem že začela množična vstaja slovenskega in italijanskega prebivalstva na čelu z bataljoni komande mesta Trst. Deveti korpus se je z obronkov Trnovskega gozda približal Trstu in začel na Titovo povelje uvodne boje za Trst. Ob hkratni dejavnosti drugih enot 9. korpusa so bili 1. maja, poleg Ilirske Bistrice in Postojne, kamor so prodrle enote glavnine 4. armade, osvobojeni še Gorica, Tržič (Monfalcone), Tolmin, Kobarid in Čedad (Cividale), se pravi, širok pas slovenskega narodnega ozemlja ob Soči, od Julijskih Alp do Trsta in Jadranskega morja. V Trstu so se tega dne branile le še manjše osamljene obrambne točke, poslednja od njih, na Opčinah, pa se je enotam JA vdala 3. maja.⁴²

Uspehi 4. armade, ki je tedaj imela v svoji sestavi tudi enote 7. in 9. korpusa, so bili plod Titove ideje, da se enote glavnine JA, ki so prodirale frontalno, prevržejo v zaledje sovražnikovih razporeditve in izvedejo pomorski desant, da tesno sodelujejo z enotami, ki so bile že prej v sovražnikovem zaledju, v notranjosti Slovenskega primorja in Istre, hkrati pa tudi z enotami v Trstu, ki jim je poveljevala komanda mesta Trst 9. korpusa JA. Ta je bila pravzaprav organ revolucionarne vstaje tržaškega delavstva in drugih protifašistov.

Takó sijajno operacijo je lahko izvedla le revolucionarna armada, kot je bila Titova, ki je uživala podporo velike

večine slovenskega in italijanskega prebivalstva v teh krajih.

Toda obkoljeni nemški 97. armadni korpus na širšem območju Reke ni takoj položil orožja, temveč se je, razporejen v obliki »ježa«, skušal prebijati proti Ljubljani. Enote 4. armade so ga prisilile, da se je vdal 7. maja. Proti severu na Koroško, kjer naj bi bili hkrati en krak velikih klešč jugoslovanskih sil, ki naj bi zaprle pot nemško-kvislinški okupacijski vojski, umikajoči se iz Jugoslavije, zategadelj nista mogli kreniti načrtovani dve diviziji, temveč se je tja usmeril le motorizirani odred 4. armade JA v moči okrepljene brigade.⁴³

Medtem ko je del glavnine 4. armade (29. hercegovska divizija) pritiskal od Postojne proti Ljubljani, je 7. korpus (15. in 18. divizija), ki je med tržaško operacijo ščitil armadni bok na Kočevskem, prevzel del fronte med njo in operativno skupino 2. armade JA, ki je napadala Karlovac in nadaljevala napad proti Brežicam. Korpus je po napadu na Kočevje in po njegovi osvoboditvi začel pohod proti Ljubljani.

Okupatorjeve in domobranske čete so se za obrambo Ljubljane dobro pripravile. Toda prodor 29. divizije čez Logatec v Ljubljansko kotlino, vda ja nemškega 97. armadnega korpusa pri Ilirski Bistrici in grožnja, da bo motorizirani odred 4. armade, ki se je čez zasneženi Vršič prebil v Kranjsko goro, zaprl vse poti umika, so branilce prisilili, da so se začeli po srditih bojih pred mestom jadrno umikati na Koroško. Ko pa sta jim Jeseniško-bohinjski partizanski ter motorizirani odred presekala pot po Zgornji Savski dolini in skozi karavanški predor pri Hrušici, jim je ostala le še pot umika čez Ljubelj.⁴⁴

Devetega maja, ko so že veljale določbe o splošni kapitulaciji oboroženih sil nemškega rajha, sta bila Ljubljana in Zagreb že svobodna. Toda sovražnikove čete so bile še vedno na hrvaškem ozemlju ali pa so ga pravkar zapuščale in se umikale v Slovenijo.

Kakšne so bile naloge Jugoslovanske armade v teh trenutkih zmagoslavja, kakršno je zajelo vso Evropo, razberek iz govora, ki ga je vrhovni komandant JA maršal Tito 9. maja 1945 po beograjskem radiu namenil enotam JA:

»... Nova Jugoslovanska armada, skovana v najsrditeljših bojih, armada, ki jo sestavljate vi, resnična ljudska armada, ki je izvojevala tako sijajne zmage, mora ostati in bo ostala neomajni branilec pridobitev naše nadčloveške borbe. Naši jugoslovanski narodi, naši osvobojeni bratje v Istri, Slovenskem primorju in na Koroškem upirajo v vas oči z globoko vero, da boste znali očuvati njihovo izvajevano svobodo.«

Nato pa je Tito še dejal:

»Pošiljam svoj poziv vsem zapeljanim, ki so z orožjem v roki služili okupatorju, ne glede na to, ali se nahajajo med četniki, ustaši, domobranci in tako dalje, naj takoj polože svoje orožje in se vda jo najbližjim oblastem. Obenem izjavljam, da jugoslovanski narodi — graditelji nove, srečnejše Jugoslavije, ne bodo nikomur dovolili, da bi jih motil pri njihovih naporih v tej graditvi. Z vsemi tistimi, ki bi to nadaljevali, bosta naše ljudstvo in naša vojska neprizanesljiva.

Vsem vojnim enotam, kjerkoli se nahajajo, ukazujem, da takoj razorože vse oborožene formacije, ki so bile doslej v službi okupatorja ali ki bi se poskušale oblikovati zunaj Jugoslovanske armade. Ukazujem, da se ves vojni material, lahka in težka oborožitev, skladišča z vojno opremo in hrano, vojaški in drugi objekti takoj izroče enotam Jugoslovanske armade...«⁴⁵

Toda ko so druge pokrajine Jugoslavije kipele v zmagoslavju konca vojne, so v severnem in osrednjem delu Slovenije še vedno besnele sovražnosti.

Proti Ljubelju in po cestah čez Celjsko kotlino proti Slovenjemu Gradcu in Koroški so se valile dolge kolone utrujenih premagancev. Med njimi je bilo veliko zagrizenih zločincev, pa tudi za-

peljanih civilistov z ženami in otroki, ki so nasledili propagandi bežečih nacistov in njihovih pomagačev.

Po osvoboditvi Zagreba in zahodnega dela Hrvaške so divizije 1., 2. in 3. armade nadaljevale pregon sovražnika v Slovenijo, v njegovem zaledju pa so enote 4. operativne cone že od začetka maja s svojo bojno dejavnostjo ovirale premike sovražnikovih kolon. Štirinajsta udarna divizija je z delom sil napadla sovražnikove postojanke v Dravogradu, Guštanju (zdaj Ravne), Črni in Žerjavu, z drugim v Zagorju (ob Savi), nato pa je na ukaz vrhovnega komandanta Tita in glavnega štaba JA za Slovenijo krenila na Koroško. Hkrati so tja krenili tudi Jeseniško-bohinjski, Kokrški in Koroški partizanski odred. To so bile prve enote protihitlerjevskih armad, ki so prispele na Koroško, še preden so tja začele prodirati kolone zahodnih sil iz severne Italije. Tudi del Motoriziranega odreda JA je prišel v Celovec skoraj hkrati z zavezniki.⁴⁶

Po določbah o kapitulaciji nemških oboroženih sil bi se morale vse sovražnikove enote ustaviti in takoj položiti orožje. Poveljnik nemške skupine armad »E«, ki je bil hkrati tudi poveljnik za Jugovzhod, generalpolkovnik Alexander Löhr, je 9. maja v Topolšici v štabu 4. operativne cone sicer podpisal akt o kapitulaciji vseh nemških oboroženih sil, ki so še bile v Jugoslaviji, vendar se sporazuma ni držal. Še 11. maja so se nemške čete skupaj z domobranskimi z orožjem in tanki prebijale skozi zaporo enot 14. divizije pri Borovljah, na območju Dolič—Dravograd—Poljana—Pliberk pa so srditi boji trajali vse do 15. maja. Nemške in ustaške čete so z vsemi sredstvi skušale in delno tudi uspele prebiti zaporne položaje pri Dravogradu, Guštanju in na Poljani, končno pa so se 15. maja med Poljano in Pliberkom le morale vdati. Druga svetovna vojna v Evropi se je tako končala na slovenskih tleh teden dni po kapitulaciji nemških oboroženih sil.

Titova strategija narodnoosvobodilne vojne je potemtakem tudi v zadnjih dneh bojev za osvoboditev domovine pokazala svoje izredne prednosti. Ko zavoljo odpora nemško-kvislinških čet, ki so se upirale do poslednjega trenutka, glavna jugoslovanskih armad ni mogla hitro prodirati proti slovenski Koroški, da bi tam sklenila omenjene klešče, so vlogo prednjega odreda, ki je imel nalogo ustvariti zapore na poteh umikanja sovražnikovih kolon, prevzele slovenske narodnoosvobodilne enote, ki so bile že prej v sovražnikovem zaledju. Čeprav niso bile tako močne kot enote glavnine JA, je bila njihova vloga neprecenljiva. Med njimi pa je bila najmočnejša legendarna 14. udarna divizija JA.

To operativno sodelovanje glavnine JA, ki je dokončno čistila ozemlje, z enotami glavnega štaba JA za Slovenijo, delujočimi izza dosežene bojne črte v notranjosti sovražnikovega zaledja, je bila pri preprečevanju sovražnikovega umika tista sestavina dejavnosti jugoslovanskih osvobodilnih sil, ki je omogočila zajetje velike večine okupatorsko-kvislinške vojske na jugoslovanskih tleh.⁴⁷

Toda zaradi odpora sovražnikovih sil globoko v notranjosti Jugoslavije in, kar je zlasti treba poudariti, zaradi njihovega odpora celo po objavi splošne kapitulacije nacističnih vojsk, zavoljo zavlačevanja vdaje nemškega 97. armadnega korpusa pri Ilirski Bistrici in zaradi srditih sovražnikovih poskusov, da bi se z orožjem v roki prebil na Koroško, je bila prisotnost jugoslovanskih čet na Koroškem slabotnejša. Upi slovenskega ljudstva na Koroškem, ki je z vso ljubeznijo ter z vero v bližnjo svobodo in združitve z matičnim delom domovine podpiralo narodnoosvobodilne borce, se niso mogli uresničiti. Dne 21. maja so se enote JA morale na zahtevo zahodnih sil, umakniti s slovenskega ozemlja na avstrijskem Koroškem, 12. junija pa tudi iz Trsta.⁴⁸

Ob veličastni zmagi nad okupatorjem in njegovimi pomagači, ki je bila sad

skupnega boja vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti v narodnoosvobodilni vojni, je bil tak potek dogodkov na Koroškem zanje boleč udarec. To je bila velika žrtev jugoslovanskih naravnih pravic bodočemu mirnemu sožitju narodov v Evropi, dana v upanju, da bo na mirovni konferenci morda le moč zavarovati pravice slovenskih rojakov zunaj domovine in doseči razumno rešitev, ki bo lahko trajen most miru.

Sklep

V vsem obdobju 1941—1945 je narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem potekala v dokaj specifičnih in sila težavnih pogojih. Ti so bili posledica zgodovinskih okoliščin (razkosanost Slovenije že pred letom 1941; raznarodovalna in potujčevalna politika treh okupatorjev do Slovencev; močna nemška manjšina na Slovenskem, itd.) in geografskih posebnosti Slovenije (lega v skrajno zahodnem delu Jugoslavije; bližina matičnih dežel napadalcev; prometne zveze z Italijo, morjem in Balkanom čez Slovenijo; njen položaj med Alpami in Jadranskim morjem, itd.), pa tudi političnih razmer v preteklosti (klerikalizem in politična moč katoliške cerkve; hitlerjevska demagogija in kulturbund; povezanost kapitala s tujino, itd.).

Toda Komunistična partija Slovenije, ki je bila oblikovana leta 1937 na Čebinah kot del Komunistične partije Jugoslavije, ki jo je vodil Tito, je neposredno pred začetkom druge svetovne vojne in v dobi po njej, do začetka aprilske vojne 1941, združila napredne in demokratične sile slovenskega naroda okrog svojega programa. Hkrati je svoje kadre usposobila za bližajoče se odločilne trenutke, ko je imperialistični pritisk fašističnih držav dosegel vrhunec in ko je Slovincem pretela narodna smrt.

V teh časih 1941—1945, najmračnejših in hkrati najponosnejših v slovenski narodni zgodovini, so se v Osvobodilni

fronti slovenskega naroda združile njegove svobodoljubne in demokratične sile v boju za osvoboditev in združitve vseh Slovencev, v boju za novo Jugoslavijo, bratsko skupnost njenih narodov in narodnosti. Pod poveljstvom glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet (po letu 1942 glavnega štaba NOV in PO Slovenije, po 1. marcu 1945 pa glavnega štaba JA za Slovenijo) so oborožene sile slovenskega naroda kot del enotnih jugoslovanskih narodnoosvobodilnih sil pod Titovim poveljstvom na slovenskih tleh vodile boj, ki je nenehno naraščal in kmalu zajel vse slovensko narodnostno ozemlje, ne glede na poprejšnje državne meje. Pri tem so se ves čas naslanjale tudi na hrvaške narodnoosvobodilne enote in z njimi tesno sodelovale.

Veličina Tita kot stratega jugoslovanske narodnoosvobodilne vojne in revolucije je v tem, da je osvobodilne napore vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti združil v en sam tok enotne jugoslovanske revolucije in narodnoosvobodilne vojne, v kateri je nastajala nova, socialistična Jugoslavija. Moč revolucije in osvobodilne vojne pa je bila moč prebujenih ljudskih množic, stremčih k svoji boljši prihodnosti v novi skupni domovini, federativni Jugoslaviji.

Zaupanje v lastne moči slehernega izmed narodov, ki sestavljajo jugoslovansko skupnost; prepričanje, da je čim širša bojna dejavnost na območju svojega naroda najučinkovitejša pomoč drugim narodom; sodelovanje oboroženih sil sosednjih narodov v skupnem boju; oblikovanje osrednje skupine enot, ki naj pod neposrednim poveljstvom vrhovnega štaba rešuje ključne, strateško najpomembnejše naloge; v sklepnih operacijah za končno osvoboditev domovine tesno bojno sodelovanje nenehno naraščajoče glavnine oboroženih sil s silami, ki so se še bojevale v sovražnikovem zaledju, vse ob stalni pomoči organiziranega ljudstva — to so bile nekatere osnovne značilnosti Titove vojaške strategije.

Sleheri glavni štab se je na svojem lastnem ozemlju trudil, da bi v skladu z dejanskimi okoliščinami razvil čim širšo bojno dejavnost in našel ustrezne oblike organizacije ter določil ustrezno taktiko in cilje v okviru smernic in načel višjih vodstvenih organov. Glede na zelo težavne razmere pa so bile te oblike prav na Slovenskem v nadrobnostih nekoliko drugačne.

Od vseh enot jugoslovanskih narodnoosvobodilnih sil so se NOV in PO Slovenije še v sklepnih operacijah za osvoboditev in celo po 8. maju 1945 morali

bojevat pretežno na partizanski način. Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem je imela širok vseljudski značaj. V njej so najširše plasti prebivalstva organizirano sodelovale v obliki Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je bila njegova vsenarodna bojna organizacija.

Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem je bila ustvarjalno uresničenje Titove strategije jugoslovanske narodnoosvobodilne vojne in revolucije na slovenskih tleh.

Opombe

¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, skupina avtorjev, odgovorni urednik Zdravko Klanjšček, Vojaški zgodovinski inštitut in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani (dalje: NOV na Slovenskem 1941–1945), založila Partizanska knjiga, Ljubljana 1976, 1977 in 1978, str. 76.

² Edvard Kardelj je med bivanjem v Zagrebu v maju 1941 obiskal Ljubljano. Konec maja je spet prišel v Ljubljano in v njej ostal do konca julija, ko se je vrnil v Zagreb. Septembra 1941 je odšel na posvetovanje v Stolice pri Krupnju v Srbiji in je bil potem odsoten iz Slovenije okrog šest mesecev.

³ Zaključki majskega svetovanja, Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, II. tom, knj. 2, str. 13 in 14. Podčrtano v izvirniku.

⁴ Prav tam, str. 22.

⁵ V letu 1941 je na Slovenskem nastalo 32 samostojnih partizanskih čet; če upoštevamo še tiste, ki so obstajale v sestavi bataljonov in četo, ki so jo oblikovali slovenski izgnanci v Srbiji, jih je bilo 37. Čete so se združevale v bataljone, ki jih je bilo sedem. Okupator je razbil 15 čet in 5 bataljonov. Ugotovljeno je, da je v tem letu stopilo v partizanske vrste v Sloveniji 1924 borcev in bork, v drugih pokrajinah Jugoslavije 134 Slovencev, vseh torej 2 058. Od tega jih je bila polovica članov KPS in SKOJ ter kandidatov in simpatizerjev KPS (NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 225–226).

⁶ Število članov Narodne zaščite ni moč natančno ugotoviti, ceni pa se, da jih je spomladi 1942 bilo 10 000 do 12 000.

⁷ Tone Ferenc, Pismo Edvarda Kardelja iz Srbije, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1971–1972, št. 1–2, str. 362–363.

⁸ Bilten vrhovnog štaba narodnoosvobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske Jugoslavije, 2. letnik, junij-julij-avgust 1942, št. 17-18-19, Zbornik, II/1, str. 167. Delno popravilni prevod po: Josip Broz-Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, Clanki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941–1945, slovenska izdaja, Beograd 1945, str. 75.

⁹ Prva vojaška kurirska zveza med glavnim štabom NOV in PO Slovenije in vrhovnim štabom narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije je bila vzpostavljena šele poleti 1942. Odšla je 8. junija 1942 s Tisovca v Suhi krajini in do vrhovnega štaba, ki je bil v Solakovi Kuli nad Prozorom, potovala okrog mesec dni. (Zbornik VI/2, dok. št. 89, prip. 2).

¹⁰ Tudi radijske zveze so bile pozno vzpostavljene. Neposredna zveza z vrhovnim štabom NOV in POJ je bila vzpostavljena šele julija 1943, posredno zvezo pa so nekaj časa imeli julija 1942 in februarja 1943 prek Moskve (CQ DGA, Kličje glavni štab, Ljubljana 1972, str. 27–29).

¹¹ Tito ima v mislih veliko italijansko ofenzivo, ki se je začela 16. julija in je trajala do 4. novembra 1942. Zajela je vso tako imenovano Ljubljansko pokrajino in del Hrvaške.

¹² Zbornik, II/5, dok. št. 62, str. 162–163.

¹³ Slovensko vodstvo je julija 1942 poslalo nekaj poročil in depeš v Zagreb, od koder so bila prek tajne radijske postaje v Zagrebu posredovana uredništvu Slobodne Jugoslavije v Moskvi.

¹⁴ Zbornik, II/5, dok. št. 68, str. 187.

¹⁵ Zbornik, II/5, dok. št. 68, str. 188.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ NOV na Slovenskem 1941–1945, str. 335.

¹⁸ V začetku januarja 1943 je osrednje osvobodeno ozemlje Jugoslavije ali Titova država, kot so ga imenovali Nemci, obsegalo okrog 50 000 km² in se je po velikosti moglo meriti z ozemljem nekaterih evropskih držav, kot so Belgija, Švica ali Holandija.

¹⁹ Kardelj opozarja na ofenzivnost slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot v Zumberku.

²⁰ Zbornik, II/7, dok. št. 109, str. 332–333.

²¹ Kardelj ima v mislih glavno operativno skupino enot NOVJ pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije.

²² Oboroženih enot, ki naj bi pod okriljem begunske jugoslovanske kraljeve vlade obnovile staro jugoslovansko državo.

²³ Zbornik, II/7, dok. št. 109, str. 333.

²⁴ Vrhovni štab NOV in POJ je na predlog njegovega člana Edvarda Kardelja že 27. junija 1943 odobril ustanovitev obeh divizij, številčni oznaki pa sta verjetno dobili na seji vrhovnega štaba dne 2. julija 1943 v Kladnju.

- ²³ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 389—390.
- ²⁴ Zbornik, II/10, dok. št. 83, str. 208 in št. 123, str. 279.
- ²⁵ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 531.
- ²⁶ V ofenzivi je sodelovalo več kot 45 bataljonov ali okrog 45 000 do 48 000 mož, ki so imeli na voljo več kot 110 tankov, 10 samohodk in več kot 140 topov. (NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 594).
- ²⁷ V začetku decembra 1943 je bilo v Sloveniji 5 divizij oziroma 17 brigad ter 7 partizanskih odredov in 5 samostojnih bataljonov, od tega trije italijanski.
- ²⁸ Zbornik, II/11, dok. št. 101, str. 187.
- ²⁹ Glavni štab NOV in PO Slovenije je za odhod na Stajersko določil 14. divizijo. Na pohod je krenila 6. januarja 1944 iz Bele krajine, nato čez Žumberk, Savo, Moslavino in Hrvatsko Zagorje obšla Zagreb ter 6. februarja dospela pri Sedlarjevem na Sotlo.
- ³⁰ Zbornik, II/11, dok. št. 153, str. 283.
- ³¹ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 845—846.
- ³² Prav tam, str. 799—815.
- ³³ Prav tam, str. 814—815.
- ³⁴ Prav tam, str. 1015.
- ³⁵ Josip Broz-Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945, slovenska izdaja, Beograd 1945, str. 217—223.
- ³⁶ Med napadi na prometne zveze so bila najpomembnejša rušenja velikih mostov, viaduktov in predorov: Štampetov most pri Borovnici (12. 6. in 26. 9.), most pri Avčah (13./14. 6.), most pri Poganku pri Litiji (21. 9.) ter rušenja med Doličem in Velenjem (17./18. 6.) oziroma uničenje proge med Podbrdom in Mostom na Soči (od 29. 6. do 2. 7. 1944).
- ³⁷ Josip Broz-Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, Članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941—1945, slovenska izdaja, Beograd, 1945, str. 238.
- ³⁸ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 902—915.
- ³⁹ Prav tam, str. 981.
- ⁴⁰ Zbornik, XI. del, knj. 4, priloge, dok. št. 3, str. 924.
- ⁴¹ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 943.
- ⁴² Prav tam, str. 941—956.
- ⁴³ Prav tam, str. 959—964.
- ⁴⁴ Prav tam, str. 970—981.
- ⁴⁵ Josip Broz-Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, članki in govori, str. 254—256.
- ⁴⁶ NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 981—992.
- ⁴⁷ Prav tam, str. 999—1005.
- ⁴⁸ Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Tone Zorn, Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918—1945, Ljubljana 1974, str. 311; NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 1008—1011.

Zdravko Klanjšček

Róman Vrenko

(Skica za poglavje iz romana)

Prvi dnevi vojne nosijo blede obraz Avgušтина Nahtigala z belim povojem na čelu. Nič takega se ni zgodilo v našem mestu, kar se navadno dogaja v vojnah, kar sem kasneje bral, da se je. Nikakršnih vojská, ne zmagovitih ne premaganih, nič zastav, nobenih govornikov. Nesmiselno nasilje mi je izrinilo iz spomina vse druge podobe tistega časa in nobena usedlina kasnejših let ga ni mogla prekriti.

Avguštin Nahtigal je bil najmanjši trgovec z najmanjšo trgovinico v našem mestu. Takih prodajaln danes ni več. V tesni prostor, ki je dobival svetlobo samo skozi zastekljena vrata, se je bilo treba spustiti s pločnika po treh stopnicah navzdol. Zaradi globine je bil možiček za prodajno mizo še neznatnejši. Čez rumeno plešo potegnjen pramen redkih las ga je delal nebogljenega in presojne koščene roke, ki so venomer begale med vrečkami in škatlami, so se zdele krhke.

Še otroci smo se norčevali iz njega. Odpirali smo mu vrata, da so zacingljali zvončki pod nizkim stropom in ga priklicali izza platnene zavese. Kdove kaj je počel v skrivališču? Morebiti je drobil suhe skorje v vročo kavo ali si je hladil razbolele podplate v hladni vodi, morebiti je dremal ali pa listal po starih časopisih, ki jih je kupoval za zavijanje. Ob zvončkljanju je v praznem upanju, da je prišel kupec, kot žuželka prizadevno pritekel v prodajalno. Slišal je le razposajeni smeh in videl otroške pete, ki so se umikale po pločniku.

Danes se sprašujem, od česa je živel, ko skoraj ničesar ni prodal. Na polici so mu rumenele škatle z žensko hvalo in fižol v platneni vreči so mu razjedali črvi.

Ljudem so zbudila pozornost vrata v prodajalno, ki so bila zjutraj samo priprta in so imela strto ključavnico. Nihče se ni oglasil na klic, pa so se osupli obrazi sklonili za prodajno mizo. Starec je ležal na tleh, z glavo v luži krvi, ob tehtnici pa je stala dvokilska utež, s sledovi iste krvi na robovih. Predal mize je zeval prazen, a ni bilo verjetno, da bi bil napadalec nagrebel v njem za prgišče drobiža.

Pravili so, da je bil pobegli vojak razpadle vojske, ki je iskal civilno obleko, da bi se v njej laže ognil ujetništvu. Ampak kje na svetu je vojak, ki bi lahko potegnil nase obleko neznatnega Nahtigala?

Pravili so, da so bili vojaki zasedbene vojske, ki je ponoči prišla v mesto, da Hitler ne mara Židov in da je Nahtigala že ime nad vrati trgovine izdajalo, kakšne vere je. Toda zakaj samo Nahtigala?

Pravili so, da napadalec ni iskal plena, da se je prišel maščevati in da je starec z življenjem plačal grehe iz mladih let.

Govorili so vse mogoče, resnice pa nihče ni poznal. Najbrž še Nahtigal v trenutku pred smrtjo ni vedel, zakaj bo umrl. Po pogrebu so se govorice polegle, odplavile so jih druge, ki so vznemirile tudi mene.

Pravili so, da bodo fante, ki niso zaposleni, odpeljali na delo v rajh.

Takrat se je pojavil Roman Vrenko.

Nikoli nisem izvedel, od kod je prišel. In če je bil zares Roman. In če se je v resnici pisal Vrenko. Občinski tajnik Mulej mu je bil stric ali daljni sorodnik ali vsaj družinski prijatelj. Pri njem je prespal Vrenko prve noči, pri njem je izvedel, kako je z Neptunom.

Mestno kopališče z zvenečim imenom je doživelo že lepše čase. Zadnja leta je propadalo. Lesena stavba je črnela, v bazenu se je zasejalo grmičje in plot je le tu pa tam še visel na preperelih kolih. Samo Romana Vrenka je lahko obšla nora misel, da bi gradil teniško igrišče v času, ko je vojna silila ljudi v drugačna opravila in je mnoge skrbelo le, kako bi preživel. Zbral je nezaposlene fante in jih vpisal v seznam mestnih delavcev.

Bilo nas je šest: Miha, ki bi bil z veliko maturo že lahko gospod, pa je samo upal, da bo zaradi znanja jezika dobil skromno mesto v kaki pisarni; Ludvik, ki je končal tretji letnik učiteljsišča, a mu ni bilo sojeno, da bi postal učitelj; šestošolca Vid in Maks, ki sta preživela minula leta v internatu in nista sodila v skupino vozačev; Albin, ki je že leto dni zaman iskal mesto vajenca v obrti; in jaz, ki sem bil najmlajši. Kasneje smo se razšli. Življenje nas je razneslo na vse vetrove, usoda nam je potisnila v roke orožje različnih vojsk in nekaj se jih ni več vrnilo v rodno mesto. V poletnih mesecih, ko smo delali na mestnem kopališču, smo živeli kakor družina. Takih se tudi spominjam: norčavih, brezskrbnih, zmeraj pripravljenih na smeh.

Prostor, kjer je gospôda včasih igrala tenis, je bil zaraščen, visoka žičnata ograja pa je bila natrgana in načeta od rje. Zagnali smo se v groblje s tako mladostno neučakanostjo, da nas je moral Roman miriti.

»Vsega ni mogoče napraviti v enem poletju,« je rekel.

Mi pa smo že videli prenovljena igrišča in bazen, poln vode, in kabine, prepleskane z živimi barvami. In verjeli smo, da delamo zase, da bomo mi plavali in se potapljali in tekali za žogo... tudi drugi, a predvsem mi, ki smo se potili na junijskem soncu.

»Za to je še čas,« nam je govoril Roman. »Letos nič. Pa tudi prihodnje poletje še ne.«

Sicer bi bila pa vnema popustila tudi brez Romanovega prigovarjanja. Lopate se niso rade zasajale v tla, samokolnice so bile vedno težje in rovnice so odsakovale od kamenja, da so nam nevajene roke drevene in da so se nam na dlaneh naredili žulji. Že naslednji dan bi bili najraje posedli v senco, a nas Roman ni pustil lenariti.

»Samo pol ure nam je dovoljeno za malico,« nas je opominjal.

V tednu dni smo se navadili delati zlagoma. V premišljenem ritmu smo zasajali lopate, odvažali samokolnice in potiskali železni valjar po belem pesku. Koža na dlaneh nam je otrdela in sonce nam je ožgalo hrbte. Sedaj, ko se nam nikamor ni mudilo, se je bleščeča bela ploskev prvega igrišča vztrajno širila, žičnata ograja se je ravnala in napenjala in se luščila iz rje in vrzeli so se polnile.

Samo enkrat še smo se zagnali na delo, ko smo selili Romana. Na občini je izprosil za Neptun Nahtigalovo trgovino, ki je bila prazna od štacunarjeve nesrečne smrti, pa smo preuredili prodajalno v skromno pisarno, prostor za njo pa v še skromnejše bivališče.

»Predolgo sem že v nadlego Muleju,« se je opravičeval Roman.

Pa ni bilo samo to. Hotel je živeti sam, sam bi bil rad odločal, kdaj bo legel spat in komu bo odprl vrata in kdaj. Prav rad bi bil menjal z njim, če bi se lahko naselil kje drugje. V Nahtigalovi trgovini se nisem mogel znebiti pokojnega starca. Kadar sem stopil vanjo, sem pričakoval, da bo v upanju na kupčijo pritekel izza zavese. Kar oddahnil sem si, ko sem ugledal Romana. Bil je dan, zunaj je sijalo sonce in v pisarni sva bila najmanj dva. Če bi bil sam sredi noči, bi staremu najbrž ne mogel uteči. Še v kratkih trenutkih, ko sem čakal na Romana, sem čutil Nahtigalove presojne roke na ramenih in vročo sapo na obrazu in hripavi glas je neusmiljeno zahteval odgovor za vsakokrat, ko smo mu kratili počitek in ga z zvončkljanjem klicali v prodajalno.

Romana Nahtigal ni nadlegoval. Mladi Vrenko je s smehom pregnal zatohlost iz mračnega prostora. Kadar smo se zbrali v tesnem bivališču, smo posedli po postelji in štelili korake, ki so hiteli mimo zamreženega okna pod stropom. Če ne bi bil slišal, bi ne bil verjel, koliko je mogoče povedati o paru človeških nog, ki jim pogled ne seže više kakor do kolen in ki se kakor na živi sliki le za nekaj trenutkov pokažejo v okenskem okviru. Roman je po obuvalu, po zlikanih ali razcefranih hlačnicah, pa tudi po gibih presojal ljudi na pločniku. O nekaterih je napletel celo zgodbo. O možaku, ki se mu je čevljev držala ilovica, da je kopal jamo na Žalah, da je imel s seboj malico, zavito v časopisni papir, kos koruznega kruha in rezino prekajene slanine in stekleničko žganja, ker ni mogoče kopati grobov brez pijače. O beli psički, ki jo je vodila gospa na vrvici, da leži doma na blazini, posebej izvezeni zanjo, da se hrani le s pustim mesom, da bi ji gospa za nič na svetu ne dala koruznega kruha in prekajene slanine, posebno ne slanine, ker maščoba škodi pasjemu želodcu. In o dveh parih vojaških škornjev, ki so stopali v korak, da jih nosita Hans in Fric, da sta doma na Bavarskem, kamor pošiljata vse, kar nagrabita pri nas, ker imata številne družine.

»Ju poznaš?« sem se čudil.

»Poznam. Pri nas sta pobrala vse, kar se je dalo odnesti.«

Seveda nas je vlekel. Zgodbe si je izmišljal samo zato, da nam je razkrival z njimi svoj pogled na življenje in sodbo o tem, kaj je krivično in kaj je prav. Njegove besede so mi zvenele kakor razodetje.

... kajti bil sem v šestnajstem letu, ko pade seme, zasejano v mlade duše, na plodna tla. Čakal sem na vsak Romanov gib, da bi mu izpolnil željo, še preden jo je izrekel, in srečen sem bil, če sem ga našel kdaj samega, da sem ga imel le zase. Bil sem podoben zaljubljenцу. Zavidal sem Mihui, ki je imel že osem šol in se je pogovarjal z Romanom o stvareh, ki jim sam še nisem dorasel. Zavidal sem Ludviku, ker si je lastil podobne sodbe, kot so bile Romanove, in je rad dopolnjeval njegove zgodbe s podrobnostmi, ki so se mi zdele povsem nepotrebne. In zavidal sem Albinu, ker ni okleval kakor jaz, ker se je znal ponuditi ob pravem času, ko nas je Roman prvič postavil pred izkušnjo.

Kakor da začenja le eno svojih zgodb, nam je pravil o kamnolomu pod Kužno.

»Včeraj so razstreljevali,« je dejal.

Seveda so. Kamnolom, ki je sameval že nekaj let, je s prihodom novih gospodarjev oživel. Pod skalami je spet hropel parni drobilec in vozniki so odvažali na postajo zeleni pesek.

Romana ni zanimal pesek.

»Najbrž so dobro oskrbljeni z dinamitom,« je dejal. »Če bi imel vsaj nekaj nabojev...«

Miha je menil, da na kopališču nimamo kaj razstreljevati, Roman pa, da človek nikoli ne ve.

Takrat se je oglasil Albin.

»Nekaj dinamita ti lahko preskrbim, če bi ga res rad,« se je ponudil.

Zamudil sem pravi trenutek in z nejevoljo poslušal, kako se je Albin šopiril, ko je odgovarjal na Romanova vprašanja. Vse je vedel, za hišico, kjer hranijo orodje in strelivo, pa za nočnega čuvaja Boha, ki spi v čuvajnici, namesto da bi hodil okrog. Ali pa se je samo delal, da ve, da bi mu zrasla veljava.

»Čuvaj se zmeraj lahko zbudi,« ga je svaril Roman.

»Nič hudega, če ga utišaš pravi čas,« se je napihoval Albin. »Najpripravnejša je nogavica, napolnjena s peskom.«

Seveda se je samo ustil. Teme v kamnolomu in čuvaja Boha ga najbrž ni bilo nič manj strah kot mene. Ob najmanjši nevarnosti bi pokazal pete, če bi le utegnil. Roman pa ni pokazal nejevere. Albinova pripravljenost ga je zanimala, zato sem moral poseči vmes.

»Lahko ti pomagam,« sem se ponudil še sam.

Albin pa mi je brž pokazal, da je sam prvi, in je vprašal:

»Nositi?«

»Nemara je res najbolje, da sta dva,« je odločil Roman. »Če v resnici mislita, da lahko ... da ni prenevarno ...«

Nihče od naju ni maral veljati za strahopetca. Če bi naju bil Roman poslal po robo naravnost v pekel, bi tudi za trenutek ne bila pomišljala.

Zmenjena sva bila na Kužni, od koder sva se skupaj spustila v kamnolom. Prišel sem pol ure prezgodaj, s seboj pa sem nosil le strah, ki je rasel iz minute v minuto. Albin se je bolje opremil. Za pasom mu je visela nogavica s peskom, ki bi jo res lahko pustil doma, s seboj pa je imel tudi nahrbtnik in električno žepno svetilko in jekleni vzvod za odpiranje.

Sam nemara ne bi bil prišel niti do kamnoloma, v hišico pa zanesljivo ne. Povsem sem se prepustil tovarišu, ki je stopal varno, kakor da vidi tudi v temi. Nič ga ni motilo, ne strmina, ne spolzka pot, ne dan, ki se je gostil.

»V takem še misliti ni, da bi hodil Boh iz čuvajnice,« je menil.

Kamnolom je očitno res dobro poznal, ker me je vodil naravnost za hišico in me prosil, naj mu podžim stopničke. Povzpel se je kakor podlasica in izginil v odprtini pod nastreškom. Skoznjo mi je spustil lestev, da sem še sam zlezal za njim, da sem mu svetil, ko je odpiral pod.

Po strehi so šumele dežne kaplje in curki so se pojoče odcejali v žleb, mednje pa so se mešali glasovi, ki jih še razbrati nisem znal vseh. Kadar je pod Albinovim orodjem zaškrtal žebelj ali zaječala deska, sem otrpnil. Usta sem imel izsušena in dlani hladne in prsti so drhteli, da me je moral Albin opominjati, naj mu svetim pod roke.

Delal je premišljeno. Ko je bila odprtina zadosti široka, se je spustil v globino in mi podajal zavoje, da sem jih zlagal v nahrbtnik.

»Dovolj imava,« sem mu prigovarjal.

Bil sem nestrpen in zdelo se mi je, da Albin nalašč zavlačuje. Ko je bil nahrbtnik poln, ko je bil čas za beg, je z enako premišljenostjo, kot ga je odprl, strop tudi zaprl. Lestev je potegnil nazaj na podstrešje in odskočil, potem pa tam pregrabil pesek z dlanmi.

»Vse drugo bo zabrisal dež,« mi je šepnil.

Naslednjo noč nas je vrgel iz spanja močan vzbuh, ob katerem so zvenele vse šipe v oknih. Jutro nam je prineslo vest o razrušenem jezu nad elektrarno.

»Komu je bilo to napoti?« je godel oče.

Še jesti nisem mogel od vznemirjenja. Mudilo se mi je v Nahtigalovo trgovino, kjer sem upal izvedeti resnico. Pa je nisem, ker so nas tam pričakali gestapovci. Roman je bil izginil.

Tisto jutro se je tudi zame pričela vojna. Vojaki in žandarji, ki sem dotlej brezbrizno hodil mimo njih, so menjali podobo. Postali so mi sovražni in cevi njihovega orožja se niso več povešale k tlom.

Ivo Zorman

Poslednja minuta

»Pred puškami stojim,
jutro vstaja, živo jutro poslednjega maja,
tenki jok zvona je segel do tihega kraja.
Pred puškami stojim,
sonce, urno izza zelenega hriba vstani,
poslednjič me s svojo čisto lučjo nahrani!
Pred puškami stojim
in vidim veliki vzrok in duha, ki je kriv,
a kdor mori, je mrtev, in mrtvi ostane živ.
Pred puškami stojim,
ljubim ta svet, slednjo bil, slednjo travo,
in tople človeške oči, uprte v časov daljavo.
Pred puškami stojim,
oko na grmu cvetočem še sok življenja pije,
umrl bom s cvetjem v očeh, samo se v venec mi vije.
Pred puškami stojim,
že nesejo tesno, ozko, črno rakev.
Ne vežite oči! Buden bom konec počakal.
Pred puškami stojim,
ta smrt je velika in komaj sem je vreden.
A zakaj jih meri dvanajst in ne le eden?«
Pred puškami vznak leži,
jata škrjancev s polja beži,
sape brze raznesejo njegov zadnji dih,
z njim blagoslovijo svet, še nem in tih.

Jože Udovič

Mesec groze

*Dnevi smrti, dnevi groze,
puške-ogelj, ogelj-puške,
v Mostah, Gabrovcah in Črni,
trikrat v Begunjah in Kokri,
v srcih groza, v srcih strah.*

*Dnevi smrti, dnevi groze
na obrazu mojem nemem:
živi v ognju so zgoreli
na Gradišču, na Korenem
in v Moravčah...*

*Dnevi smrti, dnevi groze,
puške-ogelj, ogelj-puške
na Golniku in v Goričah,
v Križah, Kovorju, Vodicalh
in na Hrušici, v Retnjah
en le dan poprej v Brodeh,
in le dan poprej v Brodeh,*

*Mesec julij — mesec groze:
na stotine golorokih
smrt pobila je v vaseh,
postrelila ob cestah.*

*Dnevi smrti, dnevi groze
ne stopijo se v solzah.*

Miha Klinar

Pesem talcev

*Le nikar ne jočite za nami,
žene, matere, dekleta;
jutri pademo v gramozni jami
kakor dobra, zvesta četa.*

*Le nikar ne jočite za nami,
laže nam bo pasti, če z rokami,
stisnjenimi v pest, žalujete za nami...*

*Le nikar ne jočite za nami,
žene, matere, dekleta;
jutri pademo v gramozni jami
kakor dobra, zvesta četa.*

Karel Destovnik-Kajuh

Napis na nagrobniku narodnih herojev

*Domovina je ena
nam vsem dodeljena
in eno življenje
in ena smrt.*

*Svobodi predani
za borbo smo zbrani,
in kaj je življenje
in kaj je smrt?*

*Bodočnost je vera!
Kdor zanjo umira,
se vzdigne v življenje,
ko pade v smrt.*

Oton Župančič

Neznani talci

*Zjutraj so nas peljali skozi cvetoči sadovnjak,
videli smo pomlad in hiše v rebreh,
cvetje na vejah in biserno roso na tleh
v razkošni travi, ki je dušila naš korak.*

*Čudno, nikjer ni bilo človeka ob poti,
da bi dejali mu mimogrede v slovo
eno edino človeško besedo, eno samo,
le kletve krvnikov so gnale nas smrti naproti.*

*Na poti k morišču smo mislili tistikrat
na svoje sestre, matere in svoje očete,
žene in svoje mlade dni v verige talcev ujete,
in duše so žejno pile poslednjo prelepo pomlad.*

*Ko smo stali pred grobom, ki je bil med ržjo izkopan,
smo še enkrat pogledali v sonce in brda in gaje
in že je vzgrmelo, padli smo v jutra sijaje,
z lici krvavimi v roso domačih poljan.*

France Filipič

Talci

*V drugem so nadstropju pet jih vzeli,
talci so bili s številke êne;
čuli skozi strop smo osamljêne,
ko zvečer sprehod so svoj imeli.*

*Jutro v snegu, mesec med oblaki,
blizu je vabilo k sedmi maši:
zvon ne bo zapel ob smrti vaši,
ki po veži vam gredó koraki.*

*Kje uporni duh naj smisel išče
za človečnost v zmotah nespravljlivo?
v milih so očeh obtožbo živo
nesli v grob, ko šli so na morišče.*

*Ne vprašuj, tovariš, kaj bo z nami,
pôkoj žêli njihovi duši!
Čul sem glas, ko da se zemlja ruši:
»Pali so za nas v Gramozni jami.«*

*Kaj je sova v mesto priletela?
Smrtni ptič vse jutro se oglašá:
sosed nič soseda več ne vpraša,
vsem sta kri in mozeg zledenela.*

Igo Gruden

Ljubezenske V

*Bosa pojdiva, dekle, obsorej,
bosa pojdiva prek zemlje trpeče,
sredi razsanjanih češnjevih vej
sežem ti nežno v dlani koprneče.*

*Beli so, beli so češnje cvetovi,
temni, pretemni so talcev grobovi.
Kakor ponosni galebi nad vodo,
taki so pali za našo svobodo.*

*Bosa pojdiva, dekle, obsorej,
bosa pojdiva med bele cvetove,
v krilo nalomiva češnjevih vej,
da jih poneseš na talcev grobove.*

Karel Destovnik-Kajuh

Pomenki z bratom

*Odkar te ni,
ni nikogar,
ki bi mu napisala:
Brat moj! Kako je s teboj? Pri nas, saj veš —
Pridi! Lepo te pozdravljamo.*

*Odkar te ni, ni nikogar,
ki bi ga pričakovala.
Nikogar, ki bi prišel pod večer domov,
sedel in pripovedoval,
živo in zvesto,
kot si znal samo ti.*

*Odkar te ni, ni nikogar,
ki bi se v razposajenih urah
z njim pretepala in lasala,
nikogar, ki bi se prepirala z njim,
kdo zna bolje to in ono, jaz ali ti.*

*Odkar te ni, ni nikogar,
ki bi v noč sklonil glavo nad mizo,
podprl čelo z dlanmi
in premišljal z menoj.
Nikogar ...*

Erna Muser

Zapozneli nekrolog

Letos je minilo enainsedemdeset let, kar se je v revni družini v Slovenj Gradcu rodil (12. februarja 1910) narodni heroj Franjo Vrunč-Buzdo. O njem bi morali napisati roman. Tako pestro in bogato, in tudi tragično je bilo njegovo življenje, čeprav kratko, tragično kratko. Komaj enaintrideset let star mladenič — lepotec krepke postave, lepega, z gostimi kodri obdanega obraza, ki so ga še posebej krasile zlatorjave zveste oči, je moral stopiti pred puške okupacijskega voda nacistične soldateske.

To se je zgodilo v noči med 24. in 25. avgustom prvega okupacijskega leta na dvorišču sodnih zaporov mariborskega sodišča ob svitu reflektorjev, uperjenih v žrtve, da bi prisotni gestapovski veljaki in njihove dame, ki so se tudi prišle naslajati, laže uživali v krvavem prizoru.

Kogar bogovi ljubijo, umre mlad.

Naj bodo prekleti!

Pravijo, da se pred človekom, ki gleda smrti v oči, v poslednjem trenutku od-vije vse njegovo življenje. Ali so tedaj vsi, ki so stali pred puškami, zvezani pred skladovnico drv, ki naj bi ščitila zid pred krogami, in na žagovini, ki bo trenutek zatem popila njihovo kri — ob Vrunču sta stala še Slava Klavora in Slavko Šlander — ali so tedaj imeli še čas za to? Vemo, da je bila njihova prva misel, pokazati svojim morilcem, kako jih ni strah umreti. Nekdo med njimi, menda je to bila Slava Klavora, je v imenu vseh vzkliknila: »Streljajte, psi, živela Jugosla-vija, živela svoboda!«

In vendar se je tak življenjski film odvijal...

Tako je Vrunč najprej zagledal svojo ubogo, zgrbljeno mater, kako hodi po meščanskih hišah pospravljat in prat, da bi lahko šolala svojega Balcija, kakor so ga klicali njegovi mladostni tovariši, in kakor ga je nazadnje še sama klicala.

Videl je te svoje tovariše — v šoli, na kopanju, pri sokolski telovadbi... Med njimi je bilo nekaj takih, ki so prihajali samo na počitnice in so že slišali za Marxa in Lenina, za rusko revolucijo... Potem je tudi sam prihajal domov samo še na počitnice, dokler ni po končanem šolanju stopil na pot intelektualca — proletarca, sprva brezposelnega, in nato slabo plačanega učitelja na podeželju.

Morda bi bil ostal kar tam, ko bi ne bilo v njem preveč sile, preveč živahnosti in preveč navezanosti prav na telovadbo, o kateri je mnogo vedel in mnogo raz-mišljal, jo želel posodobiti in prilagoditi delovnim ljudem, med katerimi je živel. V tej smeri se je lahko udeleževal samo v sokolskem društvu, ki je takrat veljalo za edino napredno. Kmalu je postal odličen, skoraj vrhunski telovadec.

Med tem je bil Sokol podržavljen. Po uvedbi odkrite diktature kralja Aleksandra bi naj postal njegov bojni odred nekako po fašističnem vzorcu. A tega takrat, ko

smo se kot najbolj vneti telovadci, učitelji iz vse Jugoslavije — med nami tudi Vrunč — vpisali na enoletni telovadni tečaj v Mariboru, kjer sva se prvič srečala in takoj sprijateljila, še nismo prav vedeli.

Hitreje od drugih, a še zdaleč ne vseh, sva tu spoznala režimske namene, pa tudi vso zastarelost telesnovzgojnega programa v sokolstvu, in se začela temu upirati. Tako je nastal tihi boj, ki se je prenesel tudi navzven, in kmalu tudi na vso mariborsko sokolsko organizacijo, predvsem na takrat najmočnejše sokolsko društvo v državi Maribor — matica, ki sva ga po končanem tečaju tehnično vodila. Ta boj je od tedaj zahteval vse najine sile in moči, saj je šlo za demokratizacijo Sokola, in s tem tudi za njegovo mobilizacijo, za boj zoper diktaturo sploh. Obsegal je tudi bitko za odločno prednost telesnovzgojne dejavnosti nasproti tako imenovani prosvetarski, z njeno izrazito unitaristično in monarhistično usmeritvijo, ki je celo pri poznejšem previranju v naprednejših sokolskih organizacijah, predvsem iz nacionalnih in protihitlerjanskih, in tudi starih protiklerikalnih motivov, obveljala vse do začetka vojne...

Film pred Vrunčevimi očmi kaže njegovo dejavnost, ki se ji je ves posvetil in ki ga je vsega osrečevala: osvajanje mladine, ki z navdušenjem sprejema njegove misli o sodobni telesni vzgoji in o razširitvi sokolskega telesnovzgojnega programa na vse panoge športa in iger, o opuščanju zastarelih oblik, predvsem tako imenovanih prostih vaj, ki so imele od nekdanj zgoj ceneni manifestativni in nekakšen disciplinski, tudi militaristični značaj... Sledili so spori z mnogimi takratnimi veljaki, in tudi z nekaterimi mlajšimi zagrizenimi klikarji, celo s študenti zastarelih in reakcionarnih telesnovzgojnih šol v tujini, ki so prihajali med počitnicami med nas... Z zadovoljstvom vidi slavnega podstarosto jugoslovanskega sokolstva Engelberta Gangla, kako z besom odvrže naš plakat, ki je vabil na prvi prenovljeni nastop v Mariboru, in na katerem je po Vrunčevi zamisli bodel v oči rdeč napis Revija sodobne telesne vzgoje. »To ni več sokolski plakat,« je baje rekel, »saj še ptiča (sokola) ni na njem!« Te besede so se potem s posmehom ponavljale med mladino...

Ves ta boj je dobil še večji pomen, odkar sva dobila zvezo s partijo in ga v skladu s njenim, takrat že novim programom z večjim veseljem in zanosom opravljala...

Tu je najina skromna sobica, nabita s knjigami o telesni vzgoji, nabavljenimi iz vse Evrope, in tudi že z marksistično literaturo, ki jo je v sokolskem praporu sam pretihotapil z izleta v Pragi... pa najini vedno bolj zaupni sestanki in akcije z mladino, ki se je med tem tudi sama organizirala, ter obenem vedno bolj zavistno obnašanje nekaterih bivših vaditeljev in drugih mračnjakov, ki so se ob že diskreditirani Aleksandrovi diktaturi začeli približevati Ljotičevim fašistom, kar je končno privedlo do najine nenadne aretacije in obsodbe...

Vrunč vidi pred seboj, kako ga je obšla groza pred tolikimi leti zapora, nato pa svoj zanos pri spoznavanju revolucionarne teorije v novem okolju, v kaznilnici, v družbi s tolikimi izkušenimi komunisti, »boljševiki« in »profesorji« marksizma, leninizma — pa tudi stalinizma... Spozna frakcijske boje, celo v zaporu, in končno tihi in nedorečeni prvi dvom ob vesteh o Stalinovih procesih v Moskvi... Spomni se težkih gladovnih stavk zoper spočetka neznosni režim na »robiji«, in pozneje, po naši zmagi, na še bolj vsestransko udejstvovanje pri učenju, tudi pri zabavi... Vidi se v vlogi Švejka, ki smo ga igrali na našem improviziranem odru, in v drugih komičnih figurah, kjer si je pridobil vzdevek Buzdo, ki se ga ni več iznebil. Ostal je njegovo ilegalno ime... Tudi tukaj ni mogel iz svoje kože, in je ob prvi priložnosti organiziral telesno vadbo in razne igre...

In spet — znova na prostosti! Bedna prostost, bedno življenje brezposelnega agitatorja, ki se mora skrivati pred vsakim žandarjem ali nazadnjakom...

Po enem letu, ko se tudi sam vrnem z »robije«, sva spet skupaj. V Celju, v Joštovem mlinu, kjer tečejo stari tkalni stroji, ki naj bi preživljali nekaj bivših zapornikov. Še kar veselo življenje in delo, fizično in partijsko, ob tesnem, tovariškem prijateljevanju z Joštovimi — do novega udarca: ponovna aretacija in skoraj polletni preiskovalni zapor v Ljubljani... Nato: internacija v Bileči, ko sva se za zmeraj razšla. Vrunč in nekaj drugih so imeli srečo, da so se ji izognili, nakar so se morali umakniti v globoko ilegalo... Postane sekretar za celjsko okrožje... Sledi okupacija, in z njo priprave na vstajo po vsem celjskem okrožju, pa ustanovitev Celjske čete na Razselnem pri Šentjurju, ki ji je bil za komandirja.

Ne dolgo. V zvezi s pripravo za napad na žandarmerijsko postojanko v Slivnici sta šla s komisarjem, poznejšim generalom Petrom Stantetom-Skalo na ogled. Zaseda. Kratek, neenak boj. Peter se med streljanjem spretno umika, Vrunč pa pri tem po nesreči pade v potok, kjer ga s pomočjo domačih policijskih pomagačev ujamejo... Sledi Celjski pisker.

»Govori, svinja partizanska!«

»Nel!«

Nato mučenje. Strašno in neznosno, ko si večkrat zaželi smrti, nagle smrti — kakor ga bo doletela ta trenutek...

Toda zdaj je teže. Rad bi še živel, rad bi doživel, kar mora priti. Z zaničevalnim pogledom zre na potuhnjene postave, ki merijo vanj, in na Šlandra in na Slavko, ki kar naprej kriči: »Streljajte, svinje!«

Takrat zasliši povelje: »Feuer!« In nato tresk... toda že od daleč, kajti krogle so prehitele glas... Začutil je samo udarec v prsi, nakar se je vse, še preden je zaznal bolečino, stemnilo... stemnilo za zmeraj.

Kdo ve, morda je tisti trenutek zajokalo materino srce! Zastal je dih jetnikom po celicah, kjer kljub pozni uri ni nihče spal. Tesnoba in strah sta zajela prebivalce mesta, ki so slišali salve. Tam daleč v gozdovih pa so se stisnile pesti njegovih soborcev, ko so zvedeli, koga so izgubili. In še trdneje so se oklenile orožja — za zadnjo besedo...

Milan Apih

Poslednje pismo

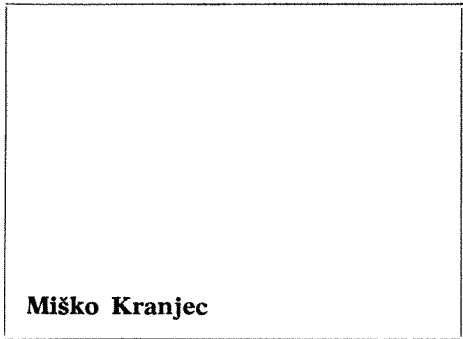
Predraga,
spet bije mi hitreje srca nemirnega utrip,
ko gledam Te v spominu, kako vzcvetela si v ljubezni kip,
ko začutila si pod srcem otroka najinega prvi gib.
Še veš, kako potem sva modrovala:
bo fant, dekle, podoben meni, Tebi
in kakšno bi ime mu dala?
Potem si v črni slutnji mi na prsi pala,
se oklenila me tesno
in vsa v obupu zajokala.
»Ne pojdi proč, pri naju ostani!«
si zaprosila: a že si se želje svoje zgrozila,
roke okoli mojega vratu oklenila
in vzkliknila s poslednjo silo:
»Oprosti, dragi: pojdi za hčer, za sina, za domovino!«
Zdaj je končano, sodba izrečena,
pot k tebi, k njemu, ki me nikdar ne bo poznal,
ne vodi več nobena.

Ko pismo to boš brala, bo že vse minilo,
a njemu, otroku najinemu, tole sporočilo:
Bo fant, naj bo kot jaz,
bo hči, kot Ti!

Poslednja luč gori zdaj meni
in njim petero, ki smo borili vsi se z isto vero.
Ostani zdrava,
z ljubeznijo se najino obojno otroka okleni!

Vinko Košak

Vir našega življenja ...*

Slovenski narod se februarja klanja spominu in veličastnim stvaritvam dveh svojih velikanov duha, narodnega osveščanja in rasti iz dveh revolucionarnih obdobj, sredine devetnajstega in sredine dvajsetega stoletja, Franceta Prešerna in Edvarda Kardelja. Poldrugo stoletje živa Prešernova poezija dokazuje vrednote naše narodne kulture in nas je navdihovala tudi med osvobodilnim bojem. V njej je kristaliziran značaj slovenskega jezika in človeka, odsevajo tokovi zgodovine in kulturnega valovanja prve polovice prejšnjega stoletja. Kardeljeva raziskovalna prodornost, izredna kulturna širina, živjetost v težnje in pravice slovenskega naroda, socialna in politična misel, poznavanje domala sleherne pore našega življenja in zakonitosti razvoja — vse to, združeno v tem velikem revolucionarju, je bila največja opora in usmeritev za gibalne sile našega osvobodilnega boja in družbenega razvoja.

O čemer je Prešeren razmišljal in pel, iščoč pravico in rešitev za osebne in narodove tegobe, to je Kardelj uresničil kot revolucionar, mislec in voditelj, kot človek izredne kulture. Če je bil Prešeren dokaj osamljen, v ozkem krogu za svojega življenja, z občutkom, da ni dosegel niti osebne sreče niti primerno priznanje za svojo poezijo in vizije, kar pa je slovenski narod sprejel s ponosom in hvaležnostjo, in to vedno znova

izpričuje, lahko rečemo, da je tovariš Kardelj živel s svojimi tovariši Tomšičevih in Kidričevih razsežnosti, deloval je s Titom, z nepreštetim krogom borcev in ustvarjalcev, z najširšimi ljudskimi plastmi, in za časa svojega revolucionarnega življenja doživljal ostvaritve političnih, socialnih in kulturnih idej in programov, ki jih je soustvarjal in se zanje bojeval. Prešernova in Kardeljeva misel sta nedvomno preporodnega pomena za slovenski narod in se potrjuje v naši družbeni bití. Sta kot temeljna kamna naše narodne suverenosti in odmevata daleč čez naše meje. Kardeljeva misel je seveda neposrednejša, daleč usodnejša za naš boj, osvoboditev in razvoj, imamo jo vsak dan pred očmi, in občutimo vsepovsod okoli nas.

Vrednote Prešernove in Kardeljeve misli se potrjujejo v dveh pogledih: postale so narodove in živijo v njegovih odnosih, zato so tudi spodbudile nesluteno ustvarjalnost naših ljudi. Iz našega delavskega gibanja in osvobodilnega boja, iz socialistične rasti naše družbe stvarnosti na osnovah samoupravljanja, je izšla vrsta uglednih revolucionarjev — od strategov tega boja in družbenega razvoja do ustvarjalcev tistih prvin in materialne osnove na vseh popriških družbenega življenja, iz katerih so grajeni naš politični sistem, družbenoekonomski odnosi, združeno delo in druge osnove naše nove družbe. Sproščala se

* Iz slavnostnega govora o podelitvi Kajuhovih nagrad, februar 1981.

je tudi ustvarjalnost, iz katere so zrasli »litostrojci« v raznih gospodarskih vejah, vrhunska metalurgija in vrhunska znanost, dragoceni energetski in drugi objekti, ki spreminjajo podobo in moč dežele. Nič ni čudnega za nas, da je delavec — revolucionar postal komandant partizanske vojske ali politični voditelj v ljudskem boju, potem pa pobudnik in graditelj industrije, najrazličnejših akcij, organizator znanosti, in pobudnik novih odnosov. In ko se vprašamo, kaj je tista žlahтна zmožnost in energija, ki je iz širokega gibanja dvignila toliko sposobnih ljudi in ustvarjalcev, katere so tiste dragocene lastnosti, ki jih je jedro genialnih, najspodobnejših in vodilnih revolucionarjev razsejalo med ljudi in pobudilo v njih, vidimo zelo dragoceno resnico. Poleg osebnih vrlin, od srčnosti in predanosti gibanju do sposobnosti za sprejemanje spoznanj in izkušenj in za povezovanje v gibanju, je bilo predvsem znanje, zlasti marksizem, vendar tudi drugo znanje, tisto dragoceno orožje in orodje, ki jih je utrjevalo in dvigalo. Nobeden od naših voditeljev ni bil samo politični ali samo delavec oziroma strokovnjak določene stroke, temveč so se odlikovali z izredno širino, gradili so s pomočjo ustvarjalnega dela, s podporo znanosti in kulture, spodbujali so kadre, gradili so čisto človeške vrline, od tovarištva do požrtvovalnosti in ustvarjalnosti pri delu. Kdo pozna, denimo, tovariša Matijo, njegovo izjemno graditeljsko in organizacijsko sposobnost in kulturo, ki temelji na poklicnem znanju in dragocenih izkušnjah, njegovo revolucionarno jasnost, odločnost in dejavnost, obenem pa tudi njegovo, rekel bi, očetovsko osebnost, ki razmišlja o vsakdanjem življenju in potrebah ljudi, ki žive med knjigami in slikami, kdor pozna like Kidriča, Leskoka, Marinka, komandanta Staneta in še vrsto takšnih likov, se zaveda, kaj so bili naši revolucionarni kadri, ki so razplamteli ljudsko gibanje, ga usmer-

jali in pripeljali do dosežkov, ki so nam najdražji in nas spodbujajo naprej.

Ta revolucija je mogla roditi tudi izjemno kulturno ustvarjalnost, ki ni ostala samo značilnost časa, temveč je prerastla v naše sodobno dogajanje. Prežihov Voranc ali Karel Destovnik-Kajuh sta nam vsak dan pred očmi. Našteti bi morali veliko književnikov, likovnih umetnikov, glasbenikov, znanstvenikov, industrijskih konstruktorjev ali graditeljev in drugih nosilcev napredka. S ponosom in užitkom občudujemo Jakčeve like revolucionarjev, ponarodele partizanske pesmi ali simfonične stvaritve, mojstrovine partizanske sanitete, zametke naše državnosti in znanstvenih inštitutov, ki so nastajali v Kočevskem Rogu in partizanski Beli Krajini. Iz njih so nastale čudovite stvaritve, vrhunske ne samo v naših nacionalnih horizontih. Na tej poti vidimo tiste prve kadre, ki so začeli v najskromnejših in najtežjih pogojih, in mnoge, ki so šli z njimi in prihajali v ta razvojni tok in so sprostili svoje sposobnosti. Toda po vrsti so jih bogatili z znanjem, z marksizmom in s posebnim strokovnim znanjem, z družbeno razgledanostjo, rastli so organsko, samo s trdim delom in kakovostjo. Mislim, da je ta izkušnja našega boja in razvoja izjemnega pomena za današnjo rabo in prav zato sem na tej slovesnosti spregovoril tudi o njej. Posebej še zaradi poslanstva založbe. Zajemamo iz tega previrajočega časa, ki ni bilo spontano gibanje, temveč boj osveščenih sil in množic za program in cilje, ki pomenijo novo stopnjo družbenega razvoja, novo kakovost življenja in preobrazbo domovine. Zato tako cenim Prešernovo, Cankarjevo, Kidričevo, Kardeljevo in drugih misel, kakor seveda Titovo in dosežke bratskih narodov. Ta vir našega življenja je izjemen in če znamo zajemati iz njega, bo nadvse dragoceno za naše današnje dogajanje, za usmerjanje v toku iz sedanjosti v prihodnost. Dragocen je ta vir tudi, da bi se laže otrešali tistega, kar nam ne ustreza ali nas

celo ovira. Zavzemamo se za kakovostna merila, za vrednote, ki nas krepijo, poživljajo in tudi usposablajo za nove naloge. Tedaj velja spodbujati in pod-

pirati ustvarjalnost, ki je značilna za naše delavsko gibanje, za osvobodilni boj, za socialistično graditev na samoupravnih osnovah, za našo novo kulturo.

Dr. Avguštin Lah

Talci

*Ves dan pred sé strmim.
Ne govorim.
Vso dolgo noč ne spim.
Bedim.
In dan je noč
in noč je grob.
Jaz v njem ležim.*

*Kraj mene drug.
Neznanskih muk
trpeč izraz
mu je obraz,
ves kamenit
in siv kot zid.*

*»Kaj misliš, brat,
še zadnjikrat?«
dé bled nasmeh
od kdo ve kod.
Besede ni.*

*Od vseh strani
samo oči,
ki v njih zlogolk
ždi črni molk,
srepijo žgoč
v brezdanjo noč.*

*Nad njo pa ves lazur
je poln nevidnih ur,
ki ustavljajo se jim kazalci.*

Mi vsi smo talci.

Fran Albreht

Kulturnik

(Neobjavljen in neuprizorjen skeč iz vojnih dni)

Komandant brigade

Komisar brigade

Načelnik štaba brigade

Bolničarka

Komandant bataljona

Kulturnik

Partizan

Gozd. Tema. Partizani si svetijo z baterijami. Brigadni štab čaka na sporočilo iz oddaljenega bataljona. Tja so poslali kulturnika, da bi poiskal zvezo z bataljonom. Oddaljeno grmenje in puškarjenje.

Komandant brigade: Hudič, kako so nas presenetili ...!

Komisar: To ni bilo težko, saj smo bili brez straž ...

Komandant brigade: Mar je to očitek? Sam veš, da je glavni štab ukazal, naj se brigada spočije. Bila je v nenehnih bojih, krvavo je bila potrebna počitka. Zato smo si tudi izbrali ta kraj, bogu za hrbtom ... in tudi straž nismo postavili, naj se enkrat spočijejo prav vsi borci ...

Načelnik štaba: In vendar so nas našli in nas napadli zgodaj zjutraj, ko smo še vsi spali ...

Komisar: Pretihotapili so se v vas s kolesi, njihovih gum ni bilo čuti ...

Komandant brigade: Čeprav je bil položaj resen, sem se moral kljub temu nasmeh-niti, ko sem te videl, kako tekaš s strojnico v rokah v samih gatah in vpiješ povelja ...

Načelnik štaba: Ti se kar norčuj, a verjemi, da ni bilo prav nič šaljivo! Če se ne bi na hitrico zbrali in napadalcem nudili krepek odpor na obronku hriba, ne vem, kako bi se izteklo ...

Komisar: Najhuje je, da ne vemo, kje so bataljoni. Vse je razhajkano. Zjutraj bodo Nemci spet pritislili, nas pa je le peščica ...

Komandant brigade: Poslal sem kulturnika, naj poišče zvezo s prvim bataljonom. Če bi se mu to posrečilo, bi bili na konju! S prvim bataljonom se ne bojimo še tako močnega nasprotnika!

Komisar: Upanje je kaj rahlo. Poslati neizkušenega kulturnika, ki je povrhu vsega še čisto zbeigan in prestrašen, s tako odgovorno nalogo, je zelo tvegano početje...

Komandant brigade: Nikogar drugega ni bilo pri roki v tisti jutranji uri. Kulturnika sem našel za neko skalo, kjer si je poiskal zavetje pred krogdami. Ko sem mu vse natanko razložil, je krenil na pot. Zabičal sem mu, da se mora vrniti s sporočilom še pred zoro.

Komisar: Tega že ne bomo nikdar več videli. Ucvrl jo bo domov k materi in se ji razjokal v naročju... Kadar švigajo krogle okrog glave in pokajo mine, to ni miting. Eno je pisati pesmice za stenčas in recitirati na mitingih, drugo pa je prebijati se skozi sovražnikove zasede k bataljonu...

Komandant brigade: Vem, zakaj ga ne maraš. Zaradi tiste zafrkljive pesmice, ki jo je napisal na brigadni stenčas. V njej je osmešil nas štabovce, ki smo na Silvestrovo veseljačili in popivali, medtem ko je on vso noč stražil pred štabom in se ni nihče spomnil nanj... ponudili mu nismo niti čaše vina...

Komisar: Preobčutljiva pesniška duša... Ne morem jih videti, bledih intelektualcev! Tresejo se kot trepetlike, kadar počí prva puška. Štaba se držijo kot piščanci koklje. Pri kotlu pa so vedno prvi...

Bolničarka: Krivično govoriš, tovariš komisar! Naš kulturnik že ni tak. Resda ni heroj, a paničar tudi ni. Vsaj doslej še ni pokazal strahu. Prenašal je ranjence celih štirinajst dni, ne da bi črhnul in dobro veš, kaj se pravi prenašati ranjence?!

Komandant brigade: Pustimo to... ko bi že prišel bataljon! Jedli nismo že več kot štiriindvajset ur, v želodcu se mi nabira pajčevina!

Bolničarka: V torbi imam nekaj koruznih zrn. Za prvo silo si lahko potešite lakoto.
(Deli zrna vsem trem.)

Načelnik štaba: Hvala. Mm, kdo bi si mislil, da lahko surova kuruza tako tekne!

Komisar: Doma ne bi tega nikdar jedel!

Komandant brigade: Mm, saj to je prava gostija! Kaj pa ti! Zase nisi nič obdržala?

Bolničarka: Ne skrbi zame...

Iz teme se čuje stražarjev glas: Stoj! Kdo je?

Partizan pove geslo: Prvi krajec!

Stražarjev glas: Prvi krajec naprej!
(Dva partizana podpirata ranjenega kulturnika.)

Komandant bataljona: Tovariš komandant, prvi bataljon je že tu!

Komandant brigade: Da ste le prišli! Slaba nam prede! Vsak čas nas bodo Nemci spet napadli!

Komandant bataljona: Bataljon je pripravljen!

Komandant brigade: Potem bomo takoj zasedli položaje!

Komandant bataljona: Tale vaš kurir je vražji dečko! Imenitno se je pretolkel skozi ves ta peklenski ogenj! Žal jo je ob vrnitvi temeljito izkupil. Padli smo v zasedo in jo šele po hudem boju razbili.
(Kulturnika položijo na tla.)

Bolničarka: Je hudo ranjen?

Komandant bataljona: Bojim se, da ni več pomoči zanj...
(Bolničarka se skloni nad kulturnika in mu preizkuša diha.)

Komandant bataljona: Odnegli ga bomo v zasilno bolnico...

Bolničarka: Ni več potrebno. Izdihnil je.
(Vsi molčijo in nekaj hipov nepremično obstojijo.)

Komandant brigade: Bil je hraber dečko! Kaj praviš, tovariš komisar!
(Nekaj hipov stojijo nemi in snamejo kape.)

Komandant brigade: Zdaj pa na položaje!

(Odidejo. Čez čas se povrne komisar. Poklekne k mrtvemu kulturniku in mu posveti z baterijo v obraz.)

Komisar: Dečko, oprosti mi ...!

(Premaguje jok.)

Glas komandanta brigade: Komisar, komisar ...!

Komisar: Že grem ...!

(Vstaja in se poslavlja od mrtvega kulturnika.)

Opomba

Ko sem prišel k partizanom, me je hotel komandant bataljona Džems vtakniti med kulturnike. Prosil sem ga, naj bi me dal raje v kakšno bojno enoto in uvrstil me je v vod za zvezo pri štabu Cankarjeve brigade, kjer je bil komandant Ladiha. Ko sem postal član tehnike Cankarjeve brigade, ki jo je vodil Crt Seliškar, sin znanega slovenskega književnika, sem pričel pisati prve partizanske pesmi, in tudi s skečem sem se spoprijel. Spominjam se, kako sva se na nočnih pohodih pogovarjala s Tonetom Seliškarjem o slovenski književnosti. Name so vplivala tudi srečanja z Matejem Borom, Miletom Klopčičem, Francetom Kosmačem, Vitomilom Zupanom in Kljusovim Jožetom. Opazil sem, da so se nekateri brigadni višji funkcionarji včasih ponorčevali iz kulturnikov in podvomili v njihovo bojno zavest, čeprav so tudi kulturniki v bojih in hajkah pokazali veliko junaštva in tovariškega razumevanja. Misel, da bi napisal skeč o kulturniku, ki je moral prenašati očitke nebojevitosti, s svojim dejanjem pa dokazal, da se lahko narodnoosvobodilni boj zanese nanj v najtežavnejših preizkušnjah, sem dolgo nosil v sebi. Napisal sem več osnutkov, nekaj sem jih izgubil, ostal mi je le ta, ki je (z malenkostnimi popravki) objavljen v reviji Borec. Seveda je to le kratek fragment, poskus v dramski obliki predstaviti to vsekakor zanimivo in še neobdelano témo.

Dušan Mevlja

Izdajstev in vojnih zločinov ne pozabljam

V dnevniku Delo sem prebral nekaj člankov, ki jih je izzvalo dr. Perkovo predavanje v Finžgarjevem domu na Opčinah in nato objava v 36./80 številki verskega tednika Družina. Teolog dr. Franc Perko je namreč opravičeval medvojno slovensko katoliško cerkev s trditvijo, da cerkev na Slovenskem ni bila isto kot domobranstvo in ne isto kot škof Rožman.

Ker sem bil aktivni udeleženec narodnoosvobodilnega boja, se čutim dolžnega dopolniti prizadevna novinarja Vlada Šlambergerja in Mileta Šetince in spomniti dr. Perka (in seveda vse, ki tako mislijo kot on) na neštete dokaze, s katerimi je potrjeno izdajalsko zadržanje katoliške cerkve v tako imenovani Ljubljanski pokrajini v najtežjih letih italijanske in nemške okupacije Slovenije.

Dr. Perko najbrž ve, a ga bom vseeno spomnil, da je narodni izdajalec tisti, ki kakorkoli pomaga okupatorju pri zatiranju okupiranega naroda, mu daje podatke o politični opredeljenosti svojih sonarodnjakov, s pisano ali ustno propagando zmanjšuje bojno moralo ljudi, ki se bojujejo proti okupatorju, dalje, če za taka dejanja sprejema od okupatorja plačilo, če sprejema od njega orožje za boj proti lastnemu narodu, če zavaja nevedne ali veri predane ljudi v zmoto, in jih nato z grožnjo, da bodo večno pogubljeni, sili v vojaške formacije, ki delujejo v korist okupatorja ali skupaj z njim proti lastnemu narodu,

če kot pripadniki takih formacij prisegajo zvestobo okupatorju itd.

Prav tako in še drugačna in hujša nečedna dejanja so delali skoraj vsi duhovniki ljubljanske škofije v letih 1941–1945.

To trditev bom zagovarjal (samo) z nekaterimi podatki o zločinih duhovščine južno od Ljubljane, ker jih najbolj poznam in sem jih pri svojem medvojnem delu za narodnoosvobodilni boj tudi najbolj občutil.

Se je dr. Perko kdaj vprašal, zakaj se je duhovščina ljubljanske škofije med vojno tako enotno opredelila proti svojemu narodu in je svoje sovraštvo do borcev za svobodo bolj in bolj stopnjevala, čeprav je potek vojnih dogodkov kazal, na kateri strani sta pravica in zmaga, in čeprav je morala vedeti tudi za tole Hitlerjevo oporoko: »Nameravam pokončati cele rasne enote in bom to tudi storil; v tem vidim svojo nalogo. Če lahko pahnem cvet nemškega ljudstva v vojni pekel, ne da bi mi bilo količjak žal prelivanja dragocene nemške krvi, tedaj imam seveda tudi pravico, da pokončam milijone ljudi nižje rase, ki se množe kakor mrčes.«? In ob tej grozljivi smrtni obsodbi — tudi — slovenskega naroda, naj bo zapisano še hinavsko sprenevedanje tistih, ki so gnali domobrance prisegat Hitlerju, v predpisovanju, kakšne lepe lastnosti mora imeti domobranec in česa se mora zaveti: »(...) Ako pa misliš, da boš kot

domobranec čuval slovensko zemljo, slovenska življenja, narodno premoženje, da boš skrbel za red in mir, da boš čuval slovensko stvar in vero Slovencev, potem spadaš med domobrance. (...)»¹

Zakaj se je torej med okupacijo naša duhovščina tako podlo vedla do vseh, ki so ljubili svobodo in se zanjo bojevali? Tudi na to vprašanje bom skušal odgovoriti v tem članku.

Ko je po razpadu stare Jugoslavije in takojšnji okupaciji našega ozemlja dne 31. julija 1941 izšla 4.—6. številka (a prva po okupaciji) Ljubljanskega škofijskega lista, je uvodnik Pomembni zgodovinski dogodki napisal ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman in z njim dal smernice svojim duhovnikom. Med drugim je zapisal: »(...) V razgovoru z ekscelenco komisarjem sem poudaril hvaležnost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu, zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: »Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene« (Rim. 13, 1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti *radi sodelovali* (podčrt. I. J.) v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila. (...)»

Že 30. oktobra 1941 je v 9./10. številki istega lista (zopet) škof Rožman v svojih pozdravih in blagoslovu napisal ognjevit pozive za boj proti komunizmu. (Za škofa in duhovščino sploh ni bilo borcev proti okupatorju, borcev za osvoboditev jugoslovanskih narodov, ni bilo borcev proti fašizmu in nacizmu, bili smo zanje samo brezbožni, brezverski komunisti, zoper katere se je hotela bojovati in uničiti nas, ne pa fašizem in nacizem. Ta dva zanj nista bila zlo.)

V omenjeni številki škofijskega glasila je škof zapisal: »(...) Še nikdar doslej člani našega naroda niso v tolikem številu tako vnebovpijoče grešili in Boga žalili, kakor prav v teh mesecih, ki smo jih z grozo preživeli in jih še preživljamo. Sami, dragi verniki, ste mnogokje bridko izkusili, kako trda in nečloveška je vlada brezbožnega komunizma (kurziv v originalu, op. I. J.). (...) Pokojni veliki papež Pij XI (je) v svoji socialni okrožnici »Quadragesimo anno« začrtal pot. Glede komunizma je pa po pravici dejal: »Kdor se oklene komunizma, ni več kristjan.« Prav tako je po pravici svaril: »Komunizem je nekaj bistveno slabega, zato prav v nobeni reči ne bo z njim sodeloval, komur je mar krščanske kulture.« In danes tudi pri nas čutimo, kako pravilno je napovedal: »Če bi se pa dali nekateri v zmoto zavesti in bi v svojem kraju komunizmu pomagali, da bi se utrdil, jih bo za to zmoto prve zadela kazen.« (Okrožnica Divini redemptoris, 19. marca 1937.)²

Škof je v nadaljevanju zagrozil: »(...) Kdor ne uboga, ga tepe nadloga. Zaradi nepokorščine (prej navedenemu papeževemu pozivu, op. I. J.) prihajajo stiske nad nas — po naši lastni krivdi.«

»(...) Tudi med nami se Bog hudo žali, tudi z naše zemlje vpijejo grehi do neba po maščevanju. Nikdar še, odkar so naši davni pradedje sprejeli krščansko vero, v naš narod ni vdrlo brezboštvo in sovraštvo do vsega božjega (kurziv v originalu, op. I. J.) v tako strašni obliki kakor v teh bridkih časih. (...) Če se je najhujši greh udomačil v našem narodu, ni čuda, da ga spremlja cela vrsta hudih in ogabnih grehov: umori, ropi, tatvine, lažnivo ovađstvo iz maščevalnosti, obrekovanja in klevete. (...)»³ (A kaj, ko je škof prav te grdobije pri belogardistih in domobrancih ne le odobral, ampak jih celo spodbujal!)

Ljubljanski škofijski list, prva stran

LJUBLJANSKI ŠKOFIJSKI LIST

Letnik LXXVIII. Ljubljana, 31. julija 1941-XIX.

Štev. 4.—6.

Izhaja mesečno. — Leto 1941. — Naročnina: 20 lir letno.

23.

Pomembni zgodovinski dogodki.

Odkar je izšla zadnja številka Škofijskega lista, je ljubljanska škofija doživela več sprememb kot prej v vsem stoletju.

Na cvetno nedeljo, 6. aprila, se je vnela vojska med Italijo in Nemčijo na eni strani in Jugoslavijo na drugi strani. Na veliki petek, 11. aprila, so italijanske čete mirno zasedle del škofije in mesto Ljubljano, dočim so vso Gorenjsko in del Dolenjske ob Savi zasedle nemške oborožene sile.

V nedeljo, 20. aprila, sem v spremstvu generalnega vikarja prelata Ignacija Nadraha in stolnega dekana dr. Frančiška Kimovca obiskal novoimenovanega kraljevega komisarja Emilija Graziolija. V razgovoru z eks-celenco komisarjem sem poudaril hvaležnost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu, zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: »Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren; ni je namreč oblasti, razen od Boga, in te, ki so, so od Boga postavljene« (Rim, 13, 1). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v časno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja Previdnost za duhovnike postavila. — V ponedeljek, 21. aprila, je Ekscelecna Emilio Grazioli vrnil obisk v škofijskem dvorcu.

Dne 3. maja je izšel kraljevi ukaz o ustanovitvi Ljubljanske pokrajine!¹ S tem dekretom je postalo slovensko ozemlje, zasedeno od italijanske oborožene sile, »sestavni del kraljevine Italije in tvori Ljubljansko pokrajino« (čl. 1.). Nova pokrajina »bo imela glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe« (čl. 2.).

Ta kraljevski dekret, izdan na predlog Duceja fašizma, predsednika vlade, nam zagotavlja nemoten kulturni razvoj in svobodo verskega življenja na ozemlju ljubljanske province, ki vsa pripada ljubljanski škofiji.

Hvaležni smo Bogu, ki je Voditelju Velike Italije navdihnil misli velikodušne pravičnosti in uvidevne modrosti, s katero je Nj. Veličanstvu Kralju in Cesarju predlagal ustanovitev Ljubljanske pokrajine.

Iskreno hvaležni smo pa tudi Kralju in Cesarju ter Duceju, ki sta dalekovidno omogočila, da je ostalo jedro slovenskega naroda svobodno v veri in jeziku.

† Gregorij Rožman,
škof.

¹ Bollettino Ufficiale per la provincia di Lubiana — Službeni list za Ljubljansko pokrajino. No. 37. Ljubljana, dne 7. maja 1941-XIX. E. F.

Chiedrebbe di far arrestare subito il ragazzo di cui al promemoria allegato e poi invece di tenerlo in caserma, affidarlo a lui che lo consegnerebbe al Convento dei Padri Lazzaristi (Tabor 12), vicino alla caserma Vittorio Emanuele, dove lo interrogerebbe per avere notizie dettagliate.

Il ragazzo è al convento dei Salesiani di Rakovník.

L'arresto dovrebbe avvenire possibilmente stasera poco prima delle 21.

Il Direttore e gli altri del collegio non sanno nulla, quindi per loro deve figurare un arresto effettivo.

Perquisire anche i suoi oggetti.

Sarebbe opportuno che l'arresto venisse fatto da un urfficiale e dei soldati.

Il nome del ragazzo è: HRASIELJ Giuseppe.

P.M. 81, 15 maggio - 1942 - XL.

Blatnikova prijava Hrastelja

Toda svobode si je želelo vse več poštenih Slovencev, pa tudi borcev zanj, je bilo vse več, in vse hujše je bilo zato nasilje sovražnikov, vse bolj in vse bolj odkrito je večina slovenske duhovščine pozivala Slovence v bratomorni boj zoper borce za svobodo, vse bolj se je tudi sama angažirala v tem boju.

Kako pa tudi ne, saj je sam papež Pij XII. pozival na križarsko vojsko zoper vse, ki žele spreminjati — po njegovem — nespremenljiva načela, s kate-

rimi bo zidana socialna zgradba močne notranje trdnosti.⁴ Je treba premišljevati, katere spreminjevalce je imel papež v mislih? Dvomljivce lahko opozorim na tole potrjeno dejstvo:

Dr. Branko Jan, član KA in domobranski oficir je pred ljudskim sodiščem po osvoboditvi izjavil: »Da je to borbo (proti slovenski partizanski vojski, op. I. J.) podprl tudi Vatikan, sklepam iz dejstev, da je škof, ko je bil pri papežu, prinesel od papeža blagoslove za

kurze

Tuesday
 2

* GLOVED

Hradeckého, 70

- sono fucilati dell'O.F. sono giovanissimi, 13 o 14 anni;
- Uno è già stato nei boschi con i partigiani e forse vi è ancora
- L'altro è a casa e sembra sia anche leggermente ferito
- hanno nascoste armi per i partigiani e poi le hanno portate fuori di Lubiana.
- l'arresto dovrebbe avvenire contemporaneamente al ragazzo di cui all'altro promemoria.

P.M.8I, 15 maggio 1942 - IX.

Blatnikova prijava Suknaičev

ništva. Tako mu je, vsaj tako je škof zapisal v škofijskem listu, svetoval sveti oče. In koga je hotel škof Rožman razglašati za mučence? Ne ljudi brez greha in slabosti, sploh ne. »Glavno je, da je bil umorjen, ker ni hotel storiti greha, ki bi ga pač storil, če bi bil sledil v vsem tistim, ki so ga umorili.«⁶ Zato je za vsakega izdajalca, ki ga je narodnoosvobodilna vojska kaznovala zaradi njegovega protinarodnega delovanja, razglašal, da je bil kaznovan zaradi svoje ver-

In še en dokaz. Po vrnitvi iz Rima je škof Rožman, ki je justificirane narodne izdajalce takoj razglašal za mučence, začel akcijo za zbiranje dokazov muče-

nosti, za tisoče nedolžnih žrtev, ki so jih ti izdajalci povzročili, pa ni maral nič vedeti.

Eden viškov gonje proti narodnoosvobodilni vojski je po mojem »pastirsko pismo o brezbožnem komunizmu«, ki ga je škof Rožman objavil v škofijskem listu 1943. leta. Bilo je eno samo sovraštvo in klic po maščevanju in boju proti borcem za svobodo. Njegove trditve niso trpele ugovora. Pisal je: »(...) Kdo je vas, dragi verniki, pahnil v to nesrečo, ki je tako velika, da narodu že grozi naravnost pogin? To je storil največji in najnevarnejši sovražnik krščanskih narodov: brezbožni komunizem (razprto v originalu, op. I.J.), ki je pri nas z narodnimi gesli mnoge prevaral in se pod krinko osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vojske skuša polastiti oblasti. (...) Moja sveta dolžnost je, da vam kot škof in nadpastir vaših duš spregovorim o brezbožnem komunizmu, (...). Vem, da mi bodo zagovorniki komunizma in še nekateri zaslepljeni katoličani očitali, da se s tem pastirskim pismom vmešavam v politiko, (...). Toda, (...), boj proti brezbožnemu komunizmu ni politika, ampak verska zadeva, (...). (...) Prva dolžnost vsakega katoličana, ki še hoče ostati član Cerkve, (...), je ta, da se odločno postavi z o p e r k o m u n i z e m (tako v originalu, I.J.) in ga na noben način in v nobeni stvari ne podpira. (...) Sodelovanje z brezbožnim komunizmom je brez greha nemogoče. (...)«⁷

Boj proti »brezbožnemu komunizmu« je bil v tistih, za obstoj slovenskega naroda tako usodnih časih, edina zapoved, prvi pa naj bi jo izpolnjevali prav duhovniki. In ti se niso pomišljali spremenjati vere v politiko.

Na zborovanju slovenskih »narodnih pionirjev«, ki naj bi za Nemce opravljali težaška in umazana dela, je general Rupnik govoril, kako je »velika Nemčija pripravljena vključiti naše ozemlje v svoj varnostni zid, vsi za delo spo-

sobni pripadniki slovenskega naroda pa morajo pod varstvom domobrancev in nemških vojnih tovarišev graditi nepremagljiv okop za obrambo«. Dr. Ignacij Lenček, profesor teologije, škofijski referent za KA, glavni vojni kurat belogardistov itd., pa jim je v pridigi polagal na srce: »(...) Ni dvoma, da se trudi brezbožni komunizem seme tega svojega kraljestva zasejati tudi po naši slovenski domovini! (...) Brezbožnemu komunizmu moramo zapreti pot med naš narod! To je življenjska zahteva našega naroda! Zato vsi na okope. Vsak na svoje mesto! Vsi na delo, da se val tistih, ki vodijo s seboj to zlo, zaustavi na mejah naše domovine! To je sveta, križarska vojska zoper nasilen vdor organiziranega brezboštva! To je obramba krščanske vere in krščanske kulture na naših domačih tleh, (...)«⁸

Take pozive na križarsko vojsko zoper narodnoosvobodilno vojsko so škof in njegovi opričniki pošiljali duhovnikom in vernikom vse do konca vojne. In bolj ko so bili belogardisti ali domobraneci tepeni, bolj ko so njihovi močni zavezniki — okupatorji izgubljali vojno, bolj so bili pozivi strupeni, bolj preračunani na to, da bi dvigali vse slabšo domobransko moralo. Pri tem je pomagal ves tedanji klerofašistični slovenski tisk.

Seme sovraštva, ki ga je sejal škof Rožman s svojimi pomočniki, je začelo zgodaj kaliti in tudi rasti. Duhovščina ljubljanske škofije, razen bolj redkih, a nadvse častnih izjem, je kmalu po okupaciji stopila na izdajalsko pot.

Spčetka je bolj posamično ovajala okupatorju posamezne prve aktiviste in prve partizane.

Salezijanski duhovnik dr. Franc Blatnik, ki ga je škof Rožman med okupacijo večkrat uporabil za svojega odposlanca v Rimu, je že prvi mesec okupacije pošiljal italijanskemu vojaškemu poveljstvu v Ljubljani poročila o govoricah, da bodo Nemci zasedli Ljubljano. Govorice je tudi preverjal, saj je poslal

P R O M E M O R I A

Per il Sig. Capo di S.M. della Divisione di
Panteria "Granatieri di Sardegna",

S E D E

La notte sul 16 dietro segnalazione di don B. sono stati
fermati i fratelli SUKNAIC Bozo e Giovanni, abitanti in Hradeckega Vas
n°70;

E' stato inoltre fermato HRASTELI Giuseppe nel monastero
di Rakovnik (si tratterebbe del ragazzo inviato dai comunisti per
spiare il collegio)

NOVINEZ Franc, abitante in via Langusova n°5, aderente all'O.F.

Un quinto individuo che dormiva presso il Novinez mentre sulla
carta d'identità risultava una diversa residenza.-

*Foto - Lukovogatoris tenuto
presente promemoria fatta
da S. Blatnik -*

Posnetek dešifriranja Don B.-ja

na poizvedovanje, kot je sam zapisal,
prof. S. Zamjena.⁹

Z Nemci takrat v Ljubljani seveda ni
bilo nič, z odporom Slovencev zoper
okupatorja pa vedno več. Zato je prav
kmalu postal edini predmet ovaduškega
zanimanja naših protiljudskih duhovni-
kov. Že omenjeni dr. Franc Blatnik je
maja 1942. leta izdal Italijanom 5 oseb
(Jožeta Hrastelja, Janka in Boža Suknai-
ča, Janeza Novinca in Pavla Pateta), ki
jih je označil za sodelavce Osvobodilne

fronte. Dva med njimi, oba Suknaiča, še
nista bila stara 16 let, Jože Hrastelj pa
še niti ne 14 let. Vse so Italijani zaprli
15. maja 1942. Za Hrastelja, ki je bil go-
jenec pri salezijancih, je dr. Blatnik zah-
teval od Italijanov, naj ga pripeljejo nje-
mu, da ga bo izročil v samostan očetov
lazaristov na Taboru, kjer ga bo sam
zaslišal, da bo dobil podrobne podatke.
Italijani so ustregli tudi tej njegovi že-
lji.¹⁰ To izdajstvo je dokazano tudi s tu-
kaj ponatisnjenimi dokumenti, vključno

s tistim, s katerim so Italijani sami razkrili, kdo je njihov častiti sodelavec Don B.

Že pred tem izdajstvom pa je dr. Blatnik poslal v Želimlje karabinjerje, da bi v samostan na Rakovniku s silo privedli Milana Podlogarja, po domače Belajeva, iz Selnika pri Želimljem. Na srečo je bil Podlogar takrat že pri partizanih.

Pod nemško okupacijo je dr. Blatnik stopil v domobranske vrste, bil vojni kurat in propagandni častnik v Novem mestu, kjer je urejal tudi dolenski domobranski list Za blagor očetnjave. Nemci so ga tako cenili, da so ga določili za vodjo delegacije slovenskih domobrancev, ki je šla jeseni 1944. na sprejem v Berlin.

Med salezijanci na Rakovniku so bili tudi drugi sodelavci okupatorja in domačih kvistlingov. Marenčič z Galjevice se spominja, kako je pozne jeseni 1942 imel nočno hišno preiskavo. Zbudili so ga z razbijanjem po vratih in pojasnilom, da so policija. Ko je odprl, so vstopili trije mlajši moški v civilu in duhovnik Matko z Rakovnika v talarju. Iskali so po hiši literaturo Osvobodilne fronte in nekega študenta. Našli seveda niso nikogar in ničesar. Matko je bil med preiskavo najbolj nesramen. Prav Matka pa je Marenčič že prej dobro poznal, ker je vedno zahajal k Marenčičevim sosedom, Berlotovim, ki so bili kasneje znani črnorokci.

V gradu Lisičje pri Škofljici je dobila prostore skupina salezijancev, ki je pribežala s Štajerske. Njihov predstojnik je bil Franc Cigan. Ti salezijanci so se že kmalu vključili v aktivni boj proti narodnoosvobodilni vojski. Partizanski ma dezerterja in kasnejšima aktivnima domobrancema Riku Metlikoviću in Salku Elkasoviću z Lavrice so svetovali, naj se še po begu iz partizanskih enot izdajata za partizana in tako odkrivata privrženca osvobodilnega gibanja. Pod to pretvezo sta preslepila in v svoje nakane ujela 3 aktiviste in 2 partizana, ki sta jih v začetku 1943. leta zverinsko umorila. Po kapitulaciji Italije sta odkrito prešla na domobransko stran. Metliković je kot komandir domobranske posadke na Lavrici dajal naloge ali sam osebno sodeloval pri aretacijah mnogih aktivistov z Lavrice in bližnjih vasi, ki so nato za vedno ostali na Urhu. Še naprej pa je zahajal k župniku Zajcu na Rudniku in k salezijancem v Lisičje. Skupaj z njimi je novačil mlade fante za domobrance. Marija Osterman, mati enega partizana in enega domobrancia, po vojni stanujoča v Domu onemoglih na Poljanski cesti v Ljubljani, je povedala: »Oba sinova, Lojze in Viktor, sta bila partizana. Ko pa je Lojze prišel domov na zdravljenje, so ga dobili v roke belogardisti. Izdajalca Riko Metliković in Salko Elkasović, rudniški župnik Karel Zajc in salezijanci z gradu Lisičje, so

Narod je na tem, da pogine -

ljudje slovenski, streznite se v tej skrajni stiski!

Poziv škofa dr. Rožmana vsem Slovencem in Slovenkam

Naslov članka, ki ga je 16. novembra 1943 objavil Slovenec

Cerkev v Iški vasi, v kateri so Italijani sporočili smrtno obsodbo osebam, ki jih je župnik Milavec na seznamu označil kot simpatizerje partizanov

ga pregovorili, da se je uдинjal domobrancem.« Postal je črnorokec in je v partizana preoblečen maja 1944 postal žrtev lastnega terorja.¹¹

Že med vojno pa je šla v svet novica, kako salezijanski duhovniki iz Lisičja sodelujejo pri poboјih črne roke po Barju. Angela Kumše, ki ji je bila namenjena ponižujoča smrt desetih žensk in enega moškega iz barjanskih vasi (moškega so domobranci že spotoma zverinsko pobili, ker je skušal pobegniti)

za lisiškim gradom, a ji je uspelo s samega morišča pobegniti, je kot edina preživela priča takoj po zločinu, ranjena in vsa pretresena, pripovedovala borcem, kakšna zverinska smrt je doletela devet barjanskih žensk. Ko so čakale na smrt, so želele, da bi dobile odvezo po spovedi, ki so jo morale opraviti pri dveh salezijanskih duhovnikih. Toda ta spoved je bila eno samo domobransko zasliševanje, odveze pa si z njo niso izprosile niti tiste, ki so poklekile pred du-

hovnika in ga prosile zanjo. Svojega »spovednika« je Angela Kumše prepoznala kasneje; bil je Franc Cigan.¹²

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je večkrat poskušalo pridobiti posamezne duhovnike za sodelovanje z OF, druge, ki so se že izkazali kot nasprotniki, pa z direktnimi opozorili odvrniti od zločinskega delovanja. Zato so jih obiskovale delegacije aktivistov Osvobodilne fronte, da bi jim razložile pomen osvobodilnega gibanja. Po kapitulaciji Italije smo tako obiskali tudi Franca Cigana v lisiškem gradu. Odločno je odklonil vsak stik z Osvobodilno fronto, češ da se ne zanima za politiko. Odklonil je tudi našo prošnjo, naj opozori njemu dobro znanega belogardističnega ubijalca, naj preneha z ubijanjem pristašev Osvobodilne fronte. Kako malo pa je res, da se Cigan ni ukvarjal s politiko, naj ponazori še tale podatek. Slovenski kvislingi so imeli večkrat tudi med seboj računc. Vodstvo Slovenske legije se je hotelo znebiti poveljnika slovenskih četnikov majorja Novaka, da jim ne bi mešal klerofašističnih načrtov. Zato so ga hoteli internirati pri salezijancih v Lisičjem. Cigan je že moral biti zelo lepo zapisan pri Slovenski legiji, da mu je nameravala zaupati v varstvo tako pomembno osebnost.¹³

Belogardisti in domobrancji so bili pri salezijancih res v časteh. Janez Krošelj s Knezovega štradona v Ljubljani se spominja miklavževanja 1944. leta v cerkvi na Rakovniku. Miklavž je najprej

izročil mlademu salezijanskemu duhovniku v cerkvi brzostrelko, nahrbtnik in domobransko uniformo. »Še danes me stisne pri srcu, kadar se spomnim tega prizora,« pravi Krošelj.

Preden bi morali odgovarjati za svoje zločine, so salezijanski duhovniki pobegnili na Koroško. Med njimi so bili tudi dr. Blatnik, Cigan in Matko. Svoje sovražstvo so zdaj uperili zoper novo Jugoslavijo. A dr. Cigana ni motilo, da ne bi prav v tej Jugoslaviji iskal pomoč za svojo bolezen. Se je spomnil, ko jo je v Ljubljani tudi dobil, da je nekoč, še ne tako dolgo pred tem, odklonil svojo pomoč — spoved — nesrečnim izžanskim materam?

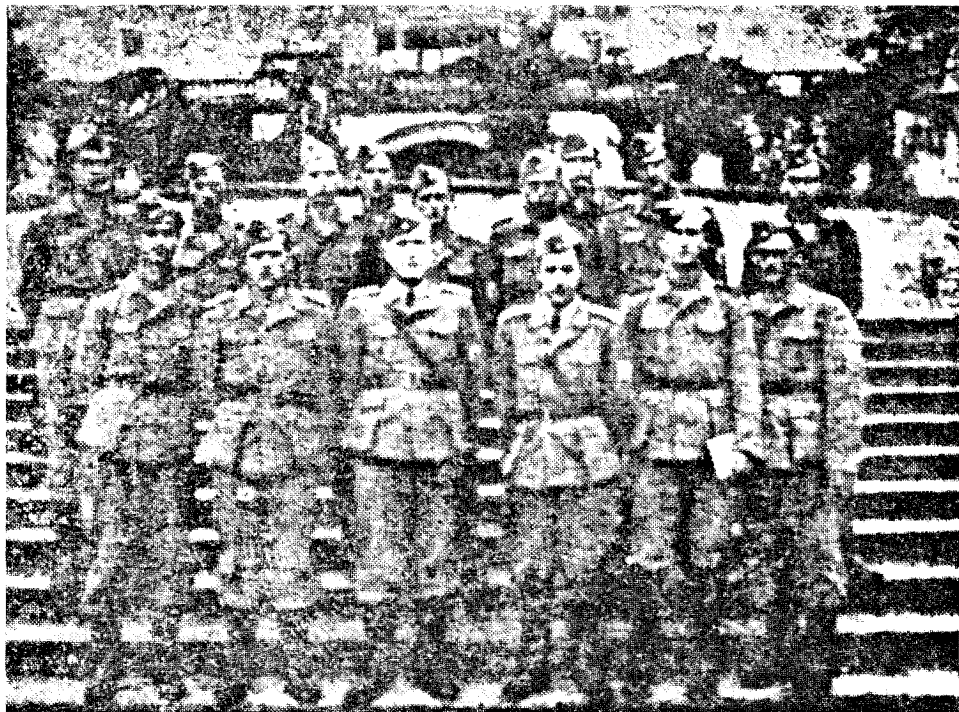
Prebivalci izžanskih in želimeljskih vasi so že kmalu po okupaciji morali skrivati svoje napredno prepričanje pred svojimi dušnimi pastirji.

V vzhodnem delu Ljubljanskega barja je duhovščina že od konca 1941. leta zbiralala svoje pristaše in jih pripravljala na boj zoper narodnoosvobodilno vojsko. Posebno prodoren v tem delu je bil župnik v Želimljem Ciril Milavec. Dejavní nasprotniki narodnoosvobodilnega boja pa so bili še Janez Klemenčič, župnik na Igu, Jožef Muren, župnik v Tomišlju in Ivan Kljun, župnik na Golem.¹⁴

Med italijansko ofenzivo poleti 1942 so italijanski fašisti po podatkih župnika Kljuna v vasi Škrilje pobrali 13 aktivistov in jih 24. julija 1942 na robu vasi postrelili. Isti dan so tudi v Zapotoku postrelili 14 talcev. Dne 7. avgusta 1942

Škofljica z okolico v mrežah OF

Naslov članka, ki ga je 8. julija 1944 objavil Slovenski dom

Salezijanec dr. Franc Blatnik z domobranci pred dvorcem San Souci v Berlinu

pa so fašisti v Želimljem aretirali 43 mož in 3 ženske. Župnik Ciril Milavec je italijanskemu poveljniku označil vse, ki so bili po njegovem partizanski sodelavci. Popoldne istega dne so Italijani vse jetnike naložili na kamione in jih odpeljali v Iško vas. Odtod so jih polovico odgnali v internacijo, druge pa ustrelili nad vasjo. Šele februarja 1943 so ljudje odkrili njihove grobove. Do tedaj so mislili, da so tudi ti v internaciji, kot jim je zatrjeval župnik Milavec, zraven

pa s prižnice oznanjal, da so za vse žrtve v Želimljem krivi zločinski partizani. Še danes pa žive priče (Kraševčeva iz Želimelj, Paznarjeva iz Skopačnika), ki s ponosom pripovedujejo, kako so želimeljske ženske kar med pridigo (1942!) naglas ugovarjale: »Zločinci so med nami!«¹⁵

Milavec je v Slovenskem domu 24. junija 1944 v članku Želimlje — dolina smrti skušal odvrniti od sebe sokrivdo za te okupatorjeve zločine, a jo je z za-

nikavanjem le še bolj potrdil. Navedel je namreč, da je italijanskemu poveljniku povedal, kateri aretiranci so njegovi zvesti; s tem pa je vse druge označil za partizanske ljudi. Zatrjeval je tudi, da so Italijani pobijali na osnovi partizanskih spiskov, ki so jih našli med ofenzivo. To pa ni res, saj je v zaplenjenem arhivu italijanske divizije Granatieri di Sardegna listina, ki dokazuje, da so Italijani že pred ofenzivo od svojih vohunov dobivali sezname partizanskih simpatizerjev s področja Mokrcu.^{16 17}

Odbornik predvojnega Društva kmečkih fantov in deklet na Igu Ivan Vovk, šolski upravitelj na Igu, je 1945 napisal za Slovenskega poročevalca članek in v njem razkrinkal medvojno zadržanje župnika Milavca: »(...) Nesrečni svojci so nosili župniku Milavcu prošnje, za voje z živili, obleko ter denar za te internirance. In župnik, ki je dobro vedel, kaj se je zgodilo s temi žrtvami, je sprejemal te pošiljke in molčal. Molčal je tedaj, ko bi moral govoriti in govoril tedaj, ko bi moral molčati.¹⁸

Toda župniku Milavcu ni bilo dovolj, da se je znebil tistih Želimljanov, ki niso bili »njegovi zvesti«. Želel je pri sebi imeti, tako kot v drugih vaseh, belogardistično postojanko. O tem se je skupaj z župnikom Murnom in Klemenčičem pogovarjal z italijanskim fašističnim poveljnikom. Ker doma ni bilo zadosti primernih moških, so se dogovorili, naj bi Italijani nekaj fantov in mož izpustili iz internacije, da bi šli v belo gardo. Župnik Milavec je nato 12. novembra 1942 vložil naslednjo prošnjo:

»Podpisani Milavec Ciril, župnik v Želimljem, prosim poveljstvo II. armade, naj pusti na svobodo nekaj civilnih internirancev iz moje župnije Želimlje, ki so bili internirani 7. avgusta 1942, za katere pa podpisani jamči, da so bili vedno proti komunizmu in partizanom.

Stanje v naši župniji je zelo kritično. Zato je potrebno, da pridejo domov možje in fantje, ki bi jim vojaška oblast dala orožje za obrambo Želimelj, kakor

se je to zgodilo že v drugih vaseh, kjer gredo možje prostovoljno zoper komunistične partizane. Pisec tudi prosi isto poveljstvo, da bi poslalo v Želimlje stalno vojaško posadko, ki jo je Njegova Visokost Gospod General že obljubil, kakor je poveljnik vojaške posadke Studenec-Ig sporočil meseca avgusta.

Nekatera imena zaupanja vrednih mož sem že sporočil vojaški posadki Studenec-Ig s prošnjo, naj jih puste na svobodo, da bodo skupno z italijanskimi vojniki branili domači kraj.«¹⁹

Ciril Milavec in drugi (kot on so ravnali še Janez Klemenčič, župnik z Iga, Jože Muren, župnik iz Tomišlja, Mirko Mrzel, župnik z Iga in Josip Goederer, komisar iz Želimelj), so podobne prošnje pisali še 21., 22. in 23. maja 1943. Prošnje je potrdil tudi belogardistični poveljnik na Igu Janez Benko, karabinjerji na Igu pa so dodali, da nimajo nič proti taki rešitvi. Italijanske oblasti so rade ustregle takim prošnjam.²⁰

Kljub temu pa se župniku Milavcu ni posrečilo, da bi ustanovil belogardistično postojanko v Želimljem. Pač pa je bil za nagrado (ali pa zato, ker so bila tla v Želimljem zanj prevroča?) prestavljen na večjo župnijo na Vrhniko. Umeščen je bil 31. julija 1943, hkrati pa je bil imenovan tudi za dekana dekanije Vrhnika in za škofijskega duhovnega svetnika.²¹

Tudi župnik na Igu Janez Klemenčič se je zgodaj udingal Italijanom. Bil je eden tistih duhovnikov — obveščevalcev, ki so okupatorju priskrbeli prepotrebne podatke o dejavnosti in zadrževanju partizanov pred veliko italijansko ofenzivo poleti 1942. Tale del poročila, ki ga je italijanski general Taddeo Orlando 15. julija 1942 razposlal svojim enotam, je prispeval župnik Klemenčič, »vir, vreden največjega upoštevanja«, kot je zapisano v poročilu:

»1.) Krim. Potrjuje se, da na vrhu Krima ni partizanov, ker so se zaradi pomanjkanja vode preselili na Mokrc. V majhnih skupinah, — zmeraj v zelo

LUBIANA

Lo sottoscritto parroco di Zelimlje, MILAVEC Ciril rivolge al Comando della II Armata una preghiera di volere rilasciare in libertà alcuni internati civili, della mia parrocchia di Zelimlje, che sono stati internati il 7-Agosto 1942 XX, cioè quelli che lo scrivente assicura che questi internati erano sempre contro al comunismo ed ai partigiani.

La situazione della nostra parrocchia si trova in condizioni molto critiche, è quindi necessario che venga a casa uomini e ragazzi, e che le autorità militari consegnasse loro le armi, per la difesa del paese di Zelimlje, come ad esempio in altri paesi, che vanno liberamente contro ai comunisti partigiani.

Lo scrivente chiede pure con preghiera a Codesto Comando di voler mandare a Zelimlje un Presidio Militare fisso, come già promesso da Sua Eccellenza Il Signor Generale, come è stato indicato dal Comandante il Presidio di Studenec-Ig nel mese di agosto.

Alcuni nomi di uomini fidi, sono già stati segnalati Al Presidio Militare Studenec-Ig e con preghiera che questi vengono lasciati in libertà, che uniti ai militari italiani servirebbero per difesa al proprio paese.

Sperando che la presente domanda venga presa in considerazione lo scrivente ringrazia da parte di tutta la popolazione di Zelimlje.

Studenec-Ig 12-Novembre 1942 XXI

Milavec Ciril
parroco

Prošnja Cirila Milavca

majhnem številu — se zadržujejo po vaseh na pobočju. Edina kraja, kjer se tedaj dni zadržujeta večji skupini, sta: vasica Planinica (pod Krimom — op. avt.) in ozka dolina Iškega Vintgarja na gori Iška, kjer je pod koto 345 okrog 200 partizanov. (...)»²²

Je kaj čudnega, če so bili Italijani navdušeni nad zadržanjem slovenske duhovščine! Polkovnik Alberto Seraglia je 30. julija 1942 z veseljem ugotovil, kako ima sedaj zanesljive podatke o komu-

nistih. »Vse to spravljam v zvezo z zadržanjem duhovščine«, se je pohvalil. In resnično so upoštevali mnenje svojih obveščevalcev. Med italijansko ofenzivo so obšli Krim.²³

Župnik Klemenčič pa ni šele tedaj postal ovaduh. VOS je že prestregla njegovo podrobno poročilo o organizaciji Krimskega odreda, ki ga je s podpisom J. K. 8. julija 1942 poslal Italijanom.²⁴

Prav tako kot župnik Milavec se je tudi župnik Klemenčič zavzemal za usta-

novitev MVAC na Igu in zato pošiljal Italijanom prošnje, naj izpuste zanesljive fante.²⁵

Belogardistična postojanka na Igu je lahko nastala šele 11. decembra 1942. leta.

Pred tem pa so bili tamkajšnji izdajalci v hudem strahu pred pravično ljudsko jezo, zato so Italijane zaprosili za orožje. Bataljon črnih srac je njihove prošnje odposlal poveljstvu XI. armadnega zbora in priložil naslednje pismo: »Za odločitev, ki jo bo višje poveljstvo imelo za primerno, dostavljamo priložene prošnje, ki so jih izročili spodaj imenovani. Dobiti žele dovoljenje za nošenje pištole, da bi se mogli osebno braniti, ker jim komunistični razbojniki zaradi njihovega podpiranja italijanske oblasti (podčrtal I.J.) groze s smrtjo:

1. Duhovnik Muren Jože iz Tomišlja, župnik,
2. Benko Ivan, iz Tomišlja, občinski tajnik (...).«

In tako naprej za 5 oseb. Načelnik štaba je odločil: »Poveljnik naj se pogovori z župnikom.«²⁶

Ta župnik Jože Muren se je kasneje kar preselil v domobranski štab na Igu. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS je 5. julija 1944 v Objavi 19 pod točko 7 zabeležila tudi tale zločin: »24. 6. so domobranci ustrelili Toneta Ruperta iz Iga, ko je delal na njivi, ker ni hotel sprejeti od domobrancev orožja. Na Igu je domobranski štab v župnišču, v štabu pa je tomišeljski župnik Jože Murn; komandant je Tone Pristavec iz Brega pri Borovnici in Franc Požar iz Strahomerja. V posadki je tudi kot domobranski oficir kaplan Štefan Kraljič.«²⁷

Ižanski domobranci imajo na vesti tudi druge zločine. Dne 18. avgusta 1944 so aretirali Karolino Kraljič iz Škrilj, jo ubili in zavlekli pod vas v grmovje. Po-

kopali so jo šele naslednji dan. Ljudje, ki so našli grob, so videli, da je bila pretepena in vsa razmesarjena. Istega dne so iz Škrilj odpeljali Ivano Centa in jo prav tako v grmovju ubili s puškinimi kopiti. V postojanko na Igu so odpeljali Ivano Kraljič. Naslednjo nedeljo pa je župnik Klemenčič med pridigo zagovarjal te zločine domobrancev tako, kot da jih niso oni zagrešili, ampak partizani.²⁸

Duhovščina ljubljanske škofije je delala okupatorju najrazličnejše izdajalske usluge. Zanje se je posluževala tudi svojega tiska.

Lastnik Slovenca, Slovenskega doma in Domoljuba je bilo Cerkveno katoliško tiskovno društvo, njegov predsednik pa vse od 1938 in skozi vso okupacijo mons. dr. Alojz Odar, klerofašistični bojevnik in od 1941. leta cerkveni asistent Narodnega odbora Katoliške akcije. Za javnost je bil formalno lastnik konzorcij, njegov predsednik pa seveda spet mons. Odar, v njem pa več duhovnikov. Kot izdajatelj je list pravno zastopal inž. Jože Sodja, nosilec papeževega odlikovanja »častni papežev komornik z mečem in plaščem«.²⁹

Ta tisk, ki so ga upravljali duhovniki in vanj tudi dopisovali, je okupatorjem in domačim pomagačem naravnost in neprikrito ovajal poštene Slovence, ki marsikdaj niso storili nič hujšega, kot da niso hoteli z njimi sodelovati ali da niso odobraval njihovih morij.

Tako so, na primer, ovadili Škofeljčane in prebivalce okoliških vasi in zaselkov. Iz obsežnega članka, ki ga je 8. julija 1944 objavil Slovenski dom pod naslovom Škofljica z okolico v mrežah OF, navajam samo nekaj krajših odlomkov:

»(...) Že v času Jugoslavije ni bila Škofljica na najboljšem glasu. Že takrat (...) so hodili možje (...) v Črno vas

Objava št. 5 Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev

KOMISIJA PRI PREDSEDSTVU SNOS ZA UGOTOVITEV ZLOČINOV
OKUPATORJEV IN NJIHOVIM POLAGACEV.

Preds. št. 109/44.

Položaj, 16.5.1944.

O B J A V A Š T E V . 5 .

Na procesu pred izrednim vojaškim sodiščem v nekem kraju osvobojenega ozemlja dne 13. in 14.5.1944, je obtoženi čepni upravitelj iz Hinj, kaplan Franc Kern priznal, da je vodil zapiske o kretanju naše vojske in da so na podlagi teh zapiskov izvršili Nemci zračni napad ² v i r č e , vas v Suhi Krajini, in jo popolnoma porušili.

Za strahotno miselno in moralno propalost ter za zločinsko slepoto slovenske klerikalne struje, je značilen Kernov zagovor. Sklicujoč se na pouk v ljubljanskem bogoslovju, na nazore tamkajšnjih profesorjev, na pisanje časopisov "Slovenca" in "Slovenskega doma" in na navadila ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana samega, je navedel, da je katoliška vera pred komunizmom, ki da je identičen ² (r, v nevarnosti; v nevarnosti pa je upravičen silobran; v takem silobranu je dovoljena vsako sredstvo, tudi zveza s okupatorjem; boj za vero je tudi boj za slovenski narod. torej se švabobranci skupno z okupatorjem bore za slovenski narod!

Kako daleč sega slepi in strahotni fanatizem teh izdajalcev, se pa vidi iz tega, da je kaplan Kern od avgusta 1943 pa do maja 1944 vršil svoje verske funkcije na osvobojenem ozemlju nemoteno v Hinjah in okoliških podružnicah, in videl in vedel, da OK ne ovira verske svobode. Vkljub temu pa je vršil "silobran" s propagando, zlorabo duhovniške službe in celo s špionažo, kar je delno ali v celoti priznal; na razpravi sami pa je spontano priznal, da v resnici vera na osvobojenem ozemlju ni v nevarnosti in da OK ne ovira verskih opravil.

Posledica teh nauk in navodil so porušene vasi: H i n j e , H r i b , P l e š , L a z e , L o p a t a , A m b r u s , ² v i r č e in nad 20 nedeložnih ljudi, nepartizanov, ki so jih dne 11.4.1944 ubila nemška letala.

Mi smo zabeležili ta dejstva v naše spiske. Kdor koli je razširjal ali učil tak nauk in take nazore, ki jih je opisal nevredni služabnik božji in narodni izdajalec K e r n , tega bo zadela usoda, ki mu jo je določil/ narod sam.

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Tajnik:

Kern

Predsednik:

M. M. M.

(...) na komunistične sestanke. Tako so bili pripravljani ob razpadu 1941 (...). Že takrat so se pojavljali bodoči voditelji Bučar, Petrič, Strgar, Podržaj, Kranjc, Kraškovic Cene (iz Škofljice) in Benedičič Jože iz Glinka (...). Delo se je pričelo in prvi delavci so bili: Strgar Janez (Facon), Rozman Tone, (...). Pri Strgarju so se sestajali še: Kastelic Lojze (...), Petrič Jernej (...) in Podržaj (...). Razvila se je živahna agitacija, tvorili so se krožki. (...) Središča krožkov so se osnovala po vaseh. Na Škofljici pri (...). Na Lavrici pri (...). Lanišče se je zbiralo (...). (...) na oddaljeni Pijavi gorici (...). Na Gumnišču je vodil (...). Na Blatu so terenovali (...).« — in tako naprej za vse vasi in zaselke iz bližnje in manj bližnje okolice Škofljice.

»Čudovita mreža, v katero so se zapletla veleposestva, trdne kmetije in pa raztrgane bajte... Kjer bi bila več kot ena hiša, bi bila gotovo ena ali pa dve komunistični, in če bi bila samo ena, bi tudi ta bila ofarska. (...) Proti svoji navadi so badoljevci nekaj hitro ukrenili, tako da komunisti niso še nič vedeli. Zato je bil uspeh splošne mobilizacije — splošna internacija. (...) Terenske posle so prevzele ženske. (...) Nekatere so se posebno odlikovale. Tako v Lanišču Gratove (...). Na Škofljici Habičeve in Petričevi (...).«

Razmere po kapitulaciji Italije so takole opisovali:

»(...) OF, vajena vsakega položaja, se je znašla, terenci in »voditelji ljudstva« so dobili besedo in oblast (...). Glavni kolovodja je bil rajonski sekretar Anton Bučar, zapravljevec, mešetar sena, fižola, opeke, (sploh vse vrste poklicev), (...). Na Blatu so imeli glavno besedo Gabrovi fantje (Samci) (...). Tudi Gantarjevi so bili vplivni. Na Gumnišču je bil »narodni poslanec« Lani Alojzij (Bušlov) (...). Tudi med ženskami se je osnovala (...) trojka, ki so jo tvorile: Kožuh Jelka, Strgar Milica in Mozetič Milica. Kožuh Jelka je bila učiteljica (...). Po 8. septembru je popolnoma za-

jadrjala v Ofarske vode (...). Strgar Milica, dijakinja, je že pred 1941 bila med komunisti. Za časa Savojevcev se je odlikovala kot sijajna kurirka in prenašalka raznega materiala. V republiki je bila sekretarka »Antifašistične ženske zveze«. (...) Mozetič Milica, akademičarka, medicinka, je v republiki vodila rajonsko pisarno (...). Habičeva in Podržajka sta bili važni ovaduški osebnosti. (...) Dobrodelno samaritansko ustanovo je vodila Milutinović Ela (Grčarjeva) (...).«

In v takem stilu in zasmehovanju je bil članek ovadba 84 priimkov, ki predstavljajo približno 100 oseb, kajti nekatere imena se nanašajo na cele družine. Težko si je danes predstavljati, kaj je leta 1944 pomenilo javno ovaditi okroglo 100 oseb. Toda, predvsem so imeli le še malokoga ovajati. Pravzaprav so opravičevali že izvršene zločine. Bučarja so, pretepenega in mučenega, da bi se kamnu smilil, prišli pobiti na Škofljico že pol leta prej, ženo in hčerko sta dva domobranca vpričo druge hčerke ustrelila ponoči na njuni postelji in v njunem stanovanju skoraj tri tedne pred tem člankom. Jožeta Možino in Franca Majcna so pobili blizu Škofljice že v začetku decembra 1943 in ju zakopali kar sredi močvirnega barja. Domačini so čez pol leta po naključju odkrili njun grob. Možinova žena se je morala poniževati pred škofeljskimi in šmarskimi domobranci, preden ji je šmarski župnik Ravnikar dovolil pokopati moža v družinski grob. Ko se je svoje jeze spovedala pri salezijancih v Lisičju, so greh naprtili njej ne pa župniku.³⁰

Večina ovadenih je že dolge mesece prestajala trpljenje domobranskih zaporov in hitlerjevskih taborišč; nekatere se niso nikoli več vrnili domov. Na srečo je mnoge »vzela hosta«, še preden so se stari sovražniki v novi obleki utrdili na Škofljici. Ostali pa so doma njihovi svojci, nad katerimi so se zdaj znašali domobranci. Prizanesli niso ne osta-

relin staršem ne mladoletnim otrokom. Mlade fante, še skoraj dečke, so odpe-
ljali v nemška taborišča, po domovih so
ropali in predstavljali nenehno nevar-
nost za tiste, ki se niso mogli umakniti.
Nikogar od v tem članku ovadenih in
domobrancem dosegljivih ne poznam,
ki ne bi čutil posledic tega ovaduškega
pisanja.

Tisk, ki ga je med okupacijo izda-
jala, urejala in vanj dopisovala duhov-
ščina ljubljanske škofije, je tako od-
igral dvojno negativno vlogo. Na eni
strani je ovajal, kot smo pravkar vi-
deli, poštene Slovence okupatorju in nje-
govim pomočnikom, na drugi strani pa
napeljeval na ovajanje in vsakršno pro-
tinarodno delovanje samo duhovščino.

Dokazi za to so pri roki.

Sredi maja 1944 je bil proces pred
izrednim vojaškim sodiščem narodno-
osvobodilne vojske na osvobojenem
ozemlju proti župnemu upravitelju iz
Hinj kaplanu Francu Kernu, obtožene-
mu veleizdaje in vohunstva v korist so-
vražnika. Kern je, na primer, priznal,
da je vodil zapiske o gibanju naše voj-
ske in da so prav na osnovi teh zapi-
skov Nemci iz zraka napadli Žvirče, vas
v Suhi krajini, in jo popolnoma porušili.
V preiskavi se je Kern zagovarjal, da je
simpatiziral in da še simpatizira z do-
mobranci na osnovi navodil, ki jih je do-
bil v ljubljanskem bogoslovju, na osno-
vi stališč, ki jih je zavzel ljubljanski
škof Rožman, da je namreč vera v ne-
varnosti in da so prav domobranci tisti,
ki vero čuvajo. Komisija za ugotavljanje
zločinov okupatorjev in njihovih po-
magačev je v svoji Objavi št. 5 16. maja
1944 lahko tudi na osnovi izpovedi tega
kaplana razkrinkala vlogo samih cer-
kvenih dostojanstvenikov in občil, ki so
bila v njihovih rokah in njim na razpola-
go pri vzgoji teh do skrajnosti sfanatizi-
ranih izdajalcev. Kern, ki je od avgusta
1943 pa do maja 1944 opravljal svoje
verske funkcije na osvobojenem ozem-
lju v Hinjah in okoliških vaseh, je lah-
ko videl in vedel, da OF ne ovira verske

svobode, pa je kljub temu pomagal ru-
šiti slovenske vasi v Suhi krajini, kajti
taka so bila navodila njegovih pred-
stojnikov, tako ga je učilo pisanje Slo-
venca in Slovenskega doma.³¹

Tako je učil tudi Ljubljanski škofij-
ski list! Take duhovnike, ki so pretvar-
jali ta navodila v meso in predvsem v
kri, pa je imel rad in jih hvalil sam
ljubljski škof Rožman.

Kaplan Viljem Savelli iz Starega trga
ob Kolpi je pred okrožnim sodiščem
v Novem mestu priznal: »Konec marca
1943 sem obiskal škofa dr. Rožmana na
njegovem stanovanju v škofiji, da bi do-
bil nasvete za organiziranje MVAC. Rož-
man me je iskreno pohvalil za mojo in
župnika Jarca aktivnost in mi dal smer-
nice za organiziranje in idejno vodstvo
MVAC.

Povedal sem mu tudi, da delam v ob-
veščevalnem smislu za italijansko vo-
hunsko službo, s čimer se je strinjal
v celoti in me spodbujal, da naj tako
delam še naprej (...).

Obisk pri Rožmanu in njegovo po-
polno odobravanje mojega delovanja me
je zelo dvignilo. Smatral sem, da sem na
pravi poti, da delam to, kar v teh po-
gostih zahteva moj poklic (...).³²

Končno pa tudi domobranski voja-
ški kurat Peter Križaj, edini duhovnik,
ki ga je ljudsko sodišče po vojni za-
radi zločinov pri sv. Urhu obsodilo na
smrt z obešenjem, pod težo dokazov,
da je izvrševal najtežja zverstva, v svoj
zagovor ni mogel nazadnje navesti nič
drugega kot to: »Delal sem samo to,
kar sta mi ukazala prevzvišeni škof Gre-
gorij Romžan in sv. oče — papež.«³³

Napisal sem samo drobce iz tisočev
strani že objavljenih dokazov in tisoč in
tisoč še neobjavljenih dokumentov, ki
dokazujejo, da je bila ljubljanska cer-
kvena oblast še kako odgovorna za div-
janje okupatorja nad slovenskim na-
rodom in za bratomorno vojno, ki jo je
zanetila izdajalska buržoazija in sfanati-
zirana klerofašistična slovenska duhov-
ščina.

Ne mislim sicer, da sem s tem član-
kom prepričal dr. Perka (in njemu po-
dobne), upam pa, da bo, če je kaj res-
nicoljubnosti v njem, preden bo nasled-
njič mislil opravičevati medvojno rav-
nanje slovenske škofije v Ljubljani in

njene duhovščine, šel pogledat in se pre-
pričat k izvirom pričevanja o tistih
usodnih in bridkih, toda junaških časih.
Potem, upam, bo drugače gledal na našo
še vedno živo preteklost.

Ali pa vseeno ne?

Opombe

¹ Tebi domobranec, založila Z. M. K. D., Ljubljana, leto 1944, str. 94.

² Ljubljanski škofijski list (dalje LSL), št. 9-10, 30. oktober 1941, str. 43, 44.

³ Prav tam, str. 46.

⁴ LSL, št. 12, 31. december 1942, str. 61-71.

⁵ Franček Saje: Belogardizem, 1. izdaja, Ljubljana, leto 1951 (dalje: Saje) str. 363.

⁶ LSL, 31. december 1942, str. 73, 74.

⁷ Slovenec, 28. januar 1943, št. 22.

⁸ LSL, 30. november 1943, str. 89-96.

⁹ Slovenec, 29. oktober 1944, posebna izdaja.

¹⁰ Saje, str. 63.

¹¹ Saje, str. 46-69.

¹² Gradivo za zgodovino NOB občine Ljubljana Vič Rudnik, Ljubljana, leto 1979, str. 301. (Dalje: Gradivo občine Vič).

¹³ Stefanija Ravnikar-Podbevšek: Sv. Urh, Ljubljana, leto 1966, str. 246-253.

¹⁴ Jože Vidic: Po sledovih črne roke, založba Borec, Ljubljana, leto 1975, str. 339-376.

¹⁵ Ni pa točno, da bi jaz kdaj videl Franca Cigana s pištolo v roki, kako opravlja hišno preiskavo in zaslišuje nekega domačina z Rudnika, kot je zapisano v knjigi Jožeta Vidica Po sledovih črne roke na str. 371. Podatek se nanaša na že prej omenjenega duhovnika — salezijanca Matka.

¹⁶ Gradivo občine Vič, str. 244.

¹⁷ Izjava Kraševca.

¹⁸ Saje, str. 573.

¹⁹ Zal tudi v naših zgodovinskih prispevkih ni vselej prikazana stvarna resnica. Tako v knjigi Gradivo za zgodovino NOB občine Ljubljana Vič Rudnik na str. 480 avtorji nekritično povzemajo prav to Milavčevo »resnico«, čeprav so na str. 244 in 245 že navedli objektivna dejstva.

²⁰ Slovenski poročevalec.

²¹ Saje, str. 558.

²² Saje, str. 560.

²³ LSL, št. 9-10, 25. oktober 1943, str. 87.

²⁴ Saje, str. 521.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Saje, str. 522.

²⁷ Saje, str. 559.

²⁸ Saje, str. 557, 558.

²⁹ IZDG, fasc. 496/IV.

³⁰ IZDG, fasc. 496/1/4 (Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorja pri Predsedstvu SNOS.)

³¹ Saje, str. 84.

³² Gradivo občine Vič, str. 320, Vidic, str. 373, 374, 423-438.

³³ IZDG, fasc. 496/II/2.

³⁴ Saje, str. 677.

³⁵ Sv. Urh, str. 584. (Slikovno gradivo.)

Ivan Jevc-Čufi

Samo svoj obraz iščem*

Spravljate me, verjemite mi, tovarišica Blažkova, v veliko zadrego. Videli ste me — ah, ta nesrečna televizija! — v neki oddaji in se spomnili, da ste to ime zasledili v partizanski kroniki... Gre za istega človeka? ste me prijazno povprašali v pismu. Najbrž da sem le eden tistih treh mladih fantov, ki so nas s treh različnih koncev Primorske »prekomandirali« iz vojaških enot med udeležence — da, bila so, razen nas treh, sama dekleta — partizanskega učiteljskega tečaja nekje pri Zgornji Trebuši leta 1944... Ali ne bi zdaj, ste me v pismu nagovarjali, ker sem pisatelj, pesnik in..., če sem res tisti iz partizanske Trebuše leta 1944, napisal kaj o tistem velikem času, o lastnih izkušnjah in doživetjih pri ustanavljanju slovenskega šolstva v letih vojne in revolucije?...

Prestrašil sem se vašega pisma. Kot da ste me izbezali iz varnega skrivališča, od koder se moj spomin tako nerad vrača v tiste čase, večje od nas samih, čeprav smo mu prav mi gnetli njegovo resnično podobo. Skoraj bo eno leto, ko ste mi prvič pisali, priznal sem svojo »identiteto«, za kaj več pa se nisem mogel ogreti. Povabili ste me na šolo v Miren, kjer poučujete. Prvič sva se srečala. Ponovili ste svojo prošnjo, nežno, skoraj plaho, vendar z odločnostjo, ki ne dopušča ugovora. Da bom razmislil, sem vam tedaj obljubil, na tistem pa sem že videl rešitev: ko bo Blažkova prebrala mojo novo pesniško zbirko, bo videla, kako daleč sem od zanesljivosti kronike. Kako neprimeren, da bi s pisano besedo oživel tedanji čas. V tej zbirki (Glas) je skoraj polovica pesmi takšnih, da jih je mogoče imeti za partizanske, vendar so vse samo moj intimen pogovor s tistim časom, z ljudmi, ki so bili, a jih ni več... Toda: s kakšnim imenom sem tega, onega izmed njih ogovarjal? Kakšen glas je imel? Visok ali nizek, temen ali svetel? Kakšne lase je imel? Kako je hodil? Nič natančnega se več ne spominjam, pa vendar so nekako v meni: kot živi ljudje ali kot pojem, kot simbol tovarštva, prijateljstva, požrtvovalnosti? Ali — v svojem izginotju — samo še kot podoba smrti? In jih samo še kot misterij smrti vidim tudi danes? Nekako boleče občuteno, kot da tudi sam postajam del te njihove smrti? Kot da za vsem iščem le svoj obraz? Takratni, iz vojne, ali današnji?... Takšnega, sem si govoril, me bo odkrila Blažkova v novi zbirki in bo razumela, kako težko bi me kdo pripravil do tega, da bi kaj napisal, z natančnostjo kronike, o tedanjem času. Če naj bom iskren: čisto sem že pozabil na obljubo, da bom še »premisllil«, saj mi je, tako se mi je zdelo, pomagal iz zadrege tudi Franček Bohanec, ko je v prvi številki letošnjega Borca ocenil prav moj »partizanski« cikel v zbirki in točno ugotovil, da pišem iz sedanjosti. Nič kronike torej. Nobene sposobnosti zanjo.

* Pismo izpod peresa Cirila Zlobca je poslala Vida Blažko, Podgrčna 39, Nova Gorica.

Prav danes sem za nek izbor odbral eno teh svojih pesmi in jo, v skladu s konceptom, pospremil z nekaj besedami razlage. Ko sem pesem odbiral in jo opremil s spremno besedo, sem mislil tudi na ta zapis, saj o istih stvareh, če razmišljam zjutraj ali zvečer in pozno v noč istega dne, ne morem pisati drugače.

*Nemirni od prevélikih bližin
drug drugega
bili smo kakor slepi gozd,
postavljen
za čuvarja lastnih senc
v razgaljeno planjavo sonca.*

*Ko se je zdaj tu,
zdaj tam, na slepo
in vsakokrat znenada
zrušilo drevo, se je
v izpraznjeni lijak nad njim
kot blisk z višin
ulil
doneč
stebèr svetlobe*

*in kar naprej,
zdaj tu, zdaj tam,
vse bolj razredčeni,
vse bolj na gósto
padali smo, rasli,
svetla kolonada,
v sončno katedralo.*

*Iz nje
ne bomo več prišli,
častilci in objokovalci
vélikih bližin
drug drugega,
svetloba smrti.*

Ko skušam zdaj premisliti svojo udeležbo v NOB, ne vidim v njej nič posebnega, nič usodnega v odločitvi. Bolj kot kaj drugega sem v narodnoosvobodilnem boju videl veliko možnost osvoboditve. Tudi svoje lastne. Vse, se mi je zdelo, se začena šele za osvoboditvijo. Dočakal sem jo, še ne dvajsetleten, kot »star« borec. In starim bojevnikom vseh vojn — zdi se mi, da sem to že takrat vedel — je usojeno, da jim je spomin na leta »slave in smrti« bolj v muko kot v spodbudo, zato sem hotel predvsem pozabiti. Vojno in sebe v njej. Vedel sem, da biti rojen za vojno in revolucijo ni pravzaprav nobena zasluga, je samo neizbežnost, čeprav je takrat veljala trda rabsodba, da je nepoštena poniglavost tudi izdajstvo, če si ostal gluha za glas, ki je zbiral razkropljeno občestvo v boj. Osvoboditev, tako živo sanjana, tako težko pričakovana, dokler je boj še trajal, je bila tista odločilna zareza, ki je dokončno razmejila dotedanjo resničnost od poznejšega spomina nanjo. Od vsakršnega spomina. Še nekaj let po vojni, morda celo desetletje, mi je bila moja vojna izkušnja v muko, ko so me tesnobne sanje pehale samo v brez-

upne boje, v morečo bližino sovražnikovih zased, pušk, dvignjenega noža. Treba je pozabiti, sem si dopovedoval.

In ko sem pozabljal, mi je bilo resnično lažje, ni me motilo, da postajam sam sebi v novem življenju zmerom bolj samo še zgodba. Kot je zgodba vse, pri čemer moraš klicati spomin na pomoč. Nekdanji veliki čas je postal tudi zame resnično velik šele tedaj, ko se je skupaj z mano prevesil v blago zgodbo, ki jo vse bolj ožarja neka posebna svetloba.

Svetloba pa tako rada dvigne človeka na pot.

In ko sem se v teh povojnih letih pogostoma po kosih pobiral po poteh svojega življenja, sem se moral vrniti, če sem se hotel vsega pobrati in se spet sestaviti, tudi v tiste pokrajine vojne, za katere sem menil, da mi jih ne bo treba nikoli več prehoditi. Dolgo sem se zavestno slepil, da hodim odkrivat samo svoje »pobeglo otroštvo«, tisto pravo, brez vojne in smrti, ki je naravna pravica slehernega človeškega življenja.

Toda to je bila past.

Ta vse pogostejša, včasih že kar obsedena popotovanja v otroštvo sta me vendarle vodila skozi temo vojne in bojev, ustavljala moj radovedni korak v vse večji bližini tistih, ki so nekoč bili moji najbližji tovariši, prijatelji, a bi jim danes ne prepoznal ne obraza, ne glasu, ne duše. Bilo mi je, kot da spet prestopam v njihovo »veliko bližino«, s ščemečimi očmi zazrt v svetlobo smrti, ki je vsa njihova, a pomalem vse bolj tudi naša, ki smo bili njihovi tovariši, prijatelji.

In to, *današnje* doživljanje vojne, eden tistih trenutkov, ko so se, morda res samo za trenutek, razblinile vse meje in razlike med nekdanjo resničnostjo in sedanjostjo, se mi je zapisalo v dovolj obsežen cikel pesmi (Svoj obraz iščoč), ki sem jih v svoji najnovejši zbirki Glas namenoma vstavil med dva lju-bezenska cikla, torej kot intimno, osebno liriko, pa še opredelil sem jih, za manj pozorne bralce, z oznako: optika 1979—1980, kajti zame je pesem zmerom in v celoti sedanjost.

Kako pa je resnično bilo takrat? Glejte, tovarišica Blažkova, prav to razmišljanje o spominu mi je ta hip, kako naj rečem, prebudilo slabo vest: spomnil sem se namreč, zdaj med pisanjem, da še dolgujem odgovor Samu Pahorju, ki mi je prav takrat kot vi (prvič) pisal in me prosil za kronistični podatek. Samo Pahor je delal v Odseku za zgodovino pri Založništvu tržaškega tiska. Tako mi piše: »...med poizvedovanjem o poteku bojev za osvoboditev Trsta in okoliških krajev sem zvedel, da ste bili med prvimi partizani, ki so prišli v Devin in sprejeli predajo posadke neke nemške baterije...«

Zadrega na zadrego. Vam, tovarišica Blažkova, sem skoraj obljubil, vendar s skritim upanjem, da me boste »razvezali« tiste moje napol obljube, ko boste ob branju zbirke odkrili, kakršne vrste zapisovalec velikega časa sem. Kaj bi lahko odgovoril Samu Pahorju? Da me je pravzaprav on spomnil na nekaj, na kar sem že zdavnaj pozabil, na podrobnost, za katero morda nikoli ni bilo prostora v mojem spominu? Ne, to ni tisto, kar sem vam hotel povedati in me ta trenutek bega, ko vam skušam pojasniti, kako je pravzaprav z mano. Preprosto bi bilo reči: res je, jaz sem tisti, kajti tako je v resnici tudi bilo: bil sem med tečajniki pri Zgornji Trebuši leta 1944 in bil sem »med prvimi partizani, ki so prišli v Devin«. Toda, kaj mi je od vsega tega ostalo v spominu, da bi bilo vredno ponuditi v spomin drugim? Ali je vreden zapisa spomin, se zdaj sprašujem, ko vam pišem to pismo, če mi ga, v nekem smislu, obujate drugi, potem ko ste v neki kroniki zasledili moje ime?

Morda bi to razmišljanje moral začeti čisto drugje: takrat, na učiteljskem tečaju v Trebuši, mi je bilo nekaj manj kot devetnajst let; v Devinu, v zadnjem srečanju z oboroženim sovražnikom, še ne dvajset, in, verjemite mi, nič veličastnega nisem videl v tistem, kar se je takrat dogajalo okrog mene, v tistem, kar sem sam doživljal, morda celo, čisto majceno, majceno, sooblikoval, bi rekli danes. Samo čas je bil takrat nenormalen, tudi tragičen in veličasten, mi pa smo bili v njem čisto normalni, vsakdanji v takratnem vsakdanu, borci, ker je bilo bojevanje dolžnost in nuja človeka, slovenski učitelji brez izkušnje slovenske šole, ker je bila v tem boju potrebna tudi slovenska šola, kot se tudi nismo čudili, ko smo bili lačni in žejni, raztrgani in izmučeni, saj so bili takšni tudi drugi, ne iz požrtvovalnosti, samoodpovedi, zatajevanja, temveč preprosto zato, ker ni bilo mogoče drugače. In če se vsega tega poskušam spomniti danes, je res ta spomin oživljeno tedanje stanje ali samo čustveni pogled mene tega trenutka nase v tedanjem času? Zapleteno razmišljanje? Ne, le sam zase imam tak občutek, ne morem čisto ločiti, kaj je bilo dejansko stanje, kaj je spomin, in kaj današnje podoživljanje, ki po poti spomina potuje v nekdanja stanja, tragična in veličastna dejanja, v katerih je vsak v svojih lastnih očeh tako svetel in lep, da mu je kar milo pri srcu.

Morda, tovarišica Blažkova, sem že blizu tistega, kar sem vam hotel povedati. Tisti čas se mi zdi vendarle tako lep in svetel, da ga vse teže spravljam v sklad z objektivno resnico, kot jo zapisujejo zgodovinarji, kronisti, udeleženci z zanesljivejšim spominom, s spominom, ki je preverljiv s spominom drugih, z ohranjenimi podatki, z dokumenti, ki ne lažejo, kot pravimo, čeprav vemo, da so tudi taki, ki lažejo. Vidite, jaz se vsa ta povojna leta nisem prav nič trudil, da bi bil moj spomin zanesljiv, da bi ga komu ponudil v oporo, vse bolj je postajal samo moj, intimen, skriti del moje duševnosti, morda celo osnova vsega mojega poznejšega življenja, nekakšno otroštvo v njem, v življenju, otroštvo, ki se nam v celoti odkriva pravzaprav šele pozneje, v zrelih letih, in praviloma kot nekaj svetlega, pa naj je bilo še tako temno, mračno in težko. Preprosto povedano: naravnost zaljubljen sem sam vase iz tistega časa, pa naj bi o tej zaljubljenosti javno razpredal in tvegaj, da se ji bodo drugi nasmihali? Ko sta bila moja otroka še majhna, sin in hčerka, sta me skoraj vsak večer prosila, naj jima kaj povem »iz partizanov«, kak »dogodek«, sta imela navado reči, in ko sem jima pripovedoval o bojih in smrtih, sta me hvaležno poslušala, kot bi jima pripovedoval pravljico. Zame resničnost, iz časovne oddaljenosti spomin — zanju zanimiv dogodek z glavnim »junakom«, ki se sklanja nad njuno posteljico in je, največje čudo vseh čudes, prav njun očka, tisti, ki hodi v službo in jima prinaša čokolado in daje denar za sladoleđ...

In tako se upiram skušnjavi, da bi zašel med kroniste, čeprav — čemu bi skri-val? — nekaj mi ne da miru: vsa ta leta prisluškujem tistemu času v sebi, ga tehtam, merim v vse smeri in sem zadovoljen, ko se spet in spet najdem v njem. Vendar ne dokumentarno pregledno, ampak zdaj tu zdaj tam, bolj svobodno, časovno in krajevno neobvezno, vseeno če v Trebuši ali Devinu, med tečajniki ali v boju, obveščevalec ali kurir — kronistična realnost se mi odmika, vse bolj pa me prevzema doživljajska polnost tega časa, vanjo se pogrezam, iskalec in uživalec, ko iščem korenine samega sebe trideset, petintrideset let po vojni. In zato sem zbežan, ko se kdo obrača name in išče v meni potrdilo za točnost, za večjo verjetnost že zabeleženega dogodka, zapisanega, pa še ne preverjenega datuma. Meni samemu bi bili potrebni podatki, datumi drugih, celo o mojem početju med narodnoosvobodilnim bojem, če naj bi imeli moji zapisi težo in vrednost kronike. Ker pa mimo tega časa le ne morem, se mi je leta 1962 izcimil avtobiografski roman

Moška leta našega otroštva, ki pa je vendarle — tako pravita kritika in literarna zgodovina — tudi roman generacije; pesmi o tem času se skoraj nisem upal napisati, pravzaprav sem jih med vojno napisal veliko, takih sprotnih, največ sem jih kar sam recitiral na raznih partizanskih mitingih, takoj po vojni sem se celo lotil obširnega epa o narodnem heroju Janku Premrlu Vojku, vendar mi je bila sreča naklonjena: večino teh stvari sem uničil, preostalo se je porazgubilo, kajti vse skupaj je bilo — o tem sem prepričan — obupno slabo. Šele predlanskim in lani se mi je »posvetilo«, s kakšno pesmijo se lahko »oddolžim« temu času: s tiho intimno liriko, osebno izpovedno, ki se po čustvenem vzgibu, recimo mu pesniški navdih, inspiracija, v ničemer ne loči od moje ljubezenske lirike.

Seveda: takole na tihem sem se v tem času že vprašal, ali ne bi bil morda zmožen urediti svoj spomin tudi za kronistična pričakovanja. Z mislijo na Sama Pahorja sem se pred kratkim zapeljal v Devin, da bi morda na kraju samem... pa sem odkril hišo, v katero se je ob osvoboditvi naselila naša komanda, v sosednjem Sesljanu. Tu sem se tudi spomnil Nemcev, toda ne baterije, ki se je predala, ampak njihovega streljanja z vojnih ladij, ko smo prek Šempolaja prodirali proti morju. Spomnil sem se, kako sem s še enim svojih tovarišev prišel v neko vilo v zalivu, prazno in tiho, a s še mlačno juho v krožnikih — pozneje sem zvedel, da je bil v njej nemški štab. In ko sva si s prijateljem ogledovala »to čudo božje«, je prišla angloameriška patrulja, in še zdaj mi gre na smeh, ko se spomnim, kako me je vodja patrulje prosil, če sme odnesti star gramofon iz štabne jedilnice. Ni ga poskušal vzeti, naju je prosil zanj, s čimer, se mi je zdelo, je nama priznal pravico prvih... Vidite, teh neumnosti se spominjam, onega zgodovinskega trenutka, ko se nam je predala nemška baterija, pa ne. — In te dni sem brskal med svojimi starimi fotografijami: nekaj jih je tudi iz vojnih let. Na eni sem med samimi učiteljicami, menda v Svetem pri Komnu, pa ne vem, če sem bil takrat učitelj ali minerec, kajti na sliki je še nekdo, ki sem ga prepoznal kot svojega komandirja minerskega voda. Vidite, tovarišica Blažkova, moj spomin je pozabljiv, že zdavnaj, takoj po osvoboditvi, se je napotil v čisto drugačno smer...

Čudno dolgo je postalo to pismo, skoraj nespodobno za današnje razmere in navade, ko se skoraj ne utegnemo več pogovarjati med sabo. Sicer pa to razmišljanje najbrž sploh ni odgovor na vašo spodbudo, naj bi kaj napisal o ustanavljanju slovenskega šolstva na Primorskem, pri katerem sem, očitno, tudi sam sodeloval. Vseeno pa upam, da ta zapis, tudi takšen, kakršen je, le ni zaman: morda vam vendarle razkriva, kje pravzaprav tičim v tistem velikem času, in navsezadnje — čudna zaverovanost vase? — najbrž ni narobe, če se poleg kronistov in zgodovinarjev oglašamo tudi pesniki...

Ciril Zlobec

Iz težkih dni

*Dvorišče je štirioglato. Tu biva samota.
Oko zdaj udari ob zid previsoki, zdaj žejno poljubi
vsa tiha, vsa mračna nebesa. Onkraj
zidu si drevo je zagnalo vejevje v višave, tokraj
se slači, ko skozenj vrvrajo vetrovi, ko dež ga umiva —
saj spet vse zagrinja jesen z meglavostjo trudno.*

*Zdavnaj je buhnila vojna: prevrtala v zidu
rezave strelina in križem zmetala bodikave žice,
kjer polja in pašnje zelene v daljavi pozabljene spijo:
preklala je zemljo domačo, ljudi in stvari in živino.
Trpimo in čakamo sreče. Sreče in smrti.*

*Dvorišče je štirioglato. Tu biva samota.
Vzvihrala je sapa oblake, deževje narahlo priliva
večer, ki spušča se niže in niže kot vrana samotna.
V stolpu nevidnem zvoni čez temneče se strehe
z dvorišča kričijo otroci: igrajo se talce.*

*V vrsto se gnete vreščeča drobnica in strelja in strelja.
K zidu so dete si deli — ej, baš je shodilo —
krotko se prestopa in péstuje premrle ročice;
s kostanja frlijo ko duše zavržene listi,
deca jih v blatu tepta in mu vpije: »No, padi že, padi!«
A dete stoji in péstuje premrle ročice,
ozira se v okno, kjer lučca samica je mrak presijala,
ah, dete stoji in — ne pade.*

*V stolpu nevidnem zvoni skozi deževne temine,
listi se črni spreletavajo v noči snujoči,
čutim mokró jih polzeti čez nago srce.*

O, list obrnimo!

(padli s prvimi talci pomladi 1941)

Cene Vipotnik

Bitka za razoroženi ocean

O usodi sveta hoče še naprej odločati majhno število držav in njihovih blokov...

Toda hotenja narodov in ljudi, da bi bili svobodni in neodvisni, da bi sami odločali o svoji usodi, da bi enakopravno sodelovali v mednarodnih zadevah, so nezadržna.

TITO

Minilo bo že deset let, odkar je bila decembra 1971 sprejeta deklaracija Združenih narodov o Indijskem oceanu kot coni miru in sodelovanja. Ves ta čas si neuvrščene države prizadevajo, da bi uresničili konferenco, na kateri bi deklaracijo dokončno spremenili v dejanje. Uspeh teh prizadevanj bi bil življenjskega pomena ravno v sedanjih razmerah, ko se krepi navzočnost in tekmovanje sil z drugega območja v tem delu sveta.

Tako bi morala biti v glavnem mestu Sri Lanke Colombu jeseni letos pod pokroviteljstvom Združenih narodov konferenca o Indijskem oceanu, dogovor o tem, da bi ocean spremenili v cono miru, ne pa merjenja moči glavnih svetovnih sil. Skoraj neverjetno je, vendar je le res, da se ideje o preobrazbi Indijskega oceana v cono miru krepijo enako hitro, kot se krepijo armade in pomorske sile dveh najmočnejših držav in blokov! Konference zaenkrat ne bo. Na zasedanju pripravljalnega komiteja Združenih narodov o Indijskem oceanu v začetku marca letos so zahodne sile nastopile proti temu, da bi sprejeli dokončni sklep o datumu le-te, in kljub prizadevanjem neuvrščenih držav ni bilo mogoče doseči soglasja.

Jugoslavija je veliko storila za uspeh pripravljalnega sestanka, vendar so blokvske silnice le prevladale. Naš predstavnik v pripravljalnem komiteju Darko Šilovič je ponavljal, da so razprave dokazale, da ni razlik v oceni, da je narasla napetost in da se je povečala nevarnost za mednarodni mir in varnost. »Naša država se povsem strinja s tistimi državami, ki menijo, da je takšen razvoj položaja razlog več za takojšnje sklicanje mednarodne konference o Indijskem oceanu kot coni miru,« je dejal Šilovič.

Ob podpori nekaterih drugih zahodnih držav so ZDA zavzele stališče, da je treba za uspeh konference najprej doseči sporazum o načelih, na katerih bo

temeljila cona miru. Te države menijo, da dejanska grožnja nastaja zaradi navzočnosti vojaških sil v sosednjih državah, pri čemer so omenjali Afganistan. Odgovor druge strani, to je SZ, je bil takoj pri roki. Sovjetski delegat je dejal, da Afganistan ni razlog za odlaganje konference, ki bi lahko zboljšala splošni položaj v Indijskem oceanu in morda olajšala rešitev tudi v Afganistanu. Pri tem je dejal, da gre samo za mednarodno, ne pa tudi za notranjo razsežnost tega problema.

Nekatere države z območja Indijskega oceana so opozorile, da je cilj konference, ki naj bi bila v Colombu, odhod tujih vojaških, torej tudi pomorskih sil s tega področja, ter ukinitve blokovskega tekmovanja in tuje vojaške navzočnosti. »Dvomim, da bi bilo mogoče organizirati konferenco o Indijskem oceanu kot coni miru in sodelovanja, medtem ko se oborožene enote neke velike sile zadržujejo na ozemlju neke države s tega področja,« je bilo slišati. »Ali se ameriška vlada strinja s predlogom, da bi se tudi Filipini, kjer imajo ZDA svoje največje vojašnice, vključili v cono miru?...«

Takšni besedni dvoboji so bili nekaj običajnega na zasedanju pripravljalnega komiteja Združenih narodov. Med četami v Afganistanu in oporišči na Filipinih se ideja o coni miru zatika zaradi sedanjega razmerja sil med ZDA in SZ. Vse to se dogaja v času, ko skoraj vsak mednarodni problem, krizo ali pobudo, ocenjujejo skozi prizmo sedanjega stanja v odnosih med velikima silama. Nevarnost je skrita v tem, da od časov pomorskih bitk med drugo svetovno vojno na območju Indijskega oceana še ni bilo tolikšne koncentracije taktičnih in bojnih enot velikih sil kakor zdaj. Več kot sto ameriških, sovjetskih, britanskih, francoskih in zahodnonemških ladij križari v tem »oceanu miru«, stisnjenih na relativno ozkem prostoru med otokom Diego Garcia, obalami Vzhodne Afrike in Hormuško ožino. Najštevilnejše so

ladje obeh velikih sil, pri čemer se v vodstvu ameriškega ladjevja izmenjujeta letalonosilki Midway in Skyhawk. Sovjetska flota, ki jo vodi nosilka helikopterjev, raketna ladja Ivan Rogov, je nekoliko manjša kot ameriška, vendar v ognju nič šibkejša.

Tej plavajoči armadi je treba dodati še oporišča obeh velesil v obalnih državah. SZ je vojaško navzoča v Etiopiji in v Afganistanu. Res je, da Afganistan ni obmorska država, vendar je del krize, saj posredno omogoča hitrejši prodor do »toplega morja«. Željo, da bi prišla do teh morij, razlagajo zahodni strategji kot del pomembne strateške komponente sovjetske zunanjepolitične doktrine. Po drugi strani so ZDA z ustanovitvijo Petega ladjevja najprej dosegle pomorsko ravnotežje, nato pa izvedle široko politično ofenzivo, da bi dobile pomorska oporišča v obalnih državah. Pogajanja o uporabi pristanišč in letališč v Keniji, Somaliji in v Omanu pomenijo delni ameriški povratek k teoriji »trdnih oporišč«. Sedanje prizadevanje za zagotovitev zanesljivih oporišč na obalah že nadomešča, izrinja prejšnjo, Nixonu pripisovano doktrino o »državah-žandarjih« na določenem področju sveta.

Prej ZDA nikoli niso imele stalnega ladjevja v Indijskem oceanu. Imele so ga za področje drugorazrednega pomena ter so se opirale na druge države, predvsem Veliko Britanijo, da so pomagale vzdrževati regionalno stabilnost. Ko pa so po sedemdesetih letih ZDA spremenile svoje stališče, so sklenile, da bodo poslale v Indijski ocean svoje pomorske sile. Ladje so najprej vzele dvema svojima najbližjima ladjevjem, VII. floti, ki deluje v Tihem oceanu, in bolj po redko, vendar tudi, VI. floti, ki operira v Sredozemlju.

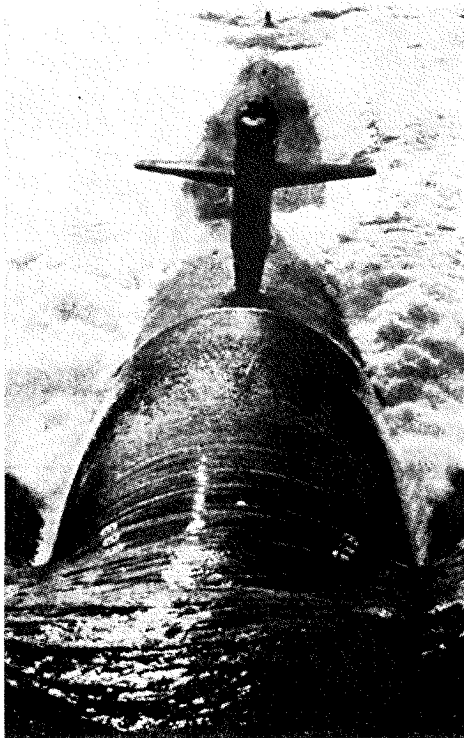
Ameriški načrtovalci so spoznali, da to ni najboljša rešitev, saj so ladje plule daleč od svojega najbližjega oporišča na Filipinih, v Indijskem oceanu pa niso imele oporišč niti za najnujnejša popra-

vila in za obnovo goriva. Od tega spoznanja ni bilo daleč do odločitve, da si bodo ZDA zgradile novo oporišče na otoku Diego Garcia v Indijskem oceanu. Otok so si lastili Britanci. Otok že ima veliko pristajalno stezo za letala, rezervoarje za skladišče goriva in luko, v kateri bodo, ko bo dokončno urejena, lahko pristajale največje vojne ladje.

Vzporedno z utrjevanjem Diega Garcia se množijo zahteve za demilitarizacijo otoka, za njegovo izključitev izpod britanske nadoblasti in o njegovi priključitvi raznim obalnim državam. Pravico do njega si lastijo tudi Sejšelski otoki, mlada neuvrščena država, za katero se potegujejo ena in druga velika sila ter še druge pomorske države. Pritisk ima svojo osnovo tudi v dejstvu, da ameriška mornarica še nima na voljo dovolj ladij, da bi ustanovila novo V. ladjevje, za kar se nekateri ameriški strategji že nekaj časa zavzemajo. Velike ameriške pomorske sile, ki so se zbrale v Arabskem morju, potem ko so iranski študenti zajeli ameriške talce v Teheranu, so prisilile Ameriko, da je odpoklicala velike ladje, in, kar je še posebno kritično, letalonosilke iz drugih flot. Velika Britanija jim je pomagala s tem, da je manjkajoče ameriške sile v Sredozemlju nadomestila z manjšo eskadro pod britansko zastavo.

Problem se razširja kot pahljača. Ameriški zavezniki na Daljnem vzhodu kot, na primer, Japonska, so se najprej počutili zelo neugodno, ko so se velike ameriške pomorske sile začele oddaljevati z morij, kjer SZ nenehno krepi svoje pomorske sile. Toda, če ZDA že ne nameravajo za stalno ostati v Indijskem oceanu — razloga, da bi se od tam umaknile pa tudi ni videti — si na druge načine prizadevajo doseči, da bi bile njihove pomorske sile vsak trenutek sposobne braniti vrelce in zaloge nafte v državah Perzijskega zaliva.

V tej zvezi so ZDA pokazale posebno zanimanje za luko Berbera v Somaliji,

Med strateško oborožitev sodijo tudi sodobne podmornice na jedrski pogon. Za vsako silo je to v bistvu plavajoča ploščad za izstreljevanje jedrskih raket, ki strahujejo nasprotnikovo zaledje. Na sliki: brazda za potapljačo se ameriško jedrsko podmornico

ki jo je svojčas uporabljala sovjetska mornarica, in kenjsko luko Mombaso. Oči so vrgle še na francosko letalsko oporišče v Džibutiju in otok Masirah ob omanskih obalah. Vsa ta oporišča so bližje Perzijskemu zalivu, kakor pa je Diego Garcia. Toda, za zdaj imajo ZDA najmanj političnih problemov ravno z Diego Garcio. Tam naj bi imele ZDA na voljo opremo, vodo in gorivo za 10 000 vojakov z nekaj eskadriljami lovskih letal.

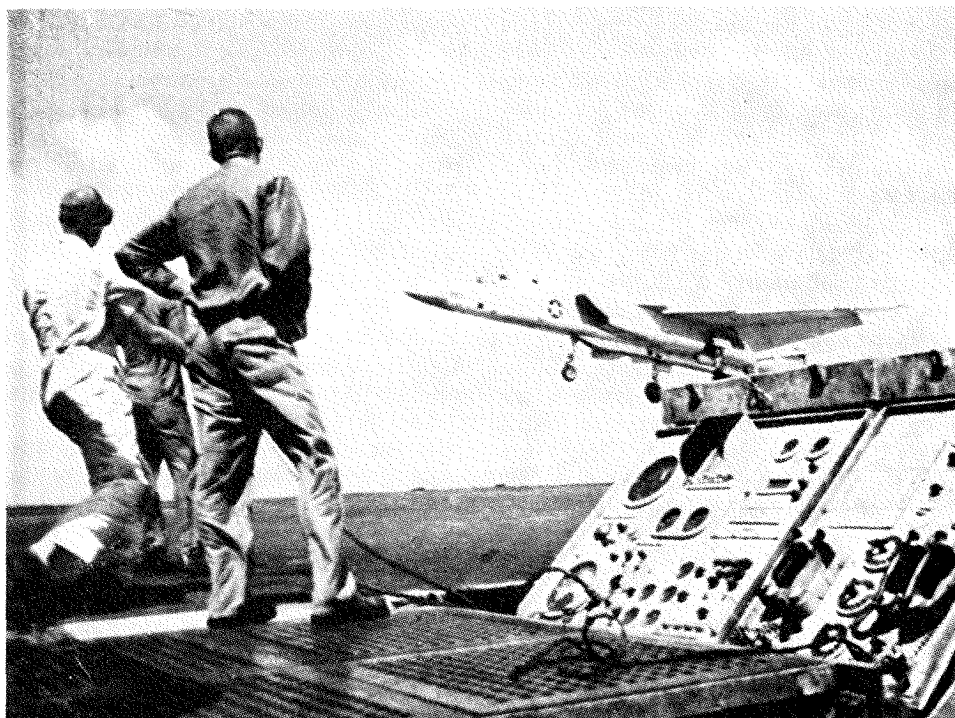
Že vlada predsednika Carterja si je prizadevala, da bi do skrajnih meja oborožila Indijski ocean. Najprej je to počela, da bi strahovala Iran in vplivala na odločitev o talcih, nato pa zaradi prestiža pred naraščajočo sovjetsko vojaško silo v Indijskem oceanu, predvsem v Arabskem morju. Tedanji obrambni minister Harold Brown je redno pošiljal eskadrilje strateških vojaških letal, oboroženih z jedrskimi bombami, da so nadzirale pomorske poti v vzhodnem delu Indijskega oceana. Trdil oziroma opravičeval je to izzivalno akcijo s sovjetskim posegom v Afganistanu, in obenem zatrjeval, da ameriški ukrepi »nimajo za cilj izzivanje vojne«. V govoru pred združenjem za zunanjo politiko v New Yorku v začetku marca lani je minister Brown dejal, da so »ZDA sposobne v kratkem roku dveh tednov prepeljati na območje Perzijskega zaliva 16 000 vojakov 82. padalske divizije«. Prvi bataljon bi prišel iz ZDA na Bližnji vzhod že 48 ur potem, ko bi transportna letala zapustila ameriško ozemlje. Minister je s to izjavo poskušal zgladiti vznemirjenje tistih, ki še niso pozabili, v kako kratkem roku je SZ premestila svoj ekspedicijski korpus v Afganistan.

V tekmovalje velikih sil in Velike Britanije za obvladovanje Indijskega oceana se je vključila tudi Francija. Še lani je previdno ocenjevala poziv malgaškega predsednika za sodelovanje na mednarodni konferenci za preobrazbo oceana v cono miru, nato pa je bilo vse več dokazov, da se Francija pospešeno oborožuje in skuša pregnati nevarnost, da kmalu ne bi bila več četrta najmočnejša pomorska sila na svetu. Francije ne zanima Diego Garcia, ker ima na tem območju svoje posesti, v Indijskem oceanu ima celo departement Reunion. Poleg tega je pokazala veliko »zanimanja« za varnost Madagaskarja, Šejšelskih otokov in še nekaterih delov tega območja.

Predsednica indijske vlade Indira Ghandi se zavzema za razorožitev Indij-

skega oceana. Za kaj takšnega je življenjsko zainteresirana, ima pa tudi vso pravico govoriti z najodločnejšim glasom v prid umika tujega ladjevja. Trdi, da je navzočnost tujega ladjevja vzrok napetosti v Zahodni Aziji in nato zavrže tezo, da je sovjetski poseg v Afganistan kriv za tolikšno angažiranje tujega ladjevja v teh vodah. Za Indiro Ghandi je večji vzrok za napetost utrjevanje Diega Garcie kakor sovjetsko angažiranje v Afganistanu. Otok je oddaljen od Indije 2000 km, Velika Britanija, nekdanja kolonialna metropola Indije, pa je otok 1966. leta prepustila Ameriki.

Indira Ghandi je izrazila obžalovanje, ker kljub več akcijam, načrtom in resolucijam Združenih narodov ni bilo mogoče spremeniti Indijskega oceana v cono miru. Svojemu dolgoročnemu cilju, to je, da bi velike sile odšle s tega območja, sama pa bila tam prevladujoča sila, se Indija ni približala niti na diplomatskem niti na vojaškem področju. Namesto tega mora Indija, poleg Kitajske zanesljivo najpomembnejši center moči v Aziji, brez odločilnega vpliva opazovati razvoj dogodkov, ki ožijo zunanje politično akcijsko področje New Delhija. Oborožene sile Indije štejejo več kakor milijon mož. Za Kitajsko, SZ in ZDA so četrte na svetu. V skladu s spremenjeno politiko varnosti poskuša zdaj Indija uresničiti svoje geostrateške interese s pomočjo oborožitve in s programom za modernizacijo sedanjega orožja. Prizadeva si, da bi z diverzifikacijo uvoza orožja zmanjšala svojo odvisnost od glavnega dobavitelja, to je SZ. Možnosti, da bi Indija dobila zahodno orožje, so uradno majhne, če zaradi drugega ne, potem zaradi ohranjanja ravnotežja na meji s Pakistanom. Tej državi, svojčas hudemu nasprotniku Indije, je po nekaterih podatkih na voljo vse, kar premorejo zahodni arzenali, vendar Pakistan še vztraja pri načelih politike neuvrščanja, in mu ne prihaja na misel, da bi se odpovedal suverenosti nad nekaterimi deli svojega ozemlja in jih

Stvarnost vojaških vaj na kateremkoli oceanu ali ob kriznih žariščih po svetu: ameriški lovec tipa A-5 se približuje sodobni letalonosilki Constellation. Mornarica in letalstvo ene in druge velike sile nenehno nadzirata dogajanja ob kriznih področjih

odstopil ZDA, ki bi si tam zgradile svoje vojašnice.

Marsikaj lahko pride v državo skozi zadnja vrata, prek držav, ki sodelujejo z ameriško oboroževalno industrijo in z nakupom licenc. To se že dogaja na področju protioklepne opreme, pehotne oborožitve, francoskega vojnega letalstva in podobno. Odločno je Indija stopila tudi na pot vesoljskega opazovanja, pri čemer se opira na sovjetsko pomoč in s sovjetskimi raketami pošilja na

krožnico visoko nad zemljo svoje satelite.

Oceani, s tem pa tudi Indijski ocean, so pod stalnim nadzorstvom. Ni nobena skrivnost, da imata obe glavni vesoljski sili ZDA in SZ na voljo več tipov umetnih zemljinih satelitov, ki so izključno usmerjeni za nadziranje vsega, kar se dogaja na svetovnih morjih. Te naloge spotoma opravljajo še drugi leteči predmeti, na primer, meteorološki in foto-grafsko-opazovalni sateliti.

Sateliti za nadziranje oceanov imajo tri funkcije: merijo višino valov, morske tokove, temperaturo morja, hitrost vetra in oblike obal, da bi izboljšali pomorske zemljevide; odkrivajo in spremljajo ladje na morski površini ter določajo oddaljevanje površine oceana od Geoida.

Učinkovita uporaba pomorske oborožitve, tako na površini kot v globinah, je odvisna od odkrivanja in lociranja ciljev. Potrebne informacije je mogoče dobiti s pomočjo satelita. Ameriška vojna mornarica se s tem ukvarja že od leta 1965, letalstvo pa se je tej dejavnosti priključilo nekoliko kasneje. Dne 30. aprila 1976 je ameriška mornarica izstrelila prvi satelit za izrecno nadziranje dogajanj nad oceani in mu dala šifrirano ime Beli oblak. Naloga satelita je določati lokacije ladij na morski površini. Belemu oblaku so bili priključeni trije manjši sateliti, ki so lovili komunikacijske signale z ugotovljene ladje ter radarske oddaje z ladij in podmornic. Satelitske naprave so lovile signale z oddaljenosti 3000 km.

Na drugi strani je bil Cosmos 195 prvi sovjetski satelit za nadziranje dogajanj na oceanih iz vesolja. Potem ko je 21-krat obkrožil zemljo, so satelit pomaknili na višji perigej, od 250 na 900 km nad zemeljsko površino. Ta operacija je značilna za večino sovjetskih satelitov, ki so določeni za nadziranje pomorskih poti. Od leta 1974. SZ lansira na leto dva satelita tega tipa, izstrelili pa ju v razmiku pet dni, kar pomeni, da delujeta v parih.

Gneča v Indijskem oceanu in v vesolju nad njim je dosegla že takšen obseg, da več kot vznemirja svetovno javnost. Pri iskanju možnih poti za ublažitev pritiska, se opazovalci razmer, predvsem pa neuvrščene države, teh je tudi večina na območju, za katerega se tako brezobzirno potegujejo velike sile, nagibajo k prepričanju, da je treba z vsemi sredstvi obnoviti deklaracijo iz decembra 1971. Kakor je znano, ta dokument Združenih narodov »podpira zahteve

obalnih in zalednih držav« za preobrazbo Indijskega oceana v cono miru in sodelovanja pod mednarodnimi jamstvi.

Idejo Združenih narodov so neuvrščene države podprle na vseh svojih zborovanjih v tem času, tudi ministrski sestanek v New Delhiju je opozoril na njen pomen. Nihče ne nasprotuje sklicanju »odkrite« mednarodne konference na to temo, vendar jih je še preveč, ki vztrajajo pri takšnem pojasnjevanju in reševanju uvodnih vprašanj, ki bi njihovemu stališču zagotovilo prednost. Morda ta prednost za velike sile niti ni tako važna, če gre za Indijski ocean, kakor je pomembna za njihovo vsesplošno tekmo, v kateri nobena od velesil ne vidi neke prihodnje faze obnovljenega detanta kot lastno popuščanje ali odstopanje... Umaknil, popustil naj bi drugi.

Florijan Laimiš

Lepa in spoštljiva oddolžitve za njihovo žrtev

(Slovenski bataljon 1. krajiške proletarske udarne brigade,
Samozaložba, Ljubljana, 1980)

Odbor Slovenskega bataljona 1. krajiške brigade, ki ga vodi prizadevni Milan Peroci, je pripravil in izdal v samozaložbi oris bojne poti in spomine borcev in bork Slovenskega bataljona 1. krajiške proletarske brigade. Lepo opremljena knjiga ima dva bistvena dela, in to Kratek oris bojne poti borcev Slovenskega bataljona 1. krajiške proletarske brigade izpod peresa Milana Perocija (str. 13–89) in razno, največ spominsko gradivo borcev (str. 91–204).

Slovenski bataljon 1. krajiške proletarske brigade nikakor ni bil edina enota, ki so jo sestavljali predvsem slovenski izgnanci, bil pa je največja enota slovenskih izgnancev. Ti so namreč že novembra 1941, v svobodnem Užicu ustanovili slovensko partizansko četo »Ivan Cankar«, ki se je po umiku iz užiške republike preoblikovala v slovenski vod Šumadijskega bataljona 1. proletarske brigade; oba sta utrpela velike izgube. Žal še premalo vemo o samostojnem slovenskem bataljonu, ki so ga ustanovili v Makedoniji, da bi imeli celovitejšo podobo o slovenskih partizanskih enotah zunaj narodnoosvobodilne vojske Slovenije. Prav po zaslugi nekaterih prizadevnih borcev Slovenskega bataljona 1. krajiške brigade sedaj največ vemo o tej enoti. Menim, da bi bilo dobro, če bi vsa prizadevanja strnili v takšno celoto, da bi sčasoma v Knjižnici NOV in POS dobili posebno knjigo z zgodovino vseh teh treh enot, napisano seveda po metodologiji, ki velja v glavnem za vse zgodovin-

ske prikaze enot NOV in POJ v tej knjižnici.

Milan Peroci je zgodovinsko pot bataljona napisal po vsem dosegljivem gradivu, zlasti po ne ravno bogatem arhivskem gradivu omenjene brigade in tudi drugih enot, v katerih so nato bili borci in borke tega bataljona, in seveda po lastnih spominih ter spominih drugih borcev. Ti so namreč zlasti v sedemdesetih letih objavili nekaj spominskih zapisov, trije ali štirje borci so ohranili tudi svoje dnevnike, nekaj spominskega gradiva pa so zbrali še za to knjigo. Od večjih zgodovinskih del je uporabil zlasti moje delo o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, skupinsko delo treh piscev (L. Pajoviča, D. Uzelca in M. Čelebića) o sremski fronti 1944–1945 in Hribovškovo zgodovino Prekmurske brigade.

Glede bojne poti Slovenskega bataljona naj pripomnim, da je škoda, da ni prevladala volja starejših ljudi, ki so hoteli, naj bi se res izoblikovala slovenska brigada, se ustrezno opremila, in izurila ter šele nato odšla na fronto. Videl sem neko brzojavko, s katero so iz Beograda že klicali poveljniški kader za brigado iz Slovenije. Ne gre za to, da bi v tem primeru imeli Slovenci brigado več, temveč zato, da bi se res morali mladi borci, novinci pred odhodom na fronto dobro izuriti. Kot vemo, se to ni zgodilo in so morali novinci kot 5. (slovenski) bataljon 1. krajiške proletarske brigade takoj, to je konec novembra 1944, odriniti iz Beograda na sremsko fronto.

Pa tudi v tem primeru bi bilo verjetno bolje, če bi novince porazdelili po drugih brigadnih enotah, če so te imele bolj izurjeno moštvo. Bataljon je moral to drago plačati, zlasti še v hudih bojih pri Komletincih (13 mrtvih) in Opatovcu (okrog 77 mrtvih, več kot 40 ranjenih in 15 ujetih). V nekem inozemskem arhivu sem videl dokument, kako si je nemški esesovski častnik za uspeh pri Opatovcu zaslužil viteški križec. Pa tudi dejstvo, da je štab 1. krajiške brigade že po enem mesecu izločil iz bataljona kar 60 borcev in bork, ki so bili nesposobni za bojno giblivo enoto, in da je tudi pozneje moralo na krajše ali daljše zdravljenje 42 borcev in bork, priča o tem, da je bila pot na fronto prehitra.

Potem ko je bil Slovenski bataljon nekaj več kot dva meseca v 1. krajiški proletarski brigadi, so večino njegovega moštva 5. februarja 1945 premestili v 1. jugoslovansko brigado, izoblikovano v Sovjetski zvezi. Postalo je 4. (slovenski) bataljon te brigade, dokler ga niso 6. marca ukinili in borcev porazdelili med druge tri bataljone te brigade. V njej so se bojevali za Brčko (9 mrtvih in 19 ranjenih), pri prebijanju fronte in na poti do Pakraca ter skoraj v vseh bojih so imeli izgube. Mimogrede: imela jih je tudi brigada, na primer, samo 20. aprila 90 mrtvih in 210 ranjenih. Tako je imel bataljon po ugotovitvah odbora od Beograda do Pakraca 121 padlih borcev in bork, kar je veliko. Iz Pakraca so borce 27. aprila čez Madžarsko poslali v Prekmurje, kjer so jih v Murski Soboti vključili v novo ustanovljeno Prekmursko brigado. Z njo jih je bojna pot vodila čez vzhodno Štajersko do Maribora in dalje do Celja in Dravograda, kjer so sodelovali pri sklepnih bojih druge svetovne vojne. Končali pa so jo v Soboti pri Ivniku (Eibiswaldu) na Avstrijskem, kjer so Prekmursko brigado konec maja 1945 ukinili. Tisti borci, ki niso odšli v Prekmurje, so s 5. krajiško divizijo nadaljevali pot po Hrvaški in Sloveniji do šotanja in Črne na Koroškem. Nekaj bor-

cev in bork pa so po ozdravitvi poslali v Skopje, v že omenjeni slovenski bataljon v Makedoniji.

Glede opisa bojne poti Slovenskega bataljona je treba vsekakor pohvaliti piščevo natančnost (faktografskih napak je zelo malo), in tudi prizadevnost za zbiranje podatkov, saj so za vse boje navedena tudi imena padlih in ranjenih borcev in bork. Zbral je tudi mnogo lepih fotografij, ki tudi kot vir dopolnjujejo besedilo.

V drugem delu knjige so spominski zapiski 26 borcev o izgnanstvu in o dogodkih v bataljonu, sedem pesmi, med njimi dve Janka Glazerja in ena Kajuhova, himna 1. krajiške proletarske brigade, dve pismi, trije članki o delu odbora Slovenskega bataljona in njegovem negovanju bojnih izročil, sklep skupščine občine Krško o podelitvi domicila borcem in borkam bataljona (tako imenovana domicilna listina) iz leta 1971, seznam 395 preživelih in 119 padlih borcev in bork z rojstnimi podatki, naslovom njihovega bivanja oziroma bivališča njihovih svojcev, navedbo kraja, kjer so padli in kje so pokopani. Spominski zapisi bodo tehten prispevek k bodoči monografiji tega bataljona. (Peroci jih v svojem orisu bojne poti nalašč ni izrabil, da ne bi bilo podvajanja.) Posebej je treba pohvaliti prizadevnost odbora, da je zbral in objavil kar 102 fotografij padlih borcev in bork. To je sicer skromna, vendar lepa in spoštljiva oddolžitev za njihovo žrtev.

Dr. Tone Ferenc

Roman o življenju in smrti

(Leopold Suhodolčan: Snežno znamenje, založba Borec, Ljubljana, 1980)

Minilo je leto dni, odkar je umrl pisatelj Suhodolčan, in pred nami je njegova zadnja knjiga, zadnja, ki jo je napisal za odrasle. Z izdajo Snežnega znamenja založba ni samo počastila spomin svojega nekdanjega sodelavca, ampak je dopolnila tudi podobo pisateljevega življenjskega dela. Njegovi prijatelji in sodelavci vemo, da jo je pisal še mesec dni pred smrtjo, ko je bila bolezen že močno načela njegovo zdravje.

Vprašanje življenja in smrti, tistega usodnega roba med enim in drugim, po katerem poteka naše dejanje in nehanje, je tako rekoč glavna in najpomembnejša tema vsakega pisateljskega zanimanja in raziskovanja. Zato tudi to knjigo jemljemo v roke s skrivnostnim pričakovanjem, da nam bo razodela pisateljeva poslednja spoznanja in dognanja.

Ko smo knjigo prebrali in o njej razmišljamo, se najprej vprašamo, ali je dokončana, je pisatelj uspel z njo izraziti vse, kar je hotel? Ali pa mu je morda zmanjkalo časa in bi še kaj dodal, če bi bil mogel? Na katerem mestu bi lahko pričakovali dodatna pojasnila in spoznanja? Odgovor se glasi, da takšnih mest nismo odkrili. Pripoved je od prve do zadnje strani napisana v istem smislu, način pripovedovanja se v nobeni točki ne oddalji od črte, po kateri teče celotna pripoved. V zadnjem delu knjige ostaneta sicer nepojasneni dve imeni, ki jih je pisatelj označil samo z velikima začetnicama. Toda, ti dve imeni, naj bi se v njegovem dokončnem bese-

dilu glasili tako ali drugače, najbrž ne bi mogli biti ključ za povsem drugačno doživetje in razlago cele knjige. Praznin torej v besedilu nismo odkrili, vse je na svojem mestu, prav tam, kjer mora biti. Snežno znamenje je od prvega do zadnjega stavka napisano v klenem jeziku, in pripoved podana tako, da ni nobena beseda ne preveč ne premalo.

Pisateljevo sporočilo in spoznanje iščemo naprej, v vsebini knjige, v njeni zgodbi. Ta se začne po osvoboditvi, z glavnim »junakom«, ki je vojno preživel kot partizan in ilegalni tiskar ter tudi po vojni, vsaj nekaj časa, dela in deluje na tem področju. Toda ta okvir kot da ni bistven zanj in za njegovo doživljanje sveta. Spremljamo ga na njegovi vrnitvi domov, k materi, ko obiskuje nekdanje in sedanje znance, prijatelje, ko vzpostavlja stike z ženskami.

Ob teh srečanjih in soočanjih je vselej prisotno njegovo celotno življenje; spomini na predvojne in vojne doživljanje so prisotni z enako močjo, kot tisto, kar se dogaja zdaj. Spomin na očeta, ki je umrl pred vojno, je podan z enako intenzivnostjo kot srečanja z materjo, ki še živi. Spomin na brata, kateremu je med vojno ranjenemu pomagal umreti, da ne bi padel v sovražnikove roke, sodi med najbolj živo opisane doživljanje. Opisani in podani so tako, da so osrednji doživljaj sedanjosti, čeprav časovno sodijo v preteklost. Po pisateljevi volji bodo ostali tudi osrednji doživljaj pri-

hodnosti, vsaj za tiste, ki bodo knjigo brali in o njej razmišljali.

Po vojni glavni junak, nekdanji bivši partizan, doživi tudi nezaupanje svojih bivših tovarišev, bolje rečeno, oblasti; organizirani v sistem oblasti in prisile, pravzaprav niso več tovariši, temveč predvsem nosilci in izvajalci oblasti, neke nevidne in nedoločljive volje, ki je močnejša od njih, in kateri so se uklonili tudi oni sami. Ta nekdanji partizan ne more ostati na odgovornejšem položaju, kakršnega so mu prisodili kmalu po vojni, temveč mu ostane le delo, pravzaprav fizično delo, kot posledica obtožb, ki niso bile nikdar dokazane, in za katere formalno tudi ni bil nikdar obsojen.

Pomemben del knjige in junakovega interesa je posvečen ženskim osebam.

Ženska je zanj izvir lepote, samopotrjevanja, materinstva in prihodnosti. Slutimo, da bi lahko dala smisel vztrajanju, nadaljnjemu življenju. Iskanje te zveze za prihodnost je pri njem precej intenzivno, čeprav morda nezavedno. To iskanje ne poteka v abstraktnem čustvovanju, ne v notranjost obrnjenih stiskah, čeprav je vir lahko le tam, temveč v živem, vsakdanjem stiku teles. Ta telesnost, kolikor jo je, ni sama sebi cilj, pisatelj se je ni posluževal zato, ker bi morda želel knjigo približati poprečnemu okusu ali celo modnim zahtevam, temveč zato, ker je s tem potrdil odnos junaka do sveta, njegove kažipote skozi življenje. In nenazadnje, telesnost je najgloblje potrdilo zveze med moškim in žensko. Kar v njunih odnosih ni potrdilo telo, nima prihodnosti.

Seveda je pri pisatelju, kot je Suhodolčan, vse to povedano na zadržan in nevsiljiv način. Nobenega sklepa in nobenega spoznanja ne ponuja na dlani. Bralec si jih mora poiskati sam. Zato je tudi tole razmišljanje o njih popolnoma neobvezno. (Iskati in razmišljati je prav tako potrebno v nasprotni smeri.)

Kajpada je vse to v najtesnejši zvezi z značilnostjo njegovega pisanja, ki smo

se je dotaknili na začetku, ki pa jo zdaj lahko vsebinsko napolnimo in opredelimo.

Ta značilnost bi bila v tem, da v knjigi ne zasledimo nobene ideologije. Čeprav je čas dogajanja dovolj jasno opredeljen, čeprav je glavni »junak« partizan, čeprav se druží z ljudmi, ki jih okolica označuje kot sovražnike novega družbenega sistema in je glavni »junak« sam obtožen sovražnega delovanja zoper ta sistem, čeprav njegovi tovariši uporabljajo besede, ki so izrazito ideološko obarvane, ta vidik življenja, oziroma njegovega omejevanja, ne poseže v njegovo zavest ne v njegovo delovanje. Glavni junak se niti enkrat samkrat ne opredeljuje ideološko, njegova sedanost ne preteklost nista odvisni od ideologije. Očitno je, da tudi njegova prihodnost ne bo.

Seveda je popolnoma nemogoče, da se naš sodobnik ne bi zavedal vloge, ki jo imajo ideologije v sodobnem svetu, bodisi kot modeli za razlaganje obstoječega sveta bodisi kot ključ za usmerjanje prihodnosti. Z ideologijo kot napravo zavestjo o svetu se srečuje malo-dane vsak pisatelj, vsak misleči človek, ki vire prihodnosti vedno znova odkriva v človeku samem in ne v njegovih (starih in zastarelih) miselnih shemah.

V Snežnem znamenju sta najbrž dve možnosti za odsotnost ideologije. Ali je pisatelj zavestno ni priznaval kot vir življenja, ali pa se z njo iz kateregakoli drugega vzroka ni hotel ukvarjati. Odgovoru, katera od možnosti je pravilnejša, bi se morda približali, če bi preučili vlogo ideologije v celotnem njegovem delu.

Druga značilnost tega pisanja je na najmanjšo možno mero skržena vloga psihologije. Pri tem imamo v mislih ti-sto »praktično« psihologijo, s katero pisatelj pojasnjujejo dejanja in usodo svojih junakov z njihovimi istočasnimi in predhodnimi notranjimi doživetji, z njihovo mladostjo in vsem drugim, kar je sooblikovalo njihovo osebnost.

Takšnih zvez in pojasnil je v Snežnem znamenju zelo malo. Zlasti pa niso v knjigi zato, da bi karkoli utemeljevale ali razlagale. So samo del tistega, kar se je v glavnem »junaku« in drugim nastopajočim osebam v življenju dogajalo. Čeprav so dejavni, svoje življenje pretežno le doživljajo in le malo soustvarjajo. Pravzaprav nič. Potrdilo za ta sklep vidimo v razpletu zgodbe. »Junak« se znajde na prazni poti. Ko je že kazalo, da je vzpostavil stik z žensko, kar bi

lahko bila njuna skupna prihodnost, se ona iz življenja umakne. Umakne se iz nekih globljih razlogov, ki jih prvi hip niti ne moremo razumeti. Navidez niso logično utemeljeni.

Za konec lahko povzamemo, da nam je pisatelj s Snežnim znamenjem zapustil delo, s katerim je posegel v živo tkivo sodobnega pisanja. Zaradi tega bomo morali o celotnem njegovem delu razmišljati več kot smo doslej.

Vladimir Kavčič

Gamsi na plazu

Karel Prušnik-Gašper

Knjiga je svojevrsten primer v slovenskem založništvu. Kot da bi šlo za kak napet roman, je pred kratkim izšla tretja izdaja v nakladi nič manj kot 6500 izvodov. Odgovor na vprašanje, kaj je takega v tej knjigi, je treba iskati predvsem v njenem avtorju, junaku Karlu Prušniku-Gašperju, čigar revolucionarna pot se ni končala spomladi 1945, ampak šele veliko pozneje: zaradi narodnostne pokončnosti in svobodomiselnosti je bil dolgo časa v zaporih avstrijske republike, čeprav se je zanj bojeval proti Hitlerju. A nazadnje mu je prav ta Avstrija dala odlikovanje za zasluge pri njeni osvoboditvi izpod nacistične okupacije; to odličje se lepo ujema z jugoslovanskim ordenom narodne osvoboditve, ki mu je bil dodeljen posmrtno.

Gamsi na plazu so doslej najcelovitejša in najbolj dokumentirana knjiga o koroškem partizanstvu. To je pisanje samoniklega, izvirnega, v žlahtni preprostosti prepričljivega avtorja. In to je hkrati osnovno berilo za novo, Gašperjevo bralno značko z družboslovno literaturo o Koroški. Knjiga ima tudi vlogo priročnika; bogate in izvirne fotografije, dvojezični sezname slovensko-nemških imen krajev, izčrpen zemljevid, obsežne opombe in ne nazadnje Prušnikov življenjepis, ki ga je napisal urednik knjige in Gašperjev prijatelj in soborec Pavle Žaucer-Matjaž, zaokrožajo podobo te pomembne izdaje na našem knjižnem trgu. Da je v njej nekaj več, priča še en podatek, ki se poteguje za izjemnost v našem založništvu: v pičlih nekaj mesecih sta izšli poleg slovenske izdaje Gamsov še srbohrvaška in nemška.

Knjigo je v sodelovanju z založbo Drava iz Celovca založila in izdala založba Borec. Oprema je delo Matjaža Vipotnika.

Dokument in opozorilo

(Mato Utović: Mauthausen, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1981)

Kakor je na eni strani presenetljiva zamuda, s katero je več kot petintrideset let po osvoboditvi izšla knjiga domačega avtorja o koncentracijskem taborišču v Mauthausnu, tako smo na drugi strani kljub zamudi veseli knjige, ki obuja spomin na trpljenje naših ljudi pod nacizmom in opozarja na čas, ki bi se ne smel nikoli ponoviti. Gre namreč za dejstvo, da je domačih del o nacističnih taboriščih sorazmerno zelo malo. Toliko bolj dobrodošla je zato knjiga o Mauthausnu, ki jo je napisal Mariborčan Mato Utović. Ta je malo pred vojno prišel v Maribor iz Zagreba, kjer je zaradi naprednega prepričanja izgubil službo frizerskega pomočnika. Tu se je zaposlil, se takoj po okupaciji vključil v osvobodilni boj, deloval kot aktivist, in bil konec leta 1941 prijet. Zaprt je bil v Mariboru in gradu Borlu pri Ptujju, odkoder so ga odpeljali v Mauthausen, kjer je preživel štiri leta, do osvoboditve 7. maja 1945, ko se je spet vrnil v Maribor. Zdaj je napisal knjigo, ki je pred nami. Zakaj je izšla tako pozno, ne vemo. Uvodna beseda nam tega ne pove, daje pa nekaj podatkov o Mauthausnu, ki se uvršča med najbolj strahotna taborišča nacistične Nemčije, namenjena uničevanju nezaželenih nasprotnikov hitlerizma.

Skozi to taborišče je šlo med vojno na stotisoče zapornikov, saj jih je bilo še ob koncu, kljub vsakodnevnemu uničevanju, več kot 65 000.

Prvi jugoslovanski transport je prišel v Mauthausen že julija 1941, zadnji pa neposredno pred osvoboditvijo. Jugoslovani so bili v taborišču najbolj organizirani in, razen dveh, treh izjem, vsi solidarni, brez izdajalcev; le redki so bili politično drugače usmerjeni. Večina je bila vključena v partijsko organizacijo in mednarodne solidarnostne akcije, tako da so prav Jugoslovani uživali med taboriščniki velik ugled. Po krivici so bili zapostavljeni partizanski borci, ki so jih Nemci pripeljali v taborišče, pogosto zaradi očitkov, kako to, da so še živi in so se pustili ujeti.

O vsem tem podrobno pripoveduje Mato Utović v svoji knjigi. Pravzaprav nam kaj bistveno novega o taboriščih niti ne pove, vsaj ne takega, česar ne bi vedeli že iz drugih knjig. Tudi avtorjevo pisanje je vseskozi stvarno, dokumentirano, brez kakih posebnih pretenzij. Vendar nam knjiga z neposrednim pričevanjem človeka, ki je štiri leta prebil v taborišču, in tam opravljal vsa dela, tudi v zloglasnem kamnolomu, odkriva mnoge podrobnosti, oživlja, kar smo že pozabili, budi spomin na žrtve in opozarja. V knjigi avtor pripoveduje o vsem, kar naj današnji bralec zve o taborišču. Pripoveduje o njegovem ustroju, o delu v njem in dnevnem redu, o nemških nasilnejših in zaprtih podreptnikih, o tisočeri internirancih, njihovi organiziranosti, boju za življenje, prostih dnevih,

o nacističnih zločinih, pobegih in odpustih, o krematoriju, zdravniških poskusih, skratka o vsem, kar ne bi smeli pozabiti. Pri tem je očitno, da ob strahotah, s katerimi se srečujemo na vsaki strani knjige, postajamo vse bolj otopeli, vse bolj sovražno nastrojeni do tistih, ki so strahote počenjali in jih dopuščali. In vendar nas avtorjevo optimistično pisanje ob koncu knjige spet vrne v vsak-

danje življenje in v današnjo resničnost, toda — z resnim opozorilom na strahote medvojnega nacizma.

Knjiga Mate Utovića Mauthausen bo kot ena redkih slovenskih knjig, še posebno v današnjem času, gotovo deležna precejšnjega zanimanja. Kljub pomanjkljivostim, ki jih vsaka taka dokumentirana pripoved ima, je treba nanjo zato še posebej opozoriti.

Slavko Rupel

Osvobodilna fronta v Zagrebu

(Janez Gradišnik: Plamenica, založba Borec, Ljubljana, 1981)

Med minulo vojno je delovala Osvobodilna fronta povsod, kjer so živeli Slovenci, predvsem v domovini, pa tudi onstran njenih meja, po taboriščih, med izgnanci in med izseljenci. Kako so se družili v Osvobodilni fronti Slovenci v medvojnem Zagrebu, nam izpričuje Janez Gradišnik v zbirki novel Plamenica, ki jih je izdala založba Borec. Izpričuje sem napisal zato, ker avtor sam trdi v uvodnih besedah, da je v novelah »... le malokaj, kar se ne bi bilo res zgodilo ali se vsaj ne bi bilo moglo zgoditi, tako da pričujejo o neki resničnosti«. Po načinu pripovedi pa sodijo med leposlovje, ne med spomine. Avtor pravi v omenjenem uvodu, da »... je slovstvena obdelava zahtevala, da je snov drugače pregneta, da so spremenjena ne samo imena oseb, temveč tudi njihove lastnosti, ter da so dejanja in dogodki spremešani in postavljeni pred drugačna ozadja«.

Novel je šest, družijo jih predvsem pripovedovalec Matija, »preobčutljiv izobraženec«, ki nam predstavlja usode in ljudi, kakor jih je srečeval in spoznaval pri delu za Osvobodilno fronto v medvojnem Zagrebu in v ustaškem zaporu.

Usode so, kakor večina vojnih usod, nenavadne. Oblikujejo jih nasilje, negotovost in vedno pričujoča grožnja smrti. Ljudje pa so povsem vsakdanji, zelo človeški, in nikjer privzdignjeni med junake.

Edini, ki mu je avtor prisodil nekaj drznosti je Vinko Podobnik z ilegalnim imenom Valjhun. Vendar je tudi njego-

vo vedenje odraz tistih značajskih potez, ki jih ima pripovedovalec Matija v spominu še iz predvojnih let, ko mu niso bile posebno prijetne. Vinkova samozavest korenini v družbenem položaju, ki ga mu je zagotavljalo očetovo premoženje. Že takrat se je dvignil nad druge in je bil brezbrizen do vrednot, ki so skromnejšim tovarišem pomenile dosti več. Ena teh vrednot je bilo gotovo tudi življenje, ki ga je Vinko izgubil v boju s sovražnikom. Pripovedovalec Matija ga ocenjuje s svojih stališč in ga tudi v zadnjih dneh ne more razumeti. Prepričan je, da ga je povsem spremenila vojna.

Ob Vinku Podobniku srečamo v Plamenici same navadne ljudi. Zaskrbljeni so in prestrašeni, ker so potegnjeni v neusmiljeno kolesje vojne, pripravljeni, so na tvegano sodelovanje in tudi na žrtve, a vedno s premislekom. Tak je tajnik Franjo, tak je pripovedovalec Matija sam, ki se pusti pregovoriti in z zanesljivo vojaško kolono odpotuje v Križevce po dve vreči moke.

Pripeljati v Zagreb dve vreči moke, gotovo ni veliko dejanje v osvobodilni vojni. Vendar nudi pisatelju potovanje v Križevce in nazaj dovolj možnosti, da nam prikaže razmere v komaj nastali, a že razpadajoči Nezavisni državi Hrvatski. Celotna vojna mašinerija je ob vsej krutosti pred osvobodilnim gibanjem povsem nemočna. V Zagrebu se počutijo ustaši še kar varne, zunaj mesta pa so negotovi. Mostovi so porušeni, obvozne

ceste neprimerne, oskrba nezanesljiva. Sopotnik Matija, sam v podobni nevarnosti kot ustaši, domobranci in orožniki ne more drugega, kot da se prepušča toku usode in opazuje.

Najbolj neobičajni v kolesju odporniškega gibanja v Zagrebu sta gotovo sestri Jakopič. Nenavadni zato, ker sta kot ženski brezupno vsakdanji, prestrašeni, nemočni in zbegani. S svojim brezglavim ravnanjem ne spravljata v nevarnost le sebe, ampak tudi druge, ljudi, ki se trudijo, da bi jima pomagali, in od katerih z vso samoumevnostjo tudi pričakujeta pomoč. Opisani sta živo, da bralec z nestrpnostjo sledi pripovedi in samo pričakuje od strani do strani, kaj bosta spet napletli v ženski nemočnosti. Z dvojčicama Zoro in Maro je ustvaril Gradišnik človeška lika, kakršnih doslej še nisem srečal v leposlovnih delih o osvobodilni vojni.

Vojni čas je silil ljudi, da so se opredeljevali za sovražnika ali proti njemu. Niso se pa opredelili vsi enako odločno, motivi, ki so pripeljali nekatere v ta ali oni tabor, so bili različni, in mnogi so nihali med obema, kakor so narekovale okoliščine ali presoja prizadetih. Gradiš-

nik nam v Plamenici predstavlja vrsto takih ljudi, ne da bi si lastil sodbo o njihovem ravnanju. Bralcu prepušča, naj sodi o ljudeh, kakor je kmet Jure Samomir, ki mu leži na duši greh, pa se trpinči zanj; o naredniku Ivici, o katerem pripovedovalec Matija ne ve povedati nič dobrega, a ga kljub vsemu ustaši obesijo z devetindvajsetimi drugimi kot talca; o domobranskem podpolkovniku Cvetiću, ki je lahko vohlač ali pa samo strahopetec; ali o čudaškem poročniku Petru iz Paveličeve garde.

Podoba medvojne Nezavisne države Hrvatske ne bi bila popolna, če bi nam avtor ne predstavil tudi ustašev. Nepričakovano nam jih opiše med partizanskim napadom v bunkerju, v katerem se je po naključju znašel pripovedovalec Matija. Da bi nam prikazal njihovo izpriženost, ne potrebuje velikih besed, samo kratko zgodbo o ukradenih jahalnih hlačah. Zame je to eden od vrhov v Gradišnikovi pripovedi.

Jezik je skrben, kakor smo ga vajeni že pri prevajalcu Janezu Gradišniku, pripovedovanje pa stvarno in neprisiljeno.

Žirija je Plamenici povsem upravičeno prisodila Kajuhovo nagrado.

Ivo Zorman